

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
CIVILINĖS JUSTICIJOS INSTITUTAS

VITALIJUS ŽILYS
CIVILINĖS TEISĖS STUDIJŲ PROGRAMA

PRIEVARTOS DRAUDIMAS SUTARČIŲ TEISĖJE
Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Dr. Ažuolas Čekanavičius

Vilnius, 2012

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. SUTARČIŲ, SUDARYTŲ DĖL PRIEVARTOS, NEGALIOJIMAS	6
1.1 Prievarta, kaip laisvą sutarties šalies valią pažeidžiantis veiksnys	6
1.2 Prievartos sutartiniuose santykiuose formos.....	10
1.2.1 Smurtas ir realus grasinimas	10
1.2.2 Ekonominis spaudimas.....	21
1.2.3 Piktnaudžiavimas susidėjusiomis aplinkybėmis	26
1.2.4 Esminė šalių nelygybė ir jos santykis su kitais sandorių negaliojimo pagrindais	33
1.3 Sutarties, sudarytos dėl prievartos, teisinės pasekmės	41
2. DRAUDIMO VERSTI ASMENĮ SUDARYTI SUTARTĮ IŠIMTYS	47
2.1 Pareiga sudaryti sutartį, kai tai numato įstatymas. Viešosios sutartys.	48
2.2 Savanoriškas įsipareigojimas sudaryti sutartį	56
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	68
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	71
SANTRAUKA	77
SUMMARY	78

IVADAS

Temos aktualumas. Sutarties laisvės principas laikomas viena fundamentaliausių privatinės teisės idėjų ir ūkinės veiklos laisvės garantijų. Šis principas reikalauja užtikrinti pagarbą kiekvienam sutartinių teisinių santykių subjektui, todėl būtina, kad sutarties šalių valia formuotųsi normaliai, kad nebūtų išorinių aplinkybių, iškreipiančių tikrąją valią. Principai, draudžiantys prievartos naudojimą sutartiniuose santykiuose, suformuoti dar romėnų teisės klestėjimo laikais, tačiau aktualumo nepraranda ir šiandien.

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, socialiniai, ekonominiai ir politinių ideologijų pokyčiai lėmė ir iki šiol daro įtaką pačiai prievartos sampratai. Rinkos ekonomikos įsivyravimas sudarė prielaidas naujoms, subtilesnėms prievartos pasireiškimo formoms atsirasti. Be to, nurodyti visuomeniniai pokyčiai, taip pat efektyvios ir sąžiningos konkurencijos poreikis, didesnės kreditorių, silpnesniųjų rinkos dalyvių interesų apsaugos siekis lemia didesnę valstybės kišimąsi į privačių asmenų sutartinių santykių sferą. Viena vertus, teisiniu reglamentavimu valstybė įtvirtina draudimą versti asmenį sudaryti sutartį ir nustato teises prievartos naudojimo sutartiniuose santykiuose pasekmes, kita vertus, teisės aktai numato ir tam tikras išimtis, leidžiančias atskirais avėjais įpareigoti asmenį sudaryti sutartį.

Darbo problema. Platesnio, sisteminio požiūrio į prievartą, kaip sutarties šalies laisvą valią iškreipiantį veiksni, nebuvimas, ne visai aiškus teisinis reguliavimas, teisės normų abstraktus pobūdis, taip pat ne visada nuosekli ir vienoda teismų praktika lemia šios temos problemišumą. Skirtinga Europos šalių teisinė praktika, tarptautinių sutarčių teisę harmonizuojančių dokumentų¹ buvimas skatina sistemiškai pažvelgti į galimas prievartos pasireiškimo formas, jos teises pasekmes ir išimtis.

Temos naujumas. Sutarties laisvės principas pripažįstamas esmine sutarčių teisės idėja. Tai plataus turinio civilinės teisės principas, todėl jo nagrinėjimas galimas įvairiais aspektais. Vis dėlto pasigesta išsamių mokslinių darbų, publikacijų, susijusių su prievartos sutarčių teisėje draudimu ir jo išimtimis. Ši tema iš dalies nagrinėta autorių darbuose, skirtuose bendriesiems

---

¹ Minint tarptautinio pobūdžio sutarčių teisės dokumentus, omenyje turimi Europos sutarčių teisės principai (angl. *Principles of European Contract Law*), UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principai (angl. *UNIDROIT Principles for International Commercial Contracts*), taip pat Bendrosios pagrindų sistemos projektas (angl. *Draft Common Frame of Reference*), kurie neturi privalomo teisės akto galios, tačiau laikytini *soft law* tarptautiniais sutarčių teisės šaltiniais.

civilinės teisės klausimams². Sandorių negaliojimo dėl prievartos, taip pat tam tikrus įsipareigojimo sudaryti sutartį klausimus knygoje „Sutarčių teisė“ nagrinėjo V. Mikelėnas, analizuodamas atskirų šalių teisinę praktiką. Atskirų sandorio negaliojimo pagrindų tarpusavio santykių tema paliesta A. Dambrauskaitės monografijoje „Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės“. Priverstinio sutarties sudarymo galimybė tam tikra apimtimi nagrinėti D. Ambrasienės ir S. Cirtautienės publikacijoje „Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis*“³, taip pat M. Gedeikio ir S. Bliuvaitės straipsnyje „Preliminarioji sutartis“⁴. Visgi Lietuvos teisės doktrina stokoja sisteminio požiūrio į prievartą sutarčių teisėje bei galimas jos išimtis. Ši tema išsamiai neanalizuota, beveik nenagrinėtas atskirų prievartos formų santykio problemos klausimas, taip pat galimybė įpareigoti asmenį sudaryti sutartį prieš jo valią teismine tvarka.

Iš užsienio autorių, pastaruoju metu detaliau nagrinėjusių prievartos sutartiniuose santykiuose formas, paminėtini H. Beale, B. Fauvarque-Cosson, J. Rutgers, D. Tallon, S. Vogenauer, R. Zimmermann, J. Cartwright.

Darbo objektas. Magistro baigiamojo darbo objektas yra prievartos, draudžiamos sutartiniuose santykiuose, samprata ir draudimo versti kitą asmenį sudaryti sutartį išimtis.

Darbo dalykas – prievartos, draudžiamos sutartiniuose santykiuose, formos, jų ypatybės ir tarpusavio santykis bei prievartos naudojimo teisinės pasekmės, taip pat galimybė įpareigoti asmenį sudaryti sutartį prieš jo valią teismine tvarka.

Darbo tikslas. Pagrindinis darbo tikslas yra atskleisti draudžiamos prievartos, sudarant sutartį, sampratą ir išanalizuoti atvejus, kada asmuo gali būti teismo įpareigotas sudaryti sutartį.

Darbo uždaviniai. Siekiant užsibrėžto tikslo, darbui keliami šie uždaviniai:

1. Išanalizuoti Lietuvos ir kitų šalių teisės aktus, taip pat tarptautinio pobūdžio sutarčių teisės dokumentus, teismų praktiką ir teisės doktriną, susijusią su draudimu versti kitą asmenį sudaryti sutartį ir šio draudimo išimtimis.

---

² Vitkevičius P., Mikelėnas V., Vėlyvis S. ir kt. Civilinė teisė: vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1998; Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Kiršienė J. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008; Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublienė D. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009; Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis (moksl. red. Vytautas Mizaras). Vilnius: Justitia, 2009.

³ Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis* // Jurisprudencija. 2008, Nr. 10 (112). P. 52-63.

⁴ Gedeikis M., Bliuvaitė S. Preliminarioji sutartis // Justitia. 2005, Nr. 4 (58). P. 61-70.

2. Išnagrinėti atskiras prievartos pasireiškimo sutarčių teisėje formas, jų charakteristikas ir tarpusavio santykius, taip pat nustatyti iš to kylančias problemas ir pasiūlyti jų sprendimo būdus.
3. Atlikti teisinių padarinių, kylančių sutartį sudarius dėl prievartos, analizę.
4. Išanalizuoti draudimo versti kitą asmenį sudaryti sutartį išimtis, t. y. atskleisti teises situacijas, kada asmuo gali būti priverstas sudaryti sutartį prieš savo valią.
5. Išnagrinėti galimybės reikalauti teismo įpareigoti kitą asmenį sudaryti sutartį teisinį pagrįstumą.

Darbo hipotezė. Magistro baigiamojo darbo dėstomąją dalį sudaro du skyriai: pirmajame nagrinėjamas prievartos draudimas, antrajame – šio draudimo išimtis, todėl atitinkamai keliamos dvi hipotezės:

1. Teisinis reglamentavimas, susijęs su prievartos pasireiškimo formomis sutartiniuose santykiuose, nėra visiškai aiškus ir nuoseklus.
2. Išimtis iš draudimo versti kitą asmenį sudaryti sutartį yra teisiškai pagrįstos.

Darbe naudojami metodai. Darbo tikslui pasiekti ir uždaviniams išspręsti buvo pasirinkti ir taikyti šie teoriniai ir empiriniai mokslinio tyrimo metodai:

Sisteminės analizės metodas naudotas siekiant nustatyti ir įvertinti skirtingas prievartos pasireiškimo formas ir jų tarpusavio santykį, sistemiškai analizuojant atskiras, tačiau savo prasme ir tikslu susijusias teisės normas.

Lyginamojo metodo pagalba Lietuvos teisinis reglamentavimas, doktrina ir teismų praktika, susijusi su draudžiama prievarta ir jos išimtinis sutarčių teisėje, gretinta su užsienio valstybių teisine praktika, taip su tarptautiniais neprivalomo pobūdžio sutarčių teisės dokumentais.

Lyginamasis istorinis metodas naudotas nagrinėjant prievartos sampratos kaitą atskirais istoriniais laikotarpiais, vertinant naujų prievartos raiškos formų atsiradimo prielaidas.

Atlikus teisės aktų, doktrinos ir teismų praktikos analizę, taikant *apibendrinimo metodą* buvo formuluojamos darbo išvados ir teikiami pasiūlymai.

Dokumentų analizės metodas naudotas analizuojant Lietuvos ir užsienio valstybių teisės aktus, tarptautinius sutarčių teisės dokumentus, taip pat teismų sprendimus.

1. SUTARČIŲ, SUDARYTŲ DĖL PRIEVARTOS, NEGALIOJIMAS

1.1 Prievarta, kaip laisvą sutarties šalies valią pažeidžiantis veiksnys

Sandoris laikomas vienu seniausiu teisiniu instrumentu, kurio pagalba asmenys gali dalyvauti civilinėje apyvartoje. Būtent šio vieno svarbiausių privatinės teisės instituto įtvirtinimas ir išgalėjimas sudarė sąlygas aktyviam ir efektyviam turto judėjimui tarp atskirų teisės subjektų. Sudarydami sandorius asmenys veikia civilinių teisinių santykių dalyvių autonomijos principo pagrindu ir tokiu būdu įgyvendina savo civilinį teisingumą⁵. Dar daugiau, sandoriai laikomi svarbiausia priemone, kurią teisė suteikia asmeniui jo privačiai autonomijai įgyvendinti⁶, o tai reiškia, kad sandoris laikytinas dažniausiu ir pagrindiniu civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindu⁷. Tačiau sandorio, kaip socialinių turtinių santykių regulatoriaus, galiojimui jau romėnų teisė kėlė tam tikrus reikalavimus. Galiojo bendrasis principas, kad sutartis galioja tada, kai šalių valia ir valios išraiška sutampa. Asmens valia sutartyje turi būti išreikšta sąmoningai, laisvai, be išorinės neteisėtos įtakos. Tokios valios išraiškos nėra, kai sutartis sudaryta prievarta⁸.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 1.63 straipsnio 1 dalis sandorius apibrėžia kaip asmenų veiksmus, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas⁹. Teisės doktrinoje, taip pat teismų praktikoje ši lakoniška CK norma yra detalizuojama, į sandorio definiciją įtraukiant esminius sandorio požymius, skiriančius jį nuo kitų juridinių faktų. Pavyzdžiui, CK pirmosios knygos komentare sandoriai apibrėžiami kaip *sąmoningi laisva valia atliekami asmenų veiksmai*, kuriais siekiama teisinio rezultato: sukurti, pakeisti ar panaikinti civilines teises ar pareigas¹⁰. Siekdamas sandorius atriboti nuo kitų juridinių faktų, V. Mikelėnas išskiria keturis sandoriams būdingus požymius: pirma, sandoris yra teisėtas veiksmas; antra, sandoris yra asmens autonomijos pasireiškimas; trečia, sandoris yra asmens vidinės valios ir jos išorinės raiškos būdo vienovė; ketvirta, sandoriu siekiama tam tikro teisėto teisinio rezultato¹¹. Taigi laisvas ir savanoriškas vidinės valios pareiškimas laikytinas

⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. balandžio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-140/2010.

⁶ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 23

⁷ Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 2

⁸ Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Vilnius: Justitia, 2007. P. 220.

⁹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.

¹⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 157.

¹¹ Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 3-4.

vienu iš esminių sandorio elementų. Jo nebuvimas – pagrindas kelti klausimą dėl sandorio galiojimo.

Daugelis teisinių sistemų pripažįsta ir įstatymuose įtvirtina sutarties laisvės principą, kuris neretai laikomas vienu fundamentaliausių privatinės teisės principų. Ypatinga šio principo svarba pabrėžiama ir konstitucinėje jurisprudencijoje. Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad sutarčių sudarymo laisvė – tai sukonkretinta išraiška tokių Konstitucijoje įtvirtintų vertybių kaip asmens laisvė, nuosavybės neliečiamumas, asmens ūkinės veiklos laisvė, todėl sutarčių sudarymo laisvė gali būti vertinama kaip konstitucinio lygmens garantija¹². Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamoje praktikoje sutarčių laisvės principas taip pat vertinamas kaip subjektų ūkinei veiklai būtina konstitucinė garantija¹³. Šio principo esmę sudaro tai, kad asmuo negali būti verčiamas sudaryti, pakeisti ar nutraukti sutartį, t. y. teisės subjektai įpareigoti gerbti kito asmens valios laisvę ir jos nepažeisti.

Sandoriui, kaip valios pareiškimo aktui, būdinga tai, kad asmuo siekia įsisažmoninto teisinio rezultato, paprastai nulemta dvasinių ar materialinių poreikių. Vertinant, ar asmens vidinę valią atitinka jos išorinė išraiška, teisiškai reikšminga nustatyti kiek asmuo veikia laisvai ir nepriklausomai nuo išorinių veiksnių įtakos. Be abejo, asmuo sudarydamas sandorį niekuomet nėra visiškai nepriklausomas nuo išorinių jėgų: sandorio šalis yra tam tikra visuomenės dalis, todėl daugiau ar mažiau jo pasirinkimą sukurti, pakeisti ar nutraukti civilinius teisinius santykius lemia tiek pati politinė santvarka, ekonominė padėtis, tiek santykiai su aplinkiniais, buitinės ar šeiminės kasdienio gyvenimo aplinkybės.

Esama daugiau aiškumo ir paprasčiau teisiškai kvalifikuoti situaciją, kai asmuo verčiamas sudaryti sandorį dėl kontrahento daromo fizinio, psichinio ar kitokio nepriimtino poveikio, tačiau galimos situacijos, kai sudarant sandorį asmens tikroji valia iškreipiama dėl aplinkybių, nepriklausančių nuo kitos sandorio šalies valios. V. Mikelėnas nurodo, kad iš tiesų yra daug situacijų, kai sudaryti sutartį asmenį verčia susiklosčiusios aplinkybės. Pavyzdžiui, žmogus, siekdamas išlaikyti save ir savo šeimą, yra priverstas ieškotis darbo ir sudaryti darbo sutartį net ir nelabai sau palankiomis sąlygomis; susirgęs, žmogus yra priverstas naudotis ir ypač brangiomis gydytojo paslaugomis, t. y. sudaryti paslaugų sutartį ne visai priimtinomis sąlygomis; išalkęs, žmogus priverstas pirktis bet kokių maisto produktų ir t. t.¹⁴. Taigi esant šioms ar panašioms aplinkybėms, asmuo yra verčiamas sudaryti nenaudingą sandorį, kurio nesudarytų, jei nebūtų veikiamas išorinių veiksnių, pavyzdžiui neatidėliotinių poreikių buvimo. Todėl svarbu atsakyti į

---

¹² Lietuvos Respublikos konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 5 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1996, Nr. 114-2643.

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. kovo mėn. 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2012.

¹⁴ Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Vilnius: Justitia, 1996. P. 35.

klausimą, ar išorinės aplinkybės, lemiančios sandorio, neatitinkančio tikrosios asmens valios, sudarymą, gali būti pripažintos teisiškai reikšmingomis? O jeigu šios aplinkybės pripažįstamos teisiškai reikšmingomis, tai kokias teises pasekmes jos gali sukelti?

CK 1.91 straipsnis nurodo, kad sandoris gali būti teismo tvarka pripažintas negaliojančiu, jei jis sudarytas dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo arba dėl vienos šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi, taip pat ir tais atvejais, kai sandorį asmuo dėl susidėjusių aplinkybių buvo priverstas sudaryti labai nenaudingomis sąlygomis. Nurodytas straipsnis nustato *contra voluntatem*¹⁵ sudarytų sandorių negaliojimo pagrindus. Kiekvienam iš paminėtų pagrindų bendra yra viena – visais šiais atvejais sandorį sudaranti šalis neišreiškia savo tikrosios valios, o tai lemia galimybę šį sandorį teismo tvarka pripažinti negaliojančiu. Toliau galima kelti klausimą, kurie iš nurodytų sandorio negaliojimo pagrindų priskirtini prievartai.

Jau minėtas sutarčių laisvės principas yra įtvirtintas CK 1.2 straipsnyje, greta kitų civilinių santykių reglamentavimo principų. Vadovaujantis CK 6.156 straipsniu, detalizuojančiu sutarčių laisvės principo turinį, šalims suteikiama teisė laisvai sudaryti sutartis ir savo nuožiūra nustatyti tarpusavio teises bei pareigas, taip pat sudaryti kodekso nenumatytas sutartis, jeigu tai neprieštarauja įstatymams. Be to, CK 6.156 straipsnio 2 dalyje nustatytas imperatyvas, draudžiantis versti kitą asmenį sudaryti sutartį, išskyrus tik tam tikras išimtis (jos bus nagrinėjamos antrame darbo skyriuje). Lietuvos teismų praktikoje taip pat akcentuojama šalių laisva valia ir savanoriškumas, kurie laikomi esminiu ir būtinu sutarties elementu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad „sutartis yra dviejų asmenų valios išraiška, jų suderinta valia, todėl *būtiną sutarties elementą yra savanoriškumas, nesuderinamas su prievarta. Bet kokie veiksmai, lemiantys šalies valios trūkumus, gali lemti sutarties negaliojimą*. Dėl to sutarties laisvės principas reiškia, kad iš esmės sutartys sudaromos savanoriškai, tad negalima versti asmens sudaryti sutartį prieš jo valią“¹⁶. Apskritai, kas laikytina vertimu (prievarta) nei CK 6.156 straipsnis, nei kiti CK straipsniai neapibrėžia. Minėtas kasacinio teismo teiginys, kad bet kokie veiksmai, lemiantys šalies valios trūkumus, gali lemti sutarties negaliojimą, gali sudaryti įspūdį, jog kasacinis teismas linkęs gana plačiai aiškinti veiksmus, galinčius būti pagrindu sandorį pripažinti negaliojančiu dėl prievartos. Vis dėlto, manytina, kad prievartos sampratai suteiktas itin platus turinys būtų nesuderinamas su kitomis civilinės teisės saugomomis vertybėmis, kadangi būtų atvertas kelias piktnaudžiauti teise kreiptis į teismą dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu. Tiek teismų praktikoje, tiek teisės doktrinoje pripažįstama, kad siekiant užtikrinti civilinės apyvartos saugumą ir civilinių teisinių santykių stabilumą, sandorio pripažinimas negaliojančiu, kaip civilinių teisių gynimo būdas, gali būti taikomas tik

¹⁵ Prieš savo valią.

¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2007 m. spalio mėn. 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-430/2007.

tada, kai privataus ar viešo intereso negalima apginti kitais civilinių teisių gynimo būdais¹⁷. Šios aplinkybės lemia būtinybę įstatymu nustatyti tam tikras sąlygas ir reikalavimus, keliamus sandorių pripažinimui negaliojančiu tiek prievartos atveju, tiek dėl kitų sandorio negaliojimo pagrindų.

CK 1.91 straipsnio, reglamentuojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu pagrindus, pavadinimas teikia informacijos, kas galėtų būti laikoma prievartinio pobūdžio veiksmais: tai smurtas, ekonominis spaudimas ar realus grasinimas. Nurodytų veikslių atlikimas priklauso nuo kito asmens valios, paprastai antrosios sandorio šalies. Tai dažniausiai neteisėti ar bent jau nepateisinami veiksmai, atsižvelgiant į konkrečios situacijos aplinkybes. Be to, manytina, kad sandorio sudarymas dėl susidėjusių sunkių aplinkybių taip pat galėtų būti laikomas pažeidžiančiu sutarties laisvės principą. Nors susiklosčiusių sunkių aplinkybių atveju tiesioginė prievarta prieš sutarties šalį nėra naudojama, tačiau tam tikrą prievartos elementą galima išvelgti. Tokioje situacijoje asmuo yra verčiamas sudaryti sutartį dėl nuo kitos sandorio šalies nepriklausančių aplinkybių (neatidėliotini poreikiai, stichinė nelaimė, liga), tačiau kontrahentas nesąžiningai pasinaudoja sandorio šalies sunkumais, o tai leidžia primesti savo valią, kuri akivaizdžiai priešinga silpnesniosios šalies valiai. Manytina, kad šie piktavališki kontrahento veiksmai plačiąja prasme taip pat galėtų būti laikomi prievarta. Be to, teisės doktrinoje nurodoma, kad sutarties šalies teisių gynyba nuo prievartos (angl. *duress*) *sensu lato*¹⁸ apima ir nesąžiningų sutarčių, dėl kurių viena šalis įgyja pranašumą dėl kitos šalies silpnesnės padėties, ginčijimą¹⁹.

Apibendrinant, pasakytina, kad sutarties laisvės principas draudžia versti kitą asmenį sudaryti sutartį, kadangi vienas esminių sandorio elementų yra asmens laisvos valios pareiškimas. Asmens vidinė valia turi atitikti jos išorinę išraišką, todėl sandoriai, kurių sudarymą lemia kito asmens prievartiniai veiksmai (smurtas, ekonominis spaudimas, grasinimas) teismo gali būti pripažinti negaliojančiais, kaip turintys valios trūkumą. Išorinės aplinkybės, lemiančios nenaudingo sandorio sudarymą, nors ir nepriklausančios nuo kitos sandorio šalies valios, taip pat tam tikrais atvejais gali būti pripažįstamos teisiškai reikšmingomis. Nesąžiningas pasinaudojimas kitos šalies sunkia padėtimi, dėl kurios pastaroji priversta sudaryti sutartį akivaizdžiai sau nenaudingomis sąlygomis, plačiąja prasme taip pat galėtų būti laikomas prievarta. Detalesnė prievartos samprata atskleidžiama per skirtingas jos pasireiškimo formas, atskirai nagrinėjamas kituose poskyriuose.

---

¹⁷ Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 7.

¹⁸ Plačiąją prasme.

¹⁹ Towards a European Civil Code. Third Fully Revised and Expanded Edition. Nijmegen: Kluwer Law International, 2004. P. 405.

1.2 Prievartos sutartiniuose santykiuose formos

Vadovaujantis logikos moksle įtvirtintomis klasifikavimo taisyklėmis, tam tikras klasės skirstymas yra taisyklingas tada, kai skirstymo nariai vienas kitą šalina. Visgi vienos prievartos sampratos, turint omenyje privatinės teisės kontekstą, nėra ir, manytina, negali būti, todėl ir pati prievartos formų klasifikacija yra tik santykinė. Šią aplinkybę patvirtina atskiroms teisės sistemoms būdingas nevienodas teisinis reglamentavimas, kuris, beje, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, nuolat kito. Be to, bandymas apibrėžti prievartą kaip tokią vestų prie itin abstrakčios sąvokos arba prie atskiroms prievartos formoms būdingų požymių išvardijimo, todėl toks apibrėžimas stokatų ir praktinės reikšmės. Dėl šių aplinkybių, manytina, kad tikslingiau prievartos sampratą atskleisti per atskirų jos pasireiškimo formų analizę. Kadangi prievartos, kaip sandorio negaliojimo pagrindo, skirstymas pagal jos raiškos formas yra santykinis, tai nagrinėjamos atskiros prievartos formos laikytinos tik iš dalies savarankiškais sandorių pripažinimo negaliojančiais pagrindais. Tai reiškia, kad aiškios takoskyros tarp atskirų prievartos pasireiškimo formų nėra, o pagal joms būdingus požymius šios formos neretai persidengia, taip sukeldamos ir tam tikrų praktinių problemų. Siekiant atskleisti galimų prievartos rūšių ypatybes, jų skirtumus, panašumus ir iš to kylančius neaiškumus, šiame poskyryje prievartos formos išskiriamos pagal tai, kokiais terminais jos įvardijamos Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse.

1.2.1 Smurtas ir realus grasinimas

Prieš pradėdant nagrinėti smurto ir realaus grasinimo sampratą, būdingą Lietuvos civilinei teisei, tikslinga prisiminti kai kurias romėnų privatinės teisės reguliavimo ypatybes, kurių nemažą dalį perėmė ir šiuolaikinė civilinė teisė. Jau romėnų teisėje vienas iš sandorių negaliojimo pagrindų buvo laikomas prievartos panaudojimas sudarant sandorį. Prievartą romėnai skirstė į fizinę (*vis*) ir psichinę (*metus* – baimė)²⁰. Kita vertus, fizinė jėga (*vis*) romėnų teisėje labiau laikyta ne savarankiška prievartos forma, o papildanti psichinę prievartą – grasinimą, sukeltantį baimę (*metus*). Pasak Ulpiano, anksčiau Ediktas apėmė žodžius "jėga ar baimė" (angl. *force or fear*), bet vėliau nuoroda į jėgą buvo panaikinta kaip nereikalinga²¹. Dėl šios priežasties kai kurie autoriai psichinę prievartą (*metus*) apibrėžia kaip prievartą, kai asmuo buvo priverstas sudaryti sutartį smurtu arba grasinimu panaudoti smurtą²². Kitais žodžiais tariant,

²⁰ Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Vilnius: Justitia, 2007. P. 220.

²¹ Lee R. B. The elements of Roman Law. London : Sweet & Maxwell, 2007. P. 352.

²² Van Zyl D. F., History and Principles of Roman Private Law. Durban: Butterworths, 1983. P. 348.

tiek faktinių veikslių atlikimas, tiek grasinimas juos atlikti iš esmės priskirtini psichinei prievartai arba grasinimui, kadangi tiek pirmu, tiek ir antru atveju siekiama įbauginti sandorio šalį ir tokiu būdu priversti sudaryti sandorį.

Vis dėlto prievartos skirstymas į fizinę jėgą ir grasinimą tam tikrais atvejais turėjo ir praktinės reikšmės. I. Nekrošius pažymi, kad „esant fizinei prievartai, romėnai apskritai manė, jog šalies valia nėra išreikšta, taigi ir sutartis nesudaryta. Tačiau psichinė prievarta arba grasinimai patys nedarė sutarties negaliojančia, nes romėnai manė, kad subjekto valia tokiu atveju išreikšta. Kitaip tariant, sudarytos veikiant metus, pripažintos ne niekinėmis, o nugincijamomis“²³. Visgi, manytina, kad nurodyti autoriaus teiginiai reikalauja patikslinimo. Atkreiptinas dėmesys, kad romėnų teisė fizinę prievartą (*vis*) diferencijavo. R. W. Lee nurodo, kad romėnų teisės komentatoriai skiria *vis compulsiva*, kuri daro aktą nugincijamu (angl. *voidable*), ir *vis absoluta*, darančią aktą niekiniu (angl. *void*)²⁴. Prievartos traktavimą ne tik fizine (*vis absoluta*), bet ir psichine prasme (*vis compulsiva*), M. Jonaitis įvardija pažangiu romėnų teisės požymiu²⁵. Teisės doktrinoje nurodoma, kad *vis compulsiva* vis dėl to palieka asmeniui tam tikrą galimybę apsvarstyti ir pasirinkti mažesniąją blogybę iš dviejų. Kitokia situacija *vis absoluta* atveju, kai viena šalis griebia kontrahento ranką ir tokiu būdu priverčia pasirašyti dokumentą²⁶. Aptariamam atveju nukentėjusiojo valios laisvė ne tik apribota, bet apskritai eliminuota, todėl nėra ir paties sandorio. Nurodytos aplinkybės leidžia teigti, kad sandoris sudarytas dėl fizinės jėgos naudojimo (pavyzdžiui, mušimo ar įkalinimo), kai kita sandorio šalis visgi turėjo galimybę priimti sprendimą, laikytinas ne niekiniu, bet nugincijamu, nepaisant to, kad nukentėjusiajam ir kyla reali grėsmė patirti žalą. Taigi net ir faktinis jėgos panaudojimas, vertintinas kaip psichinės prievartos pasireiškimo forma.

Pažymėtina, kad vien grasinimo konstatavimas romėnų teisėje nebuvo pakankamas pagrindas sandorį pripažinti negaliojančiu. Tam, kad sutartį, sudarytą panaudojus psichinę prievartą, būtų galima nugincyti, romėnų teisė kėlė itin aukštus reikalavimus. Kaip nurodo R. Zimmermann, dėl grasinimo patirta baimė turi būti tokio masto, kad ji paveiktų net tvirčiausio charakterio žmogų (angl. *a man of the most steadfast character*). Šiai kategorijai priskirtina mirties, įkalinimo ar pavergimo baimė, tačiau ne baimė būti įtrauktam į teisinį procesą ar būti pažemintam (*infamia*)²⁷. Pastebėtina, kad daugelį iš nurodytų romėnų teisės principinių nuostatų dėl sandorių negaliojimo perėmė ir modernioji civilinė teisė, taip pat ir Lietuvos.

²³ Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Vilnius: Justitia, 2007. P. 220.

²⁴ Lee R. B. The elements of Roman Law. London : Sweet & Maxwell, 2007. P. 352.

²⁵ Jonaitis M. Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2005. P. 73.

²⁶ Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford: Oxford University Press, 1996.. P. 660.

²⁷ Ten pat. P. 653-654.

Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse nei fizinės, nei psichinės prievartos terminai nėra vartojami, tačiau akivaizdu, kad CK 1.91 straipsnyje minimi smurtas, ekonominis spaudimas ir realus grasinimas laikytini prievartos pasireiškimo formomis. Nurodyto straipsnio 4 dalis pateikia išsamią realaus grasinimo sampratą, taip pat ypatybes, būdingas ekonominiam spaudimui. Be to, CK 1.91 straipsnio pavadinime kaip vienas iš sandorio pripažinimo negaliojančių pagrindų taip pat įvardijamas smurtas, tačiau jo turinys pačiame straipsnyje nėra atskleidžiamas. Ankstesnėje teisės literatūroje buvo nurodyta, kad smurtas – tai fizinės (pavyzdžiui, mušant) arba moralinės (pavyzdžiui, skleidžiant asmenį žeminančias žinias) kančios, sukeltos sandorio šaliai arba jo artimiesiems, siekiant jį priversti sudaryti sandorį²⁸. Tuo tarpu grasinimas pareiškiamas žodžiu ar veiksniu, nurodant asmeninę arba turtinę žalą, kuri bus padaryta sandorio šaliai ar jo artimiesiems, jei atsisakys sudaryti sandorį²⁹. Taigi smurtas ir grasinimas atskiriami pagal tai, ar buvo faktiškai atlikti veiksmai ir sukelta žala, ar tik numatoma šiuos veiksmus atlikti ateityje.

CK pirmosios knygos komentare nurodoma, kad smurtu laikytinas tiesioginis fizinis ar psichinis poveikis asmeniui, sudarančiam sandorį, tačiau, pateikiant galimus smurto pavyzdžius, greta laisvės varžymo, kankinimo ir mušimo nurodomas ir grasinimas atimti gyvybę ar sužaloti sveikatą³⁰. Remiantis tokiu aiškinimu, smurtas ir realus grasinimas iš esmės yra sutapatinami. V. Mikelėno nuomone, smurto sąvoka siauresnė ir apima tik tiesioginę fizinę prievartą³¹. Kaip matyti, tam pačiam terminui teisės doktrinoje suteikiama skirtinga prasmė, todėl neišvengiamai kyla neaiškumų dėl CK 1.91 straipsnyje vartojamos terminijos. Anksčiau pateiktas smurto ir grasinimo atribojimas, kriterijumi pasirenkant faktinių veiksmų atlikimą ar ketinimą juo atlikti, taip pat diskutuotinas. Tam tikrais atvejais gali būti sunku ar net neįmanoma nustatyti, ar konkretūs veiksmai (veikimas ar neveikimas) reiškia faktiškai atliekamus veiksmus kvalifikuotinus kaip smurtas, ar tai tėra veiksmai, kuriais grasinama galimai ateityje kilsiančiais padariniais. Kaip pavyzdį galima pateikti situaciją iš bylos, kurioje nustatyta, jog atsakovė buvo sulaikyta bute, leidžiant suprasti, kad jos sūnaus gyvybei yra kilęs pavojus³². Dėl to teismų praktikoje psichinio (psichologinio) smurto ir grasinimo sąvokos paprastai vartojamos kaip sinonimai.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad tiek faktiniu smurtavimu prieš kitą sandorio šalį, tiek grasinant atlikti neteisėtus veiksmus ateityje, siekiama to paties tikslo ir iš esmės tuo pačiu būdu:

---

²⁸ Vitkevičius P., Mikelėnas V., Vėlyvis S. ir kt. Civilinė teisė: vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1998, p. 201.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 204.

³¹ Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Vilnius: Justitia, 1996. P. 416.

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2003 m. birželio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-742/2003.

tikslas – palaužti sandorio šalies valią ir priversti sudaryti sandorį, o poveikio būdas pasireiškia bauginimu, kad bus atlikti neteisėti prieš sandorio šalį nukreipti veiksmai arba šie veiksmai bus tęsiami (jei faktiniai veiksmai jau atlikti ar vis dar atliekami). Taigi psichinis poveikis asmeniui daromas tiek atliekant faktinius veiksmus (žalą darant asmens kūnui, turtui ar reputacijai), tiek grasinant juos atlikti ateityje. Bendrosios pagrindų sistemos projekto (angl. *Draft Common Frame of Reference*; toliau – DCFR) komentare nurodoma, kad ir faktinės prievartos atveju yra grasinimas, tačiau jis yra numanomas³³. Be to, ir smurtui, ir realiam grasinimui keliami tie patys reikalavimai (veiksmų neteisėtumas, pakankamas rimtumas, priežastinis ryšys), nuo kurių tenkinimo priklauso, ar sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu. Teisiniai padariniai pagal prievartos rūšį (smurtas, realus grasinimas ar ekonominis spaudimas) taip pat nėra diferencijuojami: prieš sandorio šalį panaudojus bet kurią iš prievartos rūšių, nukentėjusioji šalis įgyja teisę kreiptis į teismą dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu, turėtų išlaidų ir neturtinės žalos atlyginimo. Dėl nurodytų aplinkybių toliau darbe bus nagrinėjamas tik grasinimas, turint omenyje, kad atitinkami reikalavimai taikytini ir smurtui.

Realaus grasinimo samprata pateikiama CK 1.91 straipsnio 4 dalyje. Joje nurodoma, kad „realus grasinimas“ reiškia kitos sandorio šalies ar trečiojo asmens nepateisinamus ir neteisėtus prieš sandorio šalį, jos tėvus, vaikus, sutuoktinį, senelius, vaikaičius arba kitus artimuosius šalies giminaičius, arba jų turtą ar reputaciją nukreiptus veiksmus, kurie duoda pagrindą manyti, kad gali būti padaryta žalos šiems asmenims, jų turtui ar reputacijai, ir šaliai nelieka kitos protingumo kriterijus atitinkančios alternatyvos, kaip tik sudaryti sutartį. Be to, nurodoma, kad grasinimas panaudoti ekonominio spaudimo priemones taip pat laikytinas realiu grasinimu. Pastebėtina, kad sandorio pripažinimas negaliojančiu dėl panaudoto ekonominio spaudimo pasižymi tam tikra doktrinoje ir teismų praktikoje suformuota specifika, todėl jis aptariamas kitame poskyryje atskirai.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas ginčus dėl sutarties pripažinimo negaliojančia dėl realaus grasinimo, yra nurodęs tris aplinkybes, kurias būtina nustatyti, kad sandoris būtų pripažintas negaliojančiu: 1) kitai sutarties šaliai buvo grasinama; 2) grasinimas buvo realus; 3) sutartį šalis sudarė grasinimo įtakoje³⁴. Pastebėtina, kad kirtingose teisės sistemose, taip pat ir tarptautiniuose sutarčių teisės dokumentuose grasinimui keliami iš esmės tapatūs reikalavimai, nors jų turinys, priklausomai nuo susiklosčiusių teisės taikymo ir aiškinimo tradicijų, tam tikrais aspektais gali skirtis. Siekiant atskleisti CK 1.91 straipsnio 4 dalyje įvardytą realaus grasinimo taikymo sąlygų sampratą, bus remiamasi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo

³³ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-08-11] <http://typocbe2.ntc.be/fileadmin/user_upload/NTCdocument/DCFRpdf1_1262861061.pdf>

³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. gegužės mėn. 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-258/2011.

suformuota doktrina, pagal kurią realiam grasinimui kaip sandorio negaliojimo pagrindui būtina nustatyti nurodytų trijų kumuliatyvių aplinkybių buvimą.

1. Kitai sutarties šaliai buvo grasinama. Siekiant atskleisti šio grasinimui keliamo reikalavimo turinį, nurodytas reikalavimas nagrinėtinas keliais aspektais: 1) grasinimas, kaip nepateisinami ir neteisėti veiksmai; 2) grasinimo ir įspėjimo atribojimas; 3) objektas, į kurį nukreiptas grasinimas; 4) trečiojo asmens grasinimo įtaką sandorio negaliojimui.

1) Grasinimas kaip nepateisinami ir neteisėti veiksmai. CK 1.91 straipsnio 4 dalies analizė leidžia teigti, kad realus grasinimas visų pirma pasireiškia kaip nepateisinami ir neteisėti kitos sandorio šalies ar trečiojo asmens veiksmai, kurie duoda pagrindą manyti, kad gali būti padaryta žalos asmeniui, turtui ar reputacijai. CK 1.91 straipsnio 4 dalį aiškinant vien lingvistiškai, galima prieiti prie išvados, kad asmens veiksmai privalo būti ir nepateisinami, ir neteisėti. Tačiau tiek teisės doktrina, tiek teismų praktika patvirtina, jog grasinamų atlikti veiksmų neteisėtumas, nėra besąlyginis reikalavimas, siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu. Pavyzdžiui, Europos sutarčių teisės principų (angl. *Principles of European Contract Law*, toliau – PECL) 4:108 straipsnis nurodo, kad asmuo gali nuginčyti sutartį, jei buvo priverstas ją sudaryti dėl to, kad kita sutarties šalis rimtai grasino atlikti veiksmą „(a) kuris pats savaime neteisėtas (angl. *wrongful*), ar (b) kuris neteisėtas kaip priemonė, naudojama susitarimui pasiekti“³⁵.

Pozicija, kad sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu net ir tada, kai kita sandorio šalis grasina atlikti iš esmės teisėtus veiksmus, pripažįstama daugelyje tiek bendrosios teisės, tiek ir kontinentinės teisės tradicijų šalyse. Būtinybę neteisėtumą aiškinti plačiau lemia esminis sutarties elementas – suderinta šalių valia, kadangi ji gali būti iškreipta naudojant priemones, kurios savaime nėra neteisėtos. Manytina, kad dėl šios priežasties CK 1.91 straipsnio 4 dalyje greta neteisėtų, įvardijami ir nepateisinami veiksmai, kaip viena sąlygų sandorio nuginčijimui. CK pirmosios knygos komentare nurodoma, kad „sandoris pripažintinas negaliojančiu, kai grasinama atlikti tiek neteisėtus veiksmus (sumušti, nužudyti, sunaikinti turtą ir pan.), tiek teisėtus veiksmus (pavyzdžiui, pranešti teisėsaugos institucijoms apie padarytą sunkų nusikaltimą ir pan.), nes abiem atvejais kitos šalies valia sudaryti sandorį nėra laisva – ją lemia grasinimas“³⁶. Tuo atveju, kai sandorio šalį siekiama priversti sudaryti sandorį grasinant atlikti teisėtus veiksmus (nutraukti sutartį, kreiptis į teisėsaugos institucijas ar į teismą su ieškiniu), būtina nustatyti nesąžiningą ir nepateisinamą naudojimąsi šiomis teisės priemonėmis. Taigi tam tikri veiksmai gali būti teisėti, tačiau atsizvelgiant į konkrečias aplinkybes – nepateisinami. Šiuo atveju pati priemonė gali atitikti teisės normų reikalavimus, tačiau neteisėtas (nepateisinamas)

³⁵ Principles of European Contract Law [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-08-12]

<http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/PECL%20engelsk/engelsk_partI_og_II.htm>.

³⁶ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 202-203.

bus tos priemonės naudojimo tikslas – priversti kitą šalį sudaryti sutartį. Tai pripažįstama ir teisės doktrinoje, nurodant, kad grasinimas yra nepateisinamas, jeigu veiksmai ar neveikimas, kuriais grasinama, patys savaime yra neteisėti arba neteisėtai atliekami sudarant sutartį³⁷.

Tuo atveju, kai asmuo nurodo, kad atsisakius sudaryti sutartį imsis tam tikrų iš esmės teisėtų veiksmų (pavyzdžiui, inicijuos teisminį procesą), pareiga įrodyti šių veiksmų grasinamąjį pobūdį (neteisėtumą ar nepateisinamumą) tenka šaliai, kuri remiasi šia aplinkybe. Tam, kad naudojimasis teisinės gynybos priemone būtų pripažintas neteisėtu (nepateisinamu), turėtų būti nustatytas piktnaudžiavimas šia teise, t. y. nesąžiningas naudojimasis, siekiant jai priešingų tikslų. Kadangi CK 1.91 straipsnis nenumato jokių prezumpcijų, tai galimai nukentėjusi šalis privalo įrodyti, kad kontrahentas piktnaudžiavo jai įstatymo ar sutarties suteikta teise, naudojosi ja ne pagal paskirtį, bet siekė priversti kitą šalį sudaryti sandorį.

Teismų praktikoje taip pat laikomasi pozicijos, kad naudojimasis teisės gynybos būdais ir priemonėmis yra sąžiningas ir teisėtas (galioja sąžiningumo prezumpcija), todėl neįrodžius piktnaudžiavimo šia teise, nėra pagrindo sandorį pripažinti negaliojančiu. Apskritai asmeniui, siekiančiam apginti savo ar kito asmens teises, taip pat viešą interesą, teisės aktai suteikia įvairių teisės gynybos būdų ir priemonių, o tam tikrais atvejais asmuo net įpareigojamas kreiptis į teisėsaugos institucijas, kad praneštų apie nusikalstamą veiką³⁸. Pavyzdžiui, vienoje iš nutarčių Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad ketinimas kreiptis į teisėsaugos institucijas dėl ikiteisminio tyrimo inicijavimo trečiajam asmeniui dėl jo neteisėtų veiksmų įvertinimo, negali būti pripažįstamas psichologiniu spaudimu ar grasinimu, nes toks kreipimasis yra teisėta priemonė, kuria siekiama išsiaiškinti, ar skolininkas ir jo akcininkas savo veiksmais nedaro kreditoriui žalos³⁹. Kitoje nutartyje⁴⁰ kasacinis teismas pabrėžė, jog bandymas apginti savo pažeistas teises leistinomis ir teisėtomis priemonėmis, tarp jų ir pranešant atitinkamoms institucijoms apie, jo nuomone, nusikaltimo padarymą, ir tokio tyrimo atlikimo faktas savaime negali būti pripažįstamas grasinimu arba psichologiniu spaudimu. Taigi iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamos teisės aiškinimo ir taikymo praktikos matyti, kad apskritai galimybė teisėtų veiksmų atlikimą pripažinti grasinimu nėra atmetama, tačiau tai turėtų būti daroma tik išimtiniais atvejais, t. y. tik nustačius, kad teisės gynybos priemonėmis naudotasi ar ketinta pasinaudoti turint priešingą joms tikslą – ne apginti pažeistas teises, bet priversti kitą

³⁷ Pranckevičius A., Pumputienė R. Sandorių negaliojimo pagrindai ir pasekmės (2). // Juristas. 2005, Nr. 5., p. 24.

³⁸ Pavyzdžiui, Baudžiamojo kodekso 238 str. numato atsakomybę asmeniui, kuris be svarbios priežasties nepranešė teisėsaugos įstaigai arba teismui apie jam žinomą daromą ar padarytą labai sunkų nusikaltimą; Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. gegužės mėn. 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-258/2011.

⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2007 m. spalio mėn. 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-430/2007.

asmenį sudaryti sutartį. Kitų teisėtų priemonių naudojimas, kaip priemonė priversti asmenį sudaryti sutartį, plačiau nagrinėjami analizuojant grasinimo realumo (rimtumo) reikalavimą.

2) Grasinimo ir įspėjimo atribojimas. Teisės doktrinoje neretai akcentuojama būtinybė nepainioti grasinimo ir įspėjimo. Pavyzdžiui UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principų (angl. *UNIDROIT Principles for International Commercial Contracts*, toliau – UNIDROIT) komentare teigiama, kad grasinimą reikia skirti nuo įspėjimo, kuris paprastai reiškia nurodymą tam tikrų padarinių, kurie neišvengiamai kils, jei šalis nesudarys sutarties⁴¹. Vieni žymiausių lyginamosios teisės specialistų K. Zweigert ir H. Kotz kaip esminį kriterijų, leidžiantį atriboti grasinimą nuo įspėjimo, nurodo galimų neigiamų padarinių kilimo priklausymą nuo kitos sandorio šalies valios. Minėti autoriai vadovėlyje „Lyginamosios teisės įvadas“ nurodo, jog „būna, kad šalis siūlo sudaryti sutartį ir savo kontrahentui tamsiausiomis spalvomis pavaizduoja nuostolius, kurie atsirastų, jei pastarasis atsisakytų priimti siūlymą. Šiuo atveju turime įspėjimą, bet ne grasinimą. Grasinimas bus tuo atveju, jei kažkas pažada nuostolius, kuriuos sukelti yra jo valia“⁴². Šis kriterijus taikomas ir Lietuvos teismų praktikos, kai sprendžiami ginčai dėl taikyto ekonominio spaudimo. Kasacinis teismas yra nurodęs, kad siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu, būtina nustatyti, jog grasinta buvo ekonominiiais padariniais, kurių atsiradimas priklausė nuo kito asmens nesąžiningų veiksmų⁴³.

3) Objektas, į kurį nukreiptas grasinimas. Siekiant nustatyti ar tam tikroje situacijoje buvo realiai grasinta, būtina nustatyti, į ką buvo nukreiptas grasinimas, t. y. kokią teisės saugomą vertybę potencialiai ketinta pažeisti. Pavyzdžiui, romėnų teisė grasinimui kėlė itin griežtus reikalavimus. Tam, kad sandoris būtų pripažintas negaliojančiu, grasinimas privalėjo būti rimtas ir nukreiptas tik į sandorio šalies asmenį (grasinant atimti gyvybę, sužaloti ar įkalinti)⁴⁴. Bendrosios teisės tradicijoje visada buvo laikomasi pozicijos, kad prievarta turi būti nukreipta į asmenį, o grasinimas nukreiptas į turtą apskritai nebuvo laikomas prievarta⁴⁵. Taip pat pastebėtina, kad itin siaura grasinimo sampratos apimtis čia išsilaikė net iki pat 1970-ųjų⁴⁶.

Pagal dabar galiojantį Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą, grasinimas gali būti pripažintas neteisėtu, jei buvo nukreiptas tiek į asmenį (gyvybę, sveikatą, laisvę), tiek jo turtą ar reputaciją. Taip pat svarbu pastebėti, kad kiekvienu atveju neteisėtai siekiama paveikti būtent sutarties šalį ir ją priversti sudaryti sutartį, nors siekiant šio tikslo grasinama gali būti ne sandorio

⁴¹ Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Edited by Stefan Vogenauer and Jan Kleinheisterkamp. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009. P. 442

⁴² Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 362.

⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. spalio mėn. 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-378/2005.

⁴⁴ Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford: Oxford University Press, 1996. P. 653-654.

⁴⁵ Richards P. Law of Contract. Harlow: Longman, 2006. P. 245.

⁴⁶ Towards a European Civil Code. Fourth Revised and Expanded Edition. Nijmegen: Kluwer Law International, 2011. P. 543.

šaliai, o su ja susijusiam asmeniui. Būtent CK 1.91 straipsnis 4 dalies analizė leidžia teigti, kad sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu, jei buvo grasinta padaryti žalos ne tik pačiai sandorio šaliai, tačiau ir su ja susijusiems asmenims (sandorio šalies tėvams, vaikams, sutuoktiniui, seneliui, vaikaičiui arba kitiems artimiesiems giminaičiams) arba šių asmenų turtui, ar reputacijai.

Pastebėtina, kad rengiant tarptautinius sutarčių teisės dokumentus (UNIDROIT, PECL, DCFR) buvo atsisakyta įvardyti sritis, į kurias turi būti nukreiptas grasinimas. Manytina, kad tokį teisinį reguliavimą galima laikyti pažangiu, nes akcentuojamas ne grasinimo pobūdis (kokią vertybę kėsinamasi pažeisti), o neteisėto poveikio įtaka kitos šalies apsisprendimui sudaryti sutartį.

4) Trečiojo asmens grasinimo įtaka sandorio negaliojimui. Klausimas, ar sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu, kai grasinimo veiksmų imasi ne kita sandorio šalis, bet tretysis asmuo, atskirose teisinėse sistemose sprendžiamas nevienodai. Lyginamosios teisės specialistas H. Kotz pastebi, kad šiuo aspektu daugelis sistemų nedaro skirtumo tarp apgaulės ir prievartos ir atitinkamai dėl prievartos sudarytas sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu tik tada, kai kita sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti apie trečiojo asmens taikytą prievartą⁴⁷. Šią nuostatą atitinkantis teisinis reguliavimas būdingas ir Lietuvos Respublikos civiliniam kodeksui. CK 1.91 straipsnio 6 dalis nurodo, kad jei apgaulę, smurtą ar grasinimus panaudojo ne kita sandorio šalis, o trečiasis asmuo, sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu tik tuo atveju, *jei kita sandorio šalis žinojo arba turėjo žinoti šiuos faktus*. Pavyzdžiui, žinojimo apie prievartos naudojimą reikalavimas nėra taikomas pagal Italijos civilinę teisę. V. Mikelėnas nurodo, kad „net kai kita šalis nežinojo ir neturėjo žinoti trečiąjį asmenį grasinus, sutartis gali būti pripažinta negaliojančia (CK 1434 straipsnis). Taigi grasinimo šaltinis reikšmės neturi, nes Italijos teisė netoleruoja jokio grasinimo, nepriklausomai nuo to, kas jį panaudojo“⁴⁸. Sprendžiant trečiųjų asmenų klausimą, tarptautiniai sutarčių teisės aktai diferencijuoja teisinį reguliavimą priklausomai nuo to, ar kita sandorio šalis yra atsakinga (angl. *responsible*) už trečiojo asmens veiksmus ar ne. Pavyzdžiui, UNIDROIT principų⁴⁹ 3.2.8 straipsnis įtvirtina taisyklę, kad kai grasina tretysis asmuo, už kurio veiksmus yra atsakinga kita sandorio šalis, sandoris gali būti anuliuotas tomis pačiomis sąlygomis, kaip ir tuo atveju, jei grasintų pati sandorio šalis. Taigi šiuo atveju nėra reikšminga, ar kita sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti apie trečiojo asmens grasinimą. Žinojimo ar turėjimo žinoti apie grasinimą reikalavimas taikomas tik tuo atveju, kai kita sandorio šalis nėra atsakinga

⁴⁷ Kötz H. Flessner A. European Contract Law. Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties. Oxford: Clarendon Press, 2002. P. 213

⁴⁸ Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Vilnius: Justitia, 1996. P. 385.

⁴⁹ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-08-11] <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/main.htm>>.

už trečiojo asmens veiksmus. Vadovaujantis UNIDROIT principais, šalis gali būti atsakinga už trečiojo asmens veiksmus labai įvairiose situacijose: tai gali būti atvejai, kai tretysis asmuo yra sandorio šalies atstovas, taip pat ir situacijos, kai tretysis asmuo veikia sandorio šalies naudai savo iniciatyva.

Apibendrinant pasakytina, kad CK 1.91 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas daugeliui teisinių sistemų būdingas reguliavimas, nustatantis, kad sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu ir tuo atveju, kai smurtą ar grasinimus panaudojo ne kita sandorio šalis, bet trečiasis asmuo. Tiesa, siekiant sandorį nugaičyti šiuo pagrindu, nukentėjusioji šalis privalo įrodyti, kad kita sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti apie trečiojo asmens panaudotą prievartą. Nors CK to tiesiogiai nereguliuoja, tačiau manytina, kad tuo atveju, kai smurtas ar grasinimas naudoti trečiojo asmens, sandoris galėtų būti pripažintas negaliojančiu net ir tuo atveju, jei sandorio šalis nežinojo apie trečiojo asmens neteisėtą poveikį nukreiptą prieš kitą sandorio šalį, tačiau buvo už juos atsakinga (pavyzdžiui tuo atveju, jei tretysis asmuo yra sandorio šalies atstovas). Nepavyko rasti šią poziciją pagrindžiančios teismų praktikos, tačiau civilinės teisės doktrinoje vis dėlto ji pripažįstama. V. Mikelėnas nurodo, kad jei smurtą, grasinimą ar ekonominį spaudimą naudojo tretysis asmuo, tai sutartis taip pat gali būti pripažinta negaliojančia, jeigu kita šalis yra atsakinga už trečiojo asmens veiksmus arba šias aplinkybes žinojo ar turėjo žinoti⁵⁰.

2. Grasinimas buvo realus. Šio reikalavimo esmę atspindi tai, kad grasinimas privalo būti pakankamai rimtas, t. y. toks, kad sukeltų pagrįstą baimę ar susirūpinimą dėl galimai kilsiančios žalos, jei būtų atsisakyta sudaryti sandorį. Vertinant grasinimo realumą (rimtumą) tradiciškai taikomi arba objektyvūs, arba subjektyvūs kriterijai. Taikant objektyvųjį kriterijų, pasitelkiamas protingo žmogaus standartas ir vertinama ar esant atitinkamam grasinimui protingas žmogus būtų sudaręs sutartį. Tuo tarpu subjektyviojo kriterijaus taikymo atveju grasinimo realumas vertinamas iš nukentėjusios šalies perspektyvos, t. y. turi būti atsižvelgiama į sandorio šaliai būdingas savybes (pavyzdžiui, amžių, lytį, finansinę padėtį ir pan.). Istoriskai pirmesnis buvo objektyvūs kriterijai, taikyti dar romėnų teisėje, kuri grasinimui kėlė itin aukštus reikalavimus. Kaip jau minėta, pagal romėnų teisę, grasinimo rimtumas buvo vertinamas iš tvirčiausio charakterio žmogaus perspektyvos⁵¹. Teisės doktrinoje pažymima, kad tradiciškai, ypač kontinentinės teisės sistemose, laikyta, jog šalies baimė turi būti pagrįsta⁵², todėl objektyviuoju kriterijumi vadovaujasi daugelis teisinių sistemų, kuriose įtvirtintas arba protingo žmogaus standartas, arba reikalavimas, kad dėl patirto grasinimo sandorio šaliai neliktų kitos protingos alternatyvos kaip tik sudaryti sandorį.

⁵⁰ Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Vilnius: Justitia, 1996. P. 417.

⁵¹ Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford: Oxford University Press, 1996. P. 653-654.

⁵² Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Edited by Stefan Vogenauer and Jan Kleinheisterkamp. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009. P. 445.

Visgi siekiant apginti sąžiningos šalies interesus, tiek nacionaliniai atskirų šalių (tarp jų ir Lietuvos) teisės aktai, tiek ir tarptautiniai sutarčių teisės šaltiniai greta objektyvaus kriterijaus įtvirtina ir subjektyvųjį, pagal kurį vertinant grasinimo realumą būtina atsižvelgti ne tik į sandorio sudarymo aplinkybes, bet ir į sandorio šalies būdo savybes, amžių, lytį, socialinę ir finansinę padėtį ir kt. Pastebėtina, kad įtvirtinus protingo žmogaus standartą ir kartu teisiškai reikšmingomis pripažinus subjektyvias asmens savybes, išryškėja šių dviejų standartų priešpriešos problema. Pavyzdžiui, Nanto universiteto profesorius M. Fabre-Magnan, nagrinėdamas Prancūzijos teisinį reguliavimą, pastebi, kad Civiliniame kodekse yra prieštaravimas dėl nustatyto ir objektyvaus, ir subjektyvaus testo: 1112 straipsnis nustato, kad grasinimo baimė turi daryti įtaką protingam asmeniui, taip pat įtvirtinta, kad turi būti atsižvelgiama į nukentėjusios šalies amžių, lytį ir padėtį. Teisėjai iš esmės pasirinko taikyti subjektyvųjį testą⁵³.

Protingo žmogaus standarto, taikytino grasinimo realumo vertinime, CK 1.91 straipsnis neįtvirtina, tačiau nustato, kad sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu, kai *grasinimas duoda pagrindą manyti, kad gali būti padaryta žalos asmeniui, turtui ar reputacijai, ir šaliai nelieka kitos protingumo kriterijus atitinkančios alternatyvos, kaip tik sudaryti sutartį*. Būtinybė laikytis šių reikalavimų akcentuojama ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje. Vienoje iš nutarčių kasacinis teismas nurodė, kad „grasinimo padarinių realumas turėjo būti pagrįstas įrodymais, nes gąsdinimas dėl trukdymų įsidarbinti kitose darbovietėse, gąsdinimas kitais asmenimis ir pan., nėra realus grasinimas, nes ieškovas buvo nedidelės bendrovės direktorius, todėl neišku, kokių būdu jis galėjo tai padaryti. Byloje nėra duomenų ir teismai to neišsiaiškino, ar esant tokio pobūdžio grasinimams, kuriuos nurodė atsakovas, jam neliko kitos protingumo kriterijus atitinkančios alternatyvos (pvz. galimybės kreiptis į teisėsaugos instituciją) ir buvo tik vienintelė galimybė išvengti grasinimo padarinių - pasirašyti ginčijamą sutartį“⁵⁴. Taigi grasinimo mastas ir jo sukelta baimė turi būti tokia rimta ir pagrįsta, kad sandorio šalis jokiais kitais teisėtais būdais neturėtų galimybės gintis nuo jai taikyto fizinio ar psichinio spaudimo, kaip tik sudaryti sutartį jai nepalankiomis sąlygomis. Tuo atveju, kai grasinimo turinį sudaro iš esmės teisėti veiksmai (grasinimas pareikšti ieškinį teisme ar nutraukti sutartinius įsipareigojimus), kita sandorio šalis savo pažeistas teises gali apginti pasinaudodama teisinėmis priemonėmis, pavyzdžiui pareikšdama ieškinį dėl neteisėtai nutrauktos sutarties ar dėl nuostolių atlyginimo. Manytina, kad nurodytu atveju šalis turi protingą alternatyvą ir gali išvengti sutarties sudarymo nenaudingomis sąlygomis pasinaudodama teisės suteiktais ar jai neprieštaraujančiais gynybos būdais. Tačiau

---

⁵³ Towards a European Civil Code. Third Fully Revised and Expanded Edition. Nijmegen: Kluwer Law International, 2004. P. 405.

⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2003 m. kovo mėn. 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-284/2003.

teisės doktrinoje pateikiama hipotetinių situacijų, kada net teisinės gynybos priemonės galėtų būti pripažintos kaip neprotinga alternatyva ginantis nuo grasinimo. Pavyzdžiu galėtų būti atvejis, kai šaliai grasinama ieškiniu susijusiu su nuosavybės paėmimu ar galimais dideliais emociniais padariniais⁵⁵. Taigi tais atvejais, kai kyla grėsmė pačioms svarbiausioms asmens vertybėms ar kai potenciali žala gali atsirasti nedelsiant, net ir teisinės gynybos priemonės gali būti pripažįstamos nepakankamai protinga alternatyva ginantis nuo grasinimo.

Vertinant, ar grasinimas buvo pakankamai rimtas, kad sandorį būtų galima pripažinti negaliojančiu, įstatymų leidėjas įpareigojo teismą atsižvelgti į reikšmingų aplinkybių visumą. CK 1.91 straipsnio 4 dalis įtvirtina nuostatą, kad nustatydamas, buvo ar ne realaus grasinimo faktas, teismas taip pat turi atsižvelgti į šalies, kuriai buvo grąžinta amžių, finansinę bei ekonominę būklę, lytį, veiksmų pobūdį ir kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes. CK pirmosios knygos komentare taip pat nurodoma, kad vertinant grasinimo realumą „reikia atsižvelgti į padarinius, kurių galėjo atsirasti atlikus veiksmus, kuriais buvo grasinama, šių padarinių realumą, jų pobūdį.<...> Nėra pagrindo pripažinti sandorį negaliojančiu, kai grasinama nerimtai, juokaujant, kai grasinimas pagrįstas prietarais ar panašiai“⁵⁶. Taigi, konstatuojant grasinimo realumą, kiekvienu atveju būtina nustatyti, kad grasinimas suteikė pakankamą pagrindą manyti, jog gali būti padaryta žalos ir šalis neturėjo kitos protingos alternatyvos, kaip tik sudaryti sutartį.

3. Sutartį šalis sudarė dėl grasinimo. Šis grasinimui keliamas reikalavimas reiškia, kad tarp taikyto grasinimo ir sandorio sudarymo turi būti nustatytas priežastinis ryšys. Nors pačiame CK 1.91 straipsnyje šis reikalavimas nėra formuluojamas, jį įtvirtina teismų praktika. Kaip minėta, teismai reikalauja nustatyti faktą, kad sutartį šalis sudarė dėl grasinimo įtakos⁵⁷. Vis dėlto reikėtų pripažinti, kad tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje priežastinio ryšio analizei nėra skiriama daug dėmesio. Paprastai konstatavus, kad grasinimas buvo realus, atskirai priežastinis ryšys nenustatinėjamas. Taigi šiuo aspektu sandorio pripažinimui keliami rimtumo (realumo) ir priežastinio ryšio reikalavimai iš esmės sutapatinami. Šių reikalavimų ryšys pripažįstamas ir teisės doktrinoje⁵⁸. Pavyzdžiui, pagal Prancūzijos teisę, pakankamai rimto grasinimo nustatymas kartu reiškia ir priežastinio ryšio egzistavimą⁵⁹.

⁵⁵ Farnsworth E. A. Farnsworth on Contracts. Third Edition. New York: Aspen Publishers, 2004. P. 511.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 202-203.

⁵⁷ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2003 m. kovo mėn. 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-284/2003.

⁵⁸ Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Edited by Stefan Vogenauer and Jan Kleinheisterkamp. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009. P. 446.

⁵⁹ Beale H., Fauvarque-Cosson B., Rutgers J. ir kt. Cases, Materials and Text on Contract Law. Second Edition. Oxford; Portland: Hart Publishing, 2010. P. 556.

Įdomu pastebėti, kad bendrosios teisės sistemos šalyse reikalavimai priežastiniam ryšiui diferencijuojami pagal tai, kokią vertybę kėsintasi pažeisti. Tai reiškia, kad, pavyzdžiui, esant grasinimui nukreiptam į sandorio šalies asmenį (jo gyvybę, sveikatą) priežastinis ryšys neturi būti toks žymus ar akivaizdus, kaip kėsinant sunaikinti turtą ar tuo labiau pakenkti kitiems mažiau akivaizdiems ekonominiams interesams. Doktrinoje nurodoma, kad grasinimo nukreipto į asmenį atveju pakanka vien fakto, jog grasinimas būtų viena iš sandorio sudarymo priežasčių, nors ir ne vienintelė. Tuo tarpu grasinant sunaikinti ar atimti turtą, priežastinis ryšys privalo būti akivaizdesnis, kyla būtinybė nustatyti, jog nukentėjusioji šalis neturėjo kitos protingos alternatyvos, kaip tik sudaryti sutartį⁶⁰. Dar aukštesni reikalavimai keliami priežastiniam ryšiui ekonominės prievartos atveju⁶¹.

Nors tarptautiniai sutarčių teisės dokumentai taip pat pripažįsta glaudų ryšį tarp grasinimo realumo ir priežastinio ryšio reikalavimo, tačiau kai kuriuos priežastinio ryšio aspektus aptaria atskirai. Pavyzdžiui PECL komentare teigiama, kad sandoris neturėtų būti pripažintas negaliojančiu, jei pirminė reikalaujamos tam tikros sumos sumokėjimo priežastis yra siekis išspręsti ginčą, o ne išvengti grasinamų padarinių⁶². Tačiau tuo pačiu pabrėžiama, kad grasinimas neprivalo būti vienintelė priežastis, dėl kurios šalis sutiko sudaryti sutartį⁶³. UNIDROIT principų komentare taip pat pripažįstama, kad grasinimas neprivalo būti vienintele priežastimi, lėmusia sutarties sudarymą⁶⁴.

Kaip sakyta, kasacinis teismas formuodamas teismų praktiką laikosi pozicijos, kad priežastinis ryšys tarp grasinimo ir sutarties sudarymo laikytinas vienu iš reikalavimų, keliamų sandorio pripažinimui negaliojančiu. Nors teismai paprastai priežastinio ryšio sąvokos apskritai nevartoja, tačiau šis reikalavimas greta kitų įvardijamas kaip sutarties sudarymas grasinimo įtakoje. Manytina, kad tokia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuluotė nereiškia, jog grasinimas privalo būti vienintele priežastimi, lėmusia sutarties sudarymą. Šią aplinkybę patvirtina griežtesni priežastinio ryšio standartai taikomi nagrinėjant bylas dėl ekonominio spaudimo, kuris, beje, taip pat laikytinas vienu iš realaus grasino būdų, tačiau dėl savo specifikos nagrinėtinas atskirai.

---

⁶⁰ Chitty on contracts (general editor, H.G. Beale). London : Sweet & Maxwell, 2004. P. 519.

⁶¹ Beatson J. Anson's Law of Contract. Oxford: Oxford University Press, 2002. P. 280.

⁶² Principles of European Contract Law. Parts I and II. Prepared by The Commission on European Contract Law. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Hague: Kluwer Law International, 2000. P. 258.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Edited by Stefan Vogenauer and Jan Kleinheisterkamp. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009. P. 446.

1.2.2 Ekonominis spaudimas

Ekonominis spaudimas laikytina pakankamai nauja prievartos pasireiškimo forma, kurios atsiradimui įvairiose teisinėse sistemose didžiausią įtaką darė spartus ekonominių santykių vystymasis. Teisės moksle nurodoma, kad ekonominė prievarta, kaip nauja ir subtili prievartos forma, susiformavo XIX a., vystantis ekonominiam individualizmui⁶⁵. Ekonominio spaudimo kategorija Lietuvos teisiniame reguliavime taip pat pakankamai nauja. Ekonominis spaudimas kaip prievartos forma įtvirtinta tik 2000 m. CK, o iki tol galiojęs 1964 m. CK⁶⁶ sandorio pripažinimo dėl ekonominio spaudimo nenumatė. Visgi nurodytos aplinkybės nereiškia, kad ekonominė prievarta laikytina visiškai savarankiška prievartos rūšimi, esmingai besiskirianti nuo jau aptartų prievartos formų. Priešingai, visi ankstesniame skyriuje nurodyti grasinimui (taip pat ir smurtui) keliami reikalavimai yra būdingi ir ekonominiam spaudimui. Šią aplinkybę patvirtina pats teisinis ekonominės prievartos reglamentavimas. CK 1.91 straipsnio 4 dalis numato, kad realiu grasinimu taip pat laikoma kitos sandorio šalies ar trečiojo asmens grasinimas panaudoti ekonominio spaudimo priemones ekonomiškai silpnesnę ar iš esmės ekonomiškai priklausomą sandorio šalį priversti, kad ši sudarytų jai ypač ekonomiškai nenaudingą sandorį. CK pirmosios knygos komentare taip pat pažymima, kad ekonominis spaudimas vertintinas kaip vienas iš realaus grasinimo būdų⁶⁷. Tačiau pasirinkimą ekonominį spaudimą aptarti atskirai nuo realaus grasinimo lemia tam tikra šios prievartos rūšies specifika, dėl kurios CK įtvirtino, o teisės doktrina ir teismų praktika išplėtojo tam tikras taisykles, būdingas būtent ekonominiam spaudimui, kaip vienai iš realaus grasinimo pasireiškimo formų.

Visų pirma ekonominis spaudimas nuo anksčiau aptartų prievartos formų skiriasi objektu, kurį kėsinama pažeisti atsisakius sudaryti sutartį. CK komentare nurodoma, kad ekonominiu spaudimu siekiama paveikti kontrahento valią ir priversti jį sudaryti jam nenaudingą sandorį *grasinant nenaudingais ekonominiais padariniais*⁶⁸. Taigi, taikant ekonominio spaudimo priemones, grasinimas nukreipiamas į kitos sandorio šalies ekonominius interesus, kurie gali būti suprantami gana plačiai. Pavyzdžiui, UNIDROIT principų 3.2.6 straipsnio komentaras pateikia ekonominį spaudimą iliustruojančią situaciją, kai krepšinio komandos žaidėjai grasina streikuoti, jei negaus daug didesnių priedų už laimėtas paskutiniąsias ketverias sezono rungtynes negu buvo numatyta anksčiau. Komandos savininkas sutinka su žaidėjų reikalavimu, nes jam kyla rimta grėsmė, kad komanda bus perkelta į žemesnę lygą ir neišvengiamai suprastės klubo finansinė

⁶⁵ Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford: Oxford University Press, 1996. P. 659-660.

⁶⁶ 1964 m. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 1964, Nr. 19-138.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 203.

⁶⁸ Ten pat.

padėtis⁶⁹. Ekonominėi prievartai būdinga tai, kad pats spaudimas gali reikštis įvairiais būdais, o kita sandorio šalis priversta sudaryti nenaudingą sandorį, nes priešingu atveju galimai kiltų neigiamų ekonominių padarinių, galinčių pasireikšti ekonominės galios sumažėjimu, mažesnėmis ar negautomis pajamos, didelėmis laiko ir finansų sąnaudomis ir pan.

Teisės doktrinoje teigiama, kad ekonominis spaudimas dažniausiai taikomas verslo santykiams⁷⁰, tačiau šiuo pagrindu taip pat gali būti ginčijami ir nekomerciniai sandoriai. Dėl ekonominio spaudimo negaliojančiomis gali būti pripažįstamos sutartys, kylančios iš šeimos teisinių santykių, pavyzdžiui, ginčijant santuokinio turto dalybų sutartį⁷¹, taip pat ir iš darbo teisinių santykių. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas ginčą dėl darbuotojui taikyto ekonominio spaudimo, yra pažymėjęs, jog „kasatoriaus nurodytos faktinės aplinkybės, kad dėl darbdavio daryto ekonominio spaudimo (garsinimo neišmokėti darbo užmokesčio už dirbtą įmonėje laiką) jis buvo priverstas pasirašyti darbo sutartį sau nepalankiomis sąlygomis, atitinka CK 1.91 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą savarankišką sandorių pripažinimo negaliojančiu pagrindą – sandorio, sudaryto dėl ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo panaudoti tokį spaudimą, negaliojimas“⁷².

Kaip minėta, ekonominis spaudimas laikytinas realaus grasinimo rūšimi, todėl jam atitinkamai taikytini ir tie patys reikalavimai, kurie buvo nagrinėti aptariant grasinimo sąlygas. Visgi tiek teisės doktrinoje⁷³, tiek teismų praktikoje ekonominio spaudimo sąlygos suformuluotos atsižvelgiant į šios prievartos rūšies specifiką, papildant ir detalizuojant jau aptartus reikalavimus, taikytinus realiam grasinimui. Teismų praktikoje pripažįstama, kad „sandoriui kaip sudarytam dėl ekonominio spaudimo pripažinti negaliojančiu konkrečioje byloje turi būti nustatomos šios faktinės aplinkybės: a) kitas asmuo reikalavo sudaryti sutartį; b) grasino ekonominiiais padariniais, kurių atsiradimas priklausė nuo jo nesąžiningų veiksmų; c) sandoris sudarytas akivaizdžiai nenaudingomis jį sudariusiam asmeniui sąlygomis; d) nesant ekonominio spaudimo, sandoris nebūtų sudarytas“⁷⁴. Vadovaujantis CK 1.91 straipsnio 4 dalimi, galima teigti, kad siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu dėl ekonominio spaudimo, šalis privalo būti ekonomiškai silpnesnė ar iš esmės ekonomiškai priklausoma nuo kitos sandorio

---

⁶⁹ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-08-11]

<<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/main.htm>>.

⁷⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 203.

⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. kovo mėn. 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-201/2005.

⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. gruodžio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-485/2011.

⁷³ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 203.

⁷⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. spalio mėn. 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-378/2005.

šalies. Pakartotinai neliečiant bendrųjų grasinimui keliamų reikalavimų, toliau bus akcentuojamos tik ekonominiam spaudimui būdingos ypatybės.

Taigi viena iš aplinkybių, kurią būtina nustatyti, siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu dėl ekonominio spaudimo, yra akivaizdus sandorio sąlygų nenaudingumas antrajai sandorio šaliai. Šis reikalavimas reiškia, kad tik esmingai kontrahento interesus pažeidžianti sutartis gali būti nugincyta dėl taikytos ekonominės prievartos. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat laikosi pozicijos, kad nenustačius akivaizdžių sandorio šaliai nenaudingų ekonominių sąlygų, esančių pagal įstatymą kaip būtinas reikalavimas siekiant įrodyti sandorio sudarymą dėl ekonominio spaudimo, toks sandoris negali būti laikomas sudarytu dėl ekonominio spaudimo⁷⁵. Kitoje kasacinio teismo byloje⁷⁶, subrangovas ginčijo susitarimą, kuriuo jis sutiko daugiau nei dvigubai sumažinti rangovo skolinį įsipareigojimą. Nurodytoje situacijoje ekonominis spaudimas pasireiškė rangovo grasinimu, kad nesumažinus jo skolinio įsipareigojimo, su subrangovu visai nebus atsiskaityta ir tokiu būdu sužlugdyti jo santykius su kreditoriais. Aplinkybė, kad ginčijama sutartimi atlyginimas už atliktų darbų dalį buvo sumažintas daugiau kaip perpus, o gauta suma buvo net mažesnė nei subrangovo skola tiekėjui, teismui leido šią sutartį pripažinti kaip akivaizdžiai ekonomiškai nenaudingą subrangovui. Dėl gana išsamios motyvacijos šia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nagrinėta byla bus remiamasi iliustruojant ir kitus ekonominiam spaudimui taikytinas sąlygas.

Reikia pažymėti, kad vien sandorio akivaizdaus nenaudingumo vienai iš šalių konstatavimas nėra pakankamas pagrindas sutartį pripažinti negaliojančia. Dar būtina nustatyti nelygiavertę šalių padėtį, kuri pasireiškia arba kontrahento ekonominiu silpnumu, arba jo ekonomine priklausomybe nuo šalies, reikalaujančios sudaryti sutartį. Nagrinėtoje situacijoje subrangovas buvo pripažintas silpnesniąja šalimi atsižvelgiant į tai, kad vykdo veiklą, neįsteigęs juridinio asmens, taigi atsako pagal prievoles savo asmeniniu turtu taip pat dėl sunkios finansinės padėties, kurią lėmė turimi skoliniai įsipareigojimai⁷⁷. Taigi viena iš ekonominio spaudimo ypatybių yra tai, kad šalis, kuri grasina panaudoti ekonominio spaudimo priemones ir šalis, kuriai yra grasinama, nėra lygiavertės. Dėl sunkios finansinės padėties arba ekonominio priklausymu nuo kitos sandorio šalies, pastaroji įgyja nesąžiningą pranašumą derėdamasi ir nustatydamą sutarties sąlygas.

Tam tikra specifika pasižymi ir priežastinio ryšio tarp ekonominio spaudimo ir sandorio sudarymo nustatymas. Primintina, kad, pagal bendrąją taisyklę, pats grasinimas neturi būti

---

⁷⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. lapkričio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-574/2006.

⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. birželio mėn. 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-281/2011.

⁷⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. birželio mėn. 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-281/2011.

vienintele priėžastimi, lėmusia sandorio sudarymą. Tuo tarpu ekonominio spaudimo atveju priėžastinio ryėiui paprastai keliami aukėstesni reikalavimai. Pavyzdėžiui, bendrosios teisės tradicijos atstovai pažymi, kad ekonominė prievarta yra viena problemiškesnių kategorijų, reikalaujanti aukėstesnio priėžastinio ryėio laipsnio nustatymo⁷⁸. Konkretizuojant priėžastinio ryėio reikalavimą nurodoma, kad turi bėti konstatuota, jog nesant ekonominės prievartos, sandorio šalis sandorio bėtų visai nesudariusi ar bent jau bėtų sudariusi kitomis sąlygomis, o pats spaudimas privalo bėti lemiantis kitos šalies sutikimą⁷⁹. Lietuvos Aukėėčiausiasis Teismas aiėskindamas priėžastinio ryėio reikalavimą yra nurodėęs, kad „ėi sandorio pripaėzinimo negaliojanėiu sąlyga reiėkia, kad turi bėti nustatyta, jog nebuvo jokio protingumo kriterijus atitinkanėio pagrindo ginėijamam sandoriui sudaryti“⁸⁰. Tokia itin siaura priėžastinio ryėio traktuotė skiriasi nuo tradiciėškai suprantamo ankstesniame poskyryje aptartos priėžastinio ryėio sampratos, pagal kurią grasinimas neprivalo bėti vienintelė priėžastis, lėmusi sandorio sudarymą. Vadovaujantis minėtu kasacinio teismo iėaiėkinimu, darytina iėvada, kad jei sandoris sudarytas ne tik dėl grasinimo įtakos, bet jo sudarymui buvo ir kitų paskatų („protingumo kriterijus atitinkanėių pagrindų“), toks sandoris negalėtų bėti pripaėzintas negaliojanėiu dėl ekonominio spaudimo. Šią poziciją patvirtina ir teisės doktrina⁸¹, ir teismų praktika⁸², teigiant, kad nesant ekonominio spaudimo, sandoris nebėtų sudarytas.

Manytina, kad siauresnė priėžastinio ryėio samprata visiėškai priimtina, kai ekonominis spaudimas naudojamas tarp su verslu susijusių teisinių santykių subjektų. Ši pozicija grindžiama tuo, kad komerciniuose santykiuose dalyvaujantys subjektai siekia pelno, veikia savo rizika, o konkurencinė kova nulemia ir platesnį ekonominio spaudimo priemonių naudojimą, kuris esant verslo santykiams gali bėti pripaėzintas priimtinu ir teisėtu, o tapaėių priemonių naudojimas prieš fizinį asmenį, nesusijusį su verslu, pavyzdėžiui darbuotoją, reikėtų pagrindą sandorį pripaėzinti negaliojanėiu. Visgi net ir komercinių santykių subjektai privalo paisyti sąėziningos verslo praktikos ir vieėosios teisės reikalavimų. Civilinės teisės vadovėlis, pateikdamas hipotetinę situaciją, nurodo, kad sandoris galėtų bėti pripaėzintas negaliojanėiu, kai didelė kompanija grasindama sumaėzinti rinkoje gaminamų produktų kainas ir taip priversti bankrutuoti smulkųjį

---

⁷⁸ Chen-Wishart M. Contract Law. Oxford University Press, 2008. P. 323.

⁷⁹ Chitty on contracts (general editor, H.G. Beale). London : Sweet & Maxwell, 2004. P. 520.

⁸⁰ Lietuvos Aukėėčiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. birėelio mėn. 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-281/2011.

⁸¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 203.

⁸² Lietuvos Aukėėčiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. spalio mėn. 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-378/2005.

gamintoją, priverčia šį pardavinėti jai prekes su minimaliu pelnu, tuo tarpu pati parduoda jas didesne kaina⁸³.

Apibendrinant išsakytas mintis, pastebėtina, kad nors ekonominis spaudimas laikytinas viena naujausių prievartos rūšių, pasižyminčių tam tikra specifika ir problemišku, visgi tai yra tik vienas iš tradiciškai žinomo realaus grasinimo būdų. Ekonominei prievartai būdinga tai, kad grasinimas yra nukreiptas į kitos sandorio šalies ekonominius interesus, todėl neigiami padariniai kitai sandorio šaliai galėtų pasireikšti ekonominės galios praradimu, mažesnėmis ar negautomis pajamos, didelėmis laiko ar finansų sąnaudomis ir pan. Ekonominis spaudimas paprastai naudojamas komerciniuose santykiuose, tačiau gali būti taikomas ir tarp su verslu nesusijusių subjektų. Ši aplinkybė reikšminga vertinant grasinimo rimtumą, kadangi komerciniuose santykiuose dalyvaujantys subjektai siekia pelno, veikia savo rizika, o konkurencinė kova nulemia ir platesnį ekonominio spaudimo priemonių naudojimą. Šios aplinkybės lemia, kad verslo subjektams turi būti taikomas ir aukštesnis priežastinio ryšio standartas, pagal kurį reikalinga įrodyti, jog sandorio sudarymą lėmė tik ekonominis spaudimas ir nebuvo kitų protingą verslo praktiką atitinkančių priežasčių. Visgi nepaisant to, kas yra ginčijamo sandorio šalys, kiekvienu atveju privalu nustatyti, kad sandorio sąlygos kitai šaliai akivaizdžiai nenaudingos ir nukentėjusioji sandorio šalis yra ekonomiškai silpnesnė ar ekonomiškai priklausoma nuo kitos sandorio šalies.

1.2.3 Piktnaudžiavimas susidėjusiomis aplinkybėmis

Suderinta šalių valia yra esminis ir būtinas kiekvienos sutarties elementas. Kai šalies sutikimas sudaryti sutartį nulemtas prieš ją panaudotos prievartos (fizinio smurto, grasinimų ar ekonominio spaudimo), tokia sutartis gali būti pripažinta negaliojančia, nes sutarties laisvės principas draudžia versti kitą asmenį sudaryti sutartį. Kur kas sudėtingesnis klausimas kyla tada, kai šalies valios ydingumą lemia ne kitos sandorio šalies neteisėti ar nepriimtini veiksmai, bet nuo kontrahento valios nepriklausomi išoriniai veiksniai. Šiame poskyryje bus bandoma atsakyti, ar dėl išorinių aplinkybių spaudimo sudarytas sandoris gali būti laikomas sudarytas dėl prievartos ir kokios tokio sandorio pripažinimo negaliojančiu galimybės.

Draudimas piktnaudžiauti susidėjusiomis aplinkybėmis įgyjant nepagrįstą pranašumą (angl. *abuse of circumstances and excessive benefit*) būdingas tiek Lietuvos, tiek ir kitų šalių teisinėms sistemoms, nors šis sandorio negaliojimo pagrindas atskirose teisės sistemose

---

⁸³ Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Kiršienė J. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 363.

traktuojamas nevisai vienodai, skiriasi ir vartojama terminija. Pavyzdžiui, pagal Vokietijos Civilinio kodekso (BGB) 138 straipsno 2 dalį, situacija, kai sandoris sudaromas piktnaudžiaujant kitos šalies silpnesne padėtimi, laikytina lupikavimu (angl. *usury*)⁸⁴. Viename iš savo sprendimų, Vokietijos Federalinis Aukščiausiasis Teismas (BGH) rėmėsi BGB 138 straipsnio 1 dalimi ir pripažino, kad jei tarp šalių tarpusavio įsipareigojimų yra žymus neatitikimas ir jei naudą gaunanti šalis turi ketinimą pasinaudoti kitos šalies silpnesne ekonomine padėtimi, tokia sutartis yra prieštaraujanti viešajai tvarkai ir negalioja⁸⁵. Doktrinoje taip pat išsakoma nuomonė, kad vadovaujantis BGB 138 straipsnio 2 dalimi, sandoris negalioja kaip prieštaraujantis gerai moralei (*contra bonos mores*), jei šalis pasinaudoja kitos šalies nepatyrimu, sumanumo stoka ar padėtimi, dėl kurios pastaroji priversta sudaryti sandorį, įtvirtinantį akivaizdžią sutartinių įsipareigojimų disproporciją⁸⁶.

Daugelyje teisės sistemų paprastai pripažįstama, kad sutartys, prieštaraujančios viešajai tvarkai ir gerai moralei, laikytinos niekinėmis (absoliučiai negaliojančiomis). Įdomu pastebėti, kad sutartys prieštaraujančios viešajai tvarkai niekinėmis laikytinos ir pagal Vokietijos civilinio kodekso (BGB) 138 straipsnį, tačiau teismai linkę riboti galimybę pripažinti negaliojančiomis sutartis, kurios ginčijamos dėl akivaizdžios šalių tarpusavio įsipareigojimų disproporcijos. Kaip pažymi R. Zimmermann'as, teismai tokiais atvejais kartais ištaiso pusiausvyros nebuvimą ir palieka sutartį galioti⁸⁷. Tokia teismų praktika atitinka bendrą tendenciją riboti galimybes nuginčyti sandorius, ypač tada, kai pažeistos teisės gali būti ginamos kitomis teisinės gynybos priemonėmis. A. Dambrauskaitė monografijoje pastebi, kad teisės moksle, vertinant sandorių negaliojimo institutą, vis dažniau pasigirsta nuomonė, kad šiuolaikinė teisė šią priemonę naudoja per dažnai, o ji, būdama neišvengiama blogybe, turėtų būti naudojama rečiau⁸⁸.

Kitoks reguliavimas būdingas Prancūzijos teisei. Nors Civilinis kodeksas ir neįtvirtina, tačiau teismai ne kartą yra pripažinę, kad piktnaudžiavimas kitos šalies padėtimi, dėl kurios pastaroji privalo sudaryti sutartį, suteikiančią kitai šaliai nepagrįstą pranašumą, daro tokią sutartį negaliojančią grasinimo pagrindu, kaip sudarytą nesant laisvo kitos šalies sutikimo⁸⁹. Būta atveju, kai Prancūzijos teismai tokius sandorį pripažindavo negaliojančiais dėl apgaulės. H. Kotz nurodo, kad šalis laikoma kalta dėl apgaulės, jei ji naudojosi kitos šalies senyvu amžiumi, prasta sveikata, jaunatvišku nepatyrimu ar padėtimi, kai neleidžiama apsvarstyti sutarties ar

⁸⁴ Vokietijos civilinis kodeksas. Bürgerliches Gesetzbuch. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-10-08] <http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/>.

⁸⁵ Beale H., Fauvarque-Cosson B., Rutgers J. ir kt. Cases, Materials and Text on Contract Law. Second Edition. Oxford; Portland: Hart Publishing, 2010. P. 571.

⁸⁶ Ten pat. P. 576

⁸⁷ Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford: Oxford University Press, 1996. P. 682.

⁸⁸ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 43.

⁸⁹ Beale H., Fauvarque-Cosson B., Rutgers J. ir kt. Cases, Materials and Text on Contract Law. Second Edition. Oxford; Portland: Hart Publishing, 2010. P. 577, 579.

pasitarti su šeima ar teisininku⁹⁰. Visgi tiek atskirų autorių, tiek ir teismų pozicija šiuo klausimu išsiskiria. Nesutariama, ar sandoris gali būti pripažįstamas negaliojančiu grasinimo pagrindu, jei sandorio šalis yra verčiama sudaryti sandorį ne kitos sandorio šalies naudojamos prievartos, bet išorinių aplinkybių, tokių kaip neatidėliotinių poreikių buvimas ar ekonominis priklausomumas⁹¹.

Tam tikra piktnaudžiavimo susidėjusiomis aplinkybėmis įgyjant nepagrįstą pranašumą specifika būdinga ir bendrosios teisės tradicijos šalims. Bendrosios teisės tradicija pripažįsta nesąžiningo sandorio doktriną (angl. *unconscionable bargains, doctrine of unconscionability*) pagal kurią, sandoris gali būti ginčijamas tais atvejais, kai viena šalis pasinaudoja kitos sandorio šalies tam tikru silpnumu⁹². Pagal Lordą Selborn'ą, jei viena sandorio šalis lupikauja ar dėl kitos šalies silpnesnės padėties gauna nepagrįstą pranašumą, preziumuojama apgaulė⁹³. Taip pat pažymima, kad apgaulė turėtų būti suprantama ne kaip melas ar suktybė, bet kaip nesąžiningas naudojimasis įtaka kylančia iš kitos šalies padėties ar aplinkybių⁹⁴. Ši nesąžiningo sandorio doktrina įsitvirtino Australijos, Kanados ir Jungtinių Amerikos Valstijų teisėje, tačiau nebuvo visiškai priimta anglų teisėje⁹⁵. Būtent Anglijos teisei būdingesnė, labiau išplėtotą ir taikoma prievartos (angl. *duress*) ir piktnaudžiavimo įtaka (angl. *undue influence*) doktrina. Kaip nurodo V. Mikelėnas, piktnaudžiavimas įtaka yra tada, kai šalis sudaro sutartį nesąžiningai naudodamasi savo dominuojančia įtaka kitai šaliai⁹⁶. Tačiau tam, kad sandoris būtų pripažintas negaliojančiu dėl piktnaudžiavimo įtaka, būtina nustatyti tam tikrą naudojimosi įtaka laipsnį. Teisės doktrinoje nurodoma, kad piktnaudžiavimas įtaka gali būti dviejų rūšių: arba faktinis, arba preziumuojamas⁹⁷. Faktinio piktnaudžiavimo įtaka atveju nukentėjusysis privalo įrodyti, kad sutartį sudarė dėl kitos šalies piktnaudžiavimo (ši piktnaudžiavimo forma praktikoje sutinkama retai⁹⁸). Preziumuojamos įtakos atveju, įrodinėjimo našta perkeliama piktnaudžiavimu kaltinamai šaliai, o tai reiškia, kad pastaroji privalo įrodyti, kad nebuvo nesąžiningo naudojimosi įtaka. Viena svarbiausių nurodytos prezumpcijos sąlygų laikytina pasitikėjimo ar priklausomumo santykių buvimas, kurių pavyzdžiais galėtų būti santykiai tarp gydytojo ir paciento, advokato ir kliento ar tarp religinio lyderio ir jo sekėjo⁹⁹. Įdomu tai, kad nustačius nesąžiningą naudojimąsi įtaka, teismas gali sutartį arba pripažinti negaliojančia, arba pakeisti vienos šalies pranašumą

⁹⁰ Kötz H. Flessner A. European Contract Law. Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties. Oxford: Clarendon Press, 2002. P. 132.

⁹¹ Beale H., Fauvarque-Cosson B., Rutgers J. ir kt. Cases, Materials and Text on Contract Law. Second Edition. Oxford; Portland: Hart Publishing, 2010. P. 580.

⁹² Treitel G. H. The Law of Contract. London: Sweet & Maxwell, 2003. P. 420.

⁹³ Beatson J. Anson's Law of Contract. Oxford: Oxford University Press, 2002. P. 296.

⁹⁴ Ten pat.

⁹⁵ Beale H., Fauvarque-Cosson B., Rutgers J. ir kt. Cases, Materials and Text on Contract Law. Second Edition. Oxford; Portland: Hart Publishing, 2010. P. 593-594.

⁹⁶ Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Vilnius: Justitia, 1996. P. 375.

⁹⁷ Elliott C., Quinn F. Contract Law. Harlow: Pearson Education Limited, 2005. P. 232.

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ O'Sullivan J., Hilliard J. The Law of Contract. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 268.

įtvirtinusias sutarties sąlygas¹⁰⁰, o kokią teisės gynbos priemonę taikyti, priklauso nuo silpnosios (nukentėjusios) šalies pasirinkimo¹⁰¹. Manytina, kad precedento pagrindu plėtojama teisė bendrosios teisės tradicijos šalyse lėmė skirtingų doktrinų susiformavimą, kurios neretai persidengia¹⁰² ir dėl to kyla teisiniai ginčai. Apibendrinant galima teigti, kad skirtingos teisės sistemos siekia apsaugoti silpnesniąją šalį nuo piktnaudžiavimo jos silpnesne padėtimi ir draudžia tokiu būdu įgyti nepagrįstą pranašumą šios šalies sąskaita, tačiau pats teisinis reglamentavimas, taikomos teisinės gynbos priemonės ir teismų praktika atskirose valstybėse gana skirtinga ir įvairi.

Lietuvoje, tiek pagal 1964 m. CK 57 straipsnį, tiek pagal dabar galiojančio CK 1.91 straipsnį, vienu iš sandorių negaliojimo pagrindų laikytinas sandorio sudarymas dėl susidėjusių sunkių aplinkybių. CK 1.91 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad sandoris, kurį asmuo dėl susidėjusių aplinkybių buvo priverstas sudaryti labai nenaudingomis sąlygomis, gali būti teismo tvarka pripažintas negaliojančiu. Nors reikalavimai, kurie turėtų būti keliami, siekiant nuginkčyti sandorį šiuo pagrindu, straipsnyje nėra detalizuojami, tačiau nurodytos nuostatos lingvistinė analizė leidžia išskirti bent dvi sąlygas, taikytinas šiam sandorio negaliojimo pagrindui. Pirmą, asmuo sandorį yra priverstas sudaryti dėl susidėjusių sunkių aplinkybių. Tai reiškia, kad sandoris yra ydingas dėl asmens valios trūkumų, nes tokio sandorio sudarymą lemia ne laisva asmens valia, bet išoriniai veiksniai. Taigi šiuo atveju asmens valios išraiška neatitinka jo tikrosios valios. Pažymėtina, kad kasacinis teismas ne kartą yra pabrėžęs, jog „įstatyme reikalaujama, kad sandoryje išreikšta valia atitiktų jo dalyvių tikrąją valią. Dėl to būtina, kad sandorio dalyvių valia formuotųsi normaliai, kad nebūtų išorinių aplinkybių, iškreipiančių tikrąją valią“¹⁰³. Antra, sandoris turi būti sudaromas labai nenaudingomis šaliai sąlygomis. Tačiau tiek teismų praktika rodo, tiek teisės doktrina tvirtina, kad vien šių aplinkybių konstatavimas nėra pakankamas pagrindas sandorį pripažinti negaliojančiu.

CK pirmosios knygos komentare nurodoma, kad negaliojančiu pripažintinas tik toks sandoris, kuris sudarytas susiklosčius sunkioms aplinkybėms ir aiškiai nenaudingomis sandorį sudariusiam asmeniui sąlygomis, kai kita sandorio šalis, žinodama apie tokias aplinkybes, savanaudiškai jomis pasinaudojo¹⁰⁴. Taigi tam, kad sandoris būtų pripažintas negaliojančiu dėl susidėjusių sunkių aplinkybių, būtina nustatyti kitos sandorio šalies nesąžiningumą, t. y. žinojimą apie aplinkybes, dėl kurių kita šalis buvo priversta sudaryti nenaudingą sandorį ir savanaudišką

¹⁰⁰ Elliott C., Quinn F. Contract Law. Harlow: Pearson Education Limited, 2005. P. 232.

¹⁰¹ Clarke Ph., Clarke J., Zhou M. Contract Law. Commentaries, Cases and Perspectives. South Melbourne; New York; Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 353.

¹⁰² Ten pat. P. 367.

¹⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. kovo mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-86/2009.

¹⁰⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 204-205.

pasinaudojimą šiomis aplinkybėmis. CK 1.91 straipsnio komentare taip pat detalizuojamos sąlygos, kurioms esant sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu dėl susidėjusių sunkių aplinkybių: „1) susiklosčiusios nepriklausomos nuo kitos sandorio šalies aplinkybės (stichinė nelaimė, gaisras, liga, šeimos nario mirtis, nedarbas ir pan.), dėl kurių asmuo buvo priverstas sudaryti sandorį aiškiai nenaudingomis sau sąlygomis; 2) kita sandorio šalis žinojo apie šias aplinkybes, pasinaudodama jomis, primetė kitai sandorio šaliai savo valią ir sudarė jai aiškiai nenaudingą sandorį“.¹⁰⁵ Kaip matyti iš sandorio nugincijimui keliamų reikalavimų, sandorio šalis turi būti priversta sudaryti sandorį, tačiau priešingai nei smurto ar grasinimo atveju, kita sandorio šalis nėra atsakinga už aplinkybes, kurios lemia tikrosios kontrahento valios iškreipimą ir atitinkamai nenaudingo sandorio sudarymą. Visgi, manytina, kad ir tokią sutartį galima laikyti sudarytą dėl prievartos plačiąja prasme. Šis teiginys grindžiamas tuo, kad nors antroji sutarties šalis tiesiogiai prievartos nenaudoja, taigi neverčia kontrahento sudaryti sutarties, tačiau nesąžiningai pasinaudoja aplinkybėmis, dėl kurių silpnesnioji šalis priversta sudaryti sau nenaudingą sutartį. Šiuo atveju asmuo neturi protingo pasirinkimo ir yra priverstas sudaryti sutartį, o antroji šalis tai žinodama primeta savo valią ir tokiu būdu sudaroma sutartis, kuri iš tiesų nėra šalių valios sutaptis. Dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių viena iš šalių nėra pajėgi derėtis ir daryti įtakos sutarties sąlygoms, todėl ji priversta sutikti su tokiomis sutarties sąlygomis, kurias savanaudiškai nustato antroji šalis.

Teisės doktrinoje kaip viena aplinkybių, nustatytinų ginčijant sandorį dėl susidėjusių aplinkybių, nurodoma alternatyvos sandorio sudarymui nebuvimas. Teigiama, kad sandorį pripažinti negaliojančiu dėl susiklosčiusių aplinkybių galima tik tada, kai susiklosto nepriklausomos nuo kitos sandorio šalies aplinkybės, dėl kurių asmuo yra priverstas, neturi kitos protingos išeities, kaip tik sudaryti sutartį¹⁰⁶. Remiantis šiuo reikalavimu, reikėtų nustatyti, ar silpnesnioji sandorio šalis iš tiesų buvo priversta sudaryti sandorį, ar, atsižvelgiant į reikšmingų aplinkybių visumą, turėjo realią galimybę išvengti sandorio sau nenaudingomis sąlygomis sudarymo. Be abejo, pats protingos alternatyvos buvimas turėtų būti vertinamas atsižvelgiant į tai, kad asmenį sudaryti sandorį verčia ne kitos šalies kėsanimasis padaryti žalos turtinėms ar neturtinėms vertybėms, bet būtinybė nulemta išorinių aplinkybių, tokių kaip itin komplikuota finansinė padėtis, neatidėliotini poreikiai, liga ir pan. Ši aplinkybė reikšminga dėl to, kad esant smurtui ar grasinimui, įskaitant ir ekonominį spaudimą, kaip viena iš protingų alternatyvų, siekiant išvengti neteisėto spaudimo, teismų praktikoje nurodoma galimybė kreiptis į teisėsaugos

---

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 205.

¹⁰⁶ Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis (moksl. red. Vytautas Mizaras). Vilnius: Justitia, 2009. P. 361.

institucijas¹⁰⁷. Tuo tarpu kai šalies sunkią padėtį lemia susiklosčiusios aplinkybės, už kurias kita sandorio šalis nėra atsakinga, tokia alternatyva nėra nei protinga, nei apskritai priimtina.

Nagrinėjant ginčus, kylančius iš sandorių pripažinimo negaliojančiais dėl susidėjusių sunkių aplinkybių, kasacinio teismo praktika iš esmės atitinka jau aptartą teisės doktriną. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad „ne kiekvieną sandorį, sudarytą dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių, galima pripažinti negaliojančiu. Pripažintinas negaliojančiu sandoris, kuris sudarytas susiklosčius sunkioms aplinkybėms ir aiškiai nenaudingomis sandorį sudariusiam asmeniui sąlygomis, kai kita sandorio šalis, žinodama apie tokias aplinkybes, savanaudiškai jomis pasinaudojo. Taigi, sandoris aptartu pagrindu gali būti pripažintas negaliojančiu, kai nustatoma įstatyme – CK 1.91 straipsnyje įtvirtinta nurodytų faktų visuma“¹⁰⁸. Šioje nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas paliko galioti apeliacinės instancijos teismo nutartį, kuria paveldėjimo teisių pirkimo-pardavimo sutartis pripažinta negaliojančia dėl to, kad atsakovės nutylėjo informaciją, turinčią esminės reikšmės sutarties sudarymui, ir pasinaudojo ieškovei susiklosčiusiomis sunkiomis aplinkybėmis, kurios pasireiškė jos tėvo mirtimi ir sunkia finansine bei emocine padėtimi. Kitoje nutartyje¹⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas sprendė ginčą dėl sutarčių, kuriomis ieškovai turtu užtikrino įmonės skolinius įsipareigojimus. Nors šiame ginče taip pat remtasi ir grasinimo aplinkybe, kasacinis teismas sutiko su žemesnės instancijos teismų motyvais, kad ieškovui susiklosčiusios aplinkybės (nustatytas diskriminuojantis darbo užmokestis, turimos dvi negrąžintos paskolos bankams, įkeisti butai, nedirbanti žmona ir du mažamečiai vaikai, jo vadovaujamos įmonės įsiskolinimas ir faktinės veiklos vykdymo negalimumas taip pat sprendžiamojo balso įmonėje praradimas) pripažintinos teisiškai reikšmingomis ir pakankamomis, kad sudarytas sutartis būtų galima pripažinti negaliojančiomis dėl susidėjusių sunkių aplinkybių¹¹⁰. Teismų praktikoje sunkiomis aplinkybėmis, galinčiomis nulemti nenaudingo sandorio sudarymą, taip pat pripažįstamos sunki liga ir senyvas amžius¹¹¹, psichinė įtampa, sunki nervinė padėtis ir pergyvenimai¹¹².

Nepaisant susiklosčiusių sunkių aplinkybių konstatavimo, įstatymas reikalauja nustatyti ir kitas būtinas sandorio negaliojimo sąlygas. Visais atvejais kasacinis teismas akcentuoja būtinybę nustatyti silpnesnėjai šaliai nepalankias sutarties sąlygas ir kitos šalies žinojimą apie

¹⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2003 m. kovo mėn. 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-284/2003.

¹⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. gruodžio mėn. 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-609/2008.

¹⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. birželio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-324/2005.

¹¹⁰ Ten pat.

¹¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. kovo mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-86/2009.

¹¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. sausio mėn. 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-47/2004.

kontrahentui susiklosčiusias sunkias aplinkybes bei nesąžiningą pasinaudojimą jomis. Teisiškai taip pat reikšmingas sandorio šalių statusas ir sudaromo sandorio pobūdis. Teisės doktrinoje atkreipiamas dėmesys, kad galimybė nuginčyti sandorį dėl to, kad jo sudarymą lėmė sunkios susiklosčiusios aplinkybės, esant verslo santykiams gali būti suteikiama tik išimtiniais atvejais, nes verslininkas prisiima su verslu susijusią riziką ir privalo *a priori* suvokti, jog verslui nepasisėkus sulauks neigiamų turinių padarinių, t. y. praras investuotas lėšas, turės parduoti savo turtą ir pan.¹¹³ Tokios pozicijos nuosekliai laikomasi ir teismų praktikoje. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje iš nutarčių¹¹⁴ pabrėžė, kad taikant sandorių pripažinimo negaliojančiu dėl susiklosčiusių aplinkybių pagrindą santykiuose su juridiniais asmenimis, reikia atsižvelgti į verslo riziką. Šioje byloje kasacinis teismas, sprenddamas ginčą tarp dviejų stambių akcinių bendrovių (AB „Lietuvos dujos“ ir AB „Kauno energija“), nurodė, kad negalima pripažinti negaliojančiu sandorį, remiantis sunkia atsakovo finansine padėtimi, ypač jei ginčijamas klausimas susijęs su nuostolių ir delspinigių, už kuriuos atsakingas atsakovas, priteisimu¹¹⁵. Be abejo, tiek aptarta teisės doktrina, tiek ir teismų praktika nepaneigia galimybės komercinius sandorius nuginčyti susidėjusių sunkių aplinkybių pagrindu, tačiau, siekiant sandorį pripažinti negaliojančiu šiuo pagrindu, verslo subjektams keliami aukštesni reikalavimai.

Kaip sandorio pripažinimui negaliojančiu dėl ekonominio spaudimo, taip ir dėl susiklosčiusių aplinkybių, komercinių sandorių negaliojimui taikomi griežtesni standartai, o tokia pozicija iš esmės grindžiama tuo, kad komerciniuose santykiuose dalyvaujančių subjektų veikla išimtinai nukreipta į pelno siekimą, todėl verslo subjektai turi prisiimti riziką dėl galimų padarinių, kilsiančių net ir sudarius sau nenaudingą sandorį. Taigi, manytina, kad dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių komerciniai sandoriai gali būti pripažinti negaliojančiais tik išimtiniais atvejais, įrodžius akivaizdžiai nenaudingų sandorio sąlygų buvimą ir žinojimą bei nesąžiningą pasinaudojimą kitos sandorio šalies silpnesne padėtimi, kuri turėtų būti vertinama atsižvelgiant į verslo subjekto sukauptą patirtį, finansinių įsiskolinimų mastą, esamą ekonominę ir derybinę galią, padėtį rinkoje ir kitas verslininką charakterizuojančias ypatybes. Taip pat reikėtų prisiminti, kad silpnesnieji rinkos dalyviai saugomi ir viešosios teisės (tiek nacionalinės, tiek Europos Sąjungos), įtvirtinančios draudimus riboti konkurenciją ir piktnaudžiauti dominuojančia padėtimi, todėl nesant galimybės pripažinti sandorį negaliojančiu tiek dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių, tiek dėl ankstesniame poskyryje nagrinėtos ekonominės

---

¹¹³ Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis (moksl. red. Vytautas Mizaras). Vilnius: Justitia, 2009. P. 361.

¹¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. spalio mėn. 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-378/2005.

¹¹⁵ Ten pat.

prievartos, galima pasinaudoti kitais teisių gynbos būdais, pavyzdžiui taikant civilinę atsakomybę¹¹⁶, kai padaroma žalos dėl viešosios teisės normų pažeidimo.

Apibendrinant šiame poskyryje išdėstytas mintis, pasakytina, kad atskirose šalyse civilinė teisė draudžia piktnaudžiauti silpnesniosios sandorio šalies padėtimi ir nepagrįstai įgyti pranašumą dėl pastarosios sunkios finansinės ar emocinės būklės, neatidėliotinių poreikių buvimo, ligos, nepatyrimo, senyvo amžiaus ir pan. Dėl piktnaudžiavimo kitos šalies silpnesne padėtimi sudaryti sandoriai skirtingose šalyse traktuojami nevienodai: kaip prieštaraujantys viešajai tvarkai, gerai moralei, sudaryti dėl apgaulės ar dėl grasinimo įtakos. Esminis sandorio pripažinimo negaliojančiu dėl susidėjusių sunkių aplinkybių požymis – tai nuo kontrahento valios nepriklausomai susiklosčiusios aplinkybės, dėl kurių asmuo priverstas sudaryti itin nenaudingą sandorį, o kita sandorio šalis apie šias aplinkybes žino ir nesąžiningai jomis pasinaudoja. Taigi sandorį, sudarytą dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių, tam tikra prasme galima priskirti prie sudarytų dėl prievartos, kuri pasireiškia pasinaudojimu kontrahento sunkia padėtimi ir savo valios primetimu, žinant, kad kita sandorio šalis neturi kito protingo pasirinkimo ir yra priversta sudaryti sau itin nenaudingą sandorį.

1.2.4 Esminė šalių nelygybė ir jos santykis su kitais sandorių negaliojimo pagrindais

Ankstesniuose poskyriuose buvo nagrinėjama galimybė pripažinti sandorį negaliojančiu dėl ekonominio spaudimo (kaip vienos iš realaus grasinimo formų) ir susiklosčiusių sunkių aplinkybių. Abu šie sandorių negaliojimo pagrindai numatyti CK 1.91 straipsnyje. Visgi 2000 m. CK priėmimas lėmė dar vieno specifinio sandorio nuginkijimo pagrindo įtvirtinimą CK šeštosios knygos XVIII skyriuje, reglamentuojančiame sutarčių pabaigą. CK 6.228 straipsnio 1 dalis nustato, kad *šalis gali atsisakyti sutarties ar atskiros jos sąlygos, jeigu sutarties sudarymo metu sutartis ar atskira jos sąlyga nepagrįstai suteikė kitai šaliai perdėtą pranašumą. Be kitų aplinkybių, šiais atvejais turi būti atsižvelgiama ir į tai, jog viena šalis nesąžiningai pasinaudojo tuo, kad kita šalis nuo jos priklauso, turi ekonominių sunkumų, neatidėliotinių poreikių, yra ekonomiškai silpna, neinformuota, nepatyrusi, veikia neapdairiai, neturi derybų patirties, taip pat atsižvelgiant į sutarties prigimtį ir tikslą.* Teigiant, kad sandoris, pripažintas negaliojančiu dėl piktnaudžiavimo susiklosčiusiomis aplinkybėmis, plačiaja prasme gali būti laikomas sudarytu dėl prievartos, taip pat reikšminga panagrinėti galimybę atsisakyti sutarties, kuri įtvirtina esminę šalių nelygybę pagal CK 6.228 straipsnį. Šio sutarties atsisakymo pagrindo analizės būtinybė

---

¹¹⁶ Paprastai civilinė atsakomybė gali būti taikoma ir kartu su kitais civilinių teisių gynimo būdais, tarp jų – ir reikalavimu sandorį pripažinti negaliojančiu.

grindžiama tuo, kad sandorio pripažinimu negaliojančiu dėl ekonominio spaudimo, dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių, taip pat ir dėl esminės šalių nelygybės, iš esmės siekiama to paties tikslo – apsaugoti silpnesnę sandorio šalį nuo piktnaudžiavimo jos sunkesne padėtimi, taip užkertant kelią kitai sandorio šaliai įgyti nepagrįstą pranašumą. Dėl šios aplinkybės nėra visai aišku, kuris iš nurodytų sandorių negaliojimo pagrindų turėtų būti taikomas konkrečiu atveju ir ar apskritai toks teisinis reglamentavimas yra pagrįstas.

Kaip jau minėta, visų trijų sutarties negaliojimo pagrindų (ekonominis spaudimas, susidėjusios aplinkybės ir esminė šalių nelygybė) turiniui bendra tai, kad vienai iš šalių būdinga silpnesnė padėtis, nulemta ekonominės priklausomybės, sunkios finansinės būklės, ligos senyvo amžiaus ir pan., o kita sandorio šalis dėl šios nelygiavertės padėties nesąžiningai įgyja pranašumą ir tokiu būdu sutartimi įtvirtinama tarpusavio įsipareigojimų disproporcija. Siekiant atriboti šiuos sandorių negaliojimo pagrindus, svarbu paminėti, kad kiekvieno iš jų įtvirtinimui Lietuvos civilinėje teisėje būdingos tam tikros ypatybės. Pirma, susidėjusios sunkios aplinkybės, kaip pagrindas sandorį pripažinti negaliojančiu, buvo įtvirtintos dar 1964 m. CK, o ekonominis spaudimas (kaip viena iš realaus grasinimo formų) ir esminė šalių nelygybė, suteikianti šaliai teisę atsisakyti sutarties, įtvirtinti tik 2000 m. priimtame CK. Kita reikšminga aplinkybė yra tai, kad sandorio pripažinimą negaliojančiu tiek dėl ekonominio spaudimo, tiek dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių reguliuoja tas pats CK 1.91 straipsnis. Tai reiškia, kad sandorio pripažinimo negaliojančiu tvarka, teisę ginčyti sandorį turintys subjektai, restitucijos taikymo tvarka ir pareiga atlyginti nukentėjusiajai šaliai turėtas išlaidas tiek ekonominio spaudimo, tiek susidėjusių aplinkybių atveju sutampa. Tiesa, vadovaujantis CK 1.91 straipsnio 3 dalimi, teisę reikalauti atlyginti neturtinę žalą turi šalis, nukentėjusioji nuo ekonominio spaudimo, tačiau tokia teisė nesuteikta silpnesniajai šaliai, sudariusiai sandorį dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių.

Nors minėta, kad ekonominio spaudimo priemonės ir atitinkamai sandorių ginčijimas šiuo pagrindu paprastai taikomi komercinių sandorių atveju, o sandorio negaliojimas dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių verslo subjektams taikytinas tik išimtiniais atvejais, visgi tiek vienu, tiek kitu pagrindu gali pasinaudoti bet kuris civilinių teisinių santykių subjektas. Ekonominis spaudimas laikytinas realaus grasinimo forma, taigi šiuo atveju kita sandorio šalis (arba asmuo už kurio veiksmus sandorio šalis yra atsakinga) atlieka veiksmus nukreiptus į kontrahentą, siekdamas pastarąjį priversti sudaryti jam nenaudingą sandorį. Šiuo atveju, šalis, prieš kurią naudojamos ekonominio spaudimo priemonės, turi būti arba ekonomiškai silpnesnė, arba ekonomiškai priklausoma nuo kitos sandorio šalies, t. y. šalių padėtis privalo būti nelygiavertė (CK 1.91 str. 4 d.). Esant susiklosčiusioms sunkioms aplinkybėms, šalių padėtis taip pat nėra lygiavertė – vienos iš šalių silpnumą lemia finansiniai ar emociniai sunkumai, liga ar kitos aplinkybės. Be to, siekis primesti savo valią, pasinaudojant kitos šalies silpnesne padėtimi,

laikytinas vienu iš požymių, būdingų sandorio negaliojimui dėl susiklosčiusių aplinkybių. Manytina, kad dėl šio požymio susiklosčiusias sunkias aplinkybes tam tikrais atvejais gali būti sudėtinga atriboti nuo ekonominio spaudimo priemonių, kurios gali reikštis pačiais įvairiausiais būdais.

Kita svarbi teisinio reguliavimo ypatybė ta, kad be bendrųjų sandorio negaliojimo pagrindų, įtvirtintų CK pirmojoje knygoje, kaip savarankišką pagrindą atsisakyti sutarties numato ir CK 6.228 straipsnis. Remiantis šio straipsnio 1 dalimi, sutarties šalis gali atsisakyti sutarties ar atskiros jos sąlygos, jeigu sutarties sudarymo metu sutartis ar atskira jos sąlyga nepagrįstai suteikė kitai šaliai perdėtą pranašumą. Straipsnyje taip pat nurodoma, kad be kitų aplinkybių, šiais atvejais turi būti atsižvelgiama ir į tai, jog viena šalis nesąžiningai pasinaudojo tuo, kad kita šalis nuo jos priklauso, turi ekonominių sunkumų, neatidėliotinių poreikių, yra ekonomiškai silpna, neinformuota, nepatyrusi, veikia neapdairiai, neturi derybų patirties. Nurodytų aplinkybių analizė leidžia teigti, kad jos iš esmės sutampa su tomis, kurios paprastai laikomos sunkiomis ir galinčiomis lemti sandorio pripažinimą negaliojančiu dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių pagal CK 1.91 straipsnį.

Teisės doktrinoje kaip esminė 6.228 straipsnio taikymo sąlyga nurodoma aplinkybė, kad sutartis ar atskira jos sąlyga lemia didžiulį šalių prievolių neatitikimą – viena šalis kitos sąskaita įgyja neproporcingai didelį pranašumą, gauna neproporcingai didelę, palyginti su jos prievolėmis naudą, o kita šalis negauna nieko arba jos gaunama nauda yra neproporcingai maža, atsižvelgiant į jos prievoles¹¹⁷. Taip pat priduriama, kad šalių tarpusavio prievolių neatitikimas turi būti esminis – jų padėtis turi būti tokia nelygi, kad šokiruotų¹¹⁸. Kasacinio teismo praktikoje taip pat laikomasi nuostatos, kad „tai turėtų būti tokia nelygi šaliai padėtis, jog protingas ir apdairus žmogus tokiomis sąlygomis sutarties niekada nesudarytų. Tai turi būti esminė sutarties sąlyga“¹¹⁹. Čia svarbu prisiminti, jog akivaizdžiai nenaudingų sandorio sąlygų konstatavimas laikomas būtinu tada, kai siekiama sandorį pripažįstant negaliojančiu dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių ar ekonominio spaudimo.

Įdomu pastebėti, kad ilgą laiką teismų praktikoje CK 6.228 straipsnis buvo taikomas ginčiuose dėl sutarties sąlygų, nustatančių netesybas, nuginkijimo ar pakeitimo. Galiausiai išplėstinė teisėjų kolegija nurodė, kad „CK 6.228 straipsnio nuostatos netaikytinos sprendžiant ginčą dėl šalių laisva valia sudarytoje sutartyje nustatytų netesybų mažinimo, nes šis klausimas

---

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1. P. 304-305.

¹¹⁸ Ten pat. P. 305.

¹¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. kovo mėn. 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-106/2010.

reglamentuojamas CK 6.73, 6.258 straipsnių¹²⁰. Kitoje nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat pažymėjo, kad sutartyje įtvirtintas susitarimas dėl netesybų negali būti laikomas esmine sutarties sąlyga dėl netesybų teisinės prigimties: netesybos laikomos prievolės įvykdymo užtikrinimo būdu arba pagrindu taikyti civilinę atsakomybę¹²¹. Pritartina tokiai kasacinio teismo pozicijai, kadangi šalis, mananti, kad jos atžvilgiu sutartimi nustatytos netesybos neproporcingai didelės, savo pažeistus interesus efektyviai gali apginti pasinaudodama teisės normomis, skirtomis būtent neprotingų ar akivaizdžiai per didelių netesybų mažinimui (CK 6.73 ir 6.258 str.).

Aplinkybę, kad tiek CK 1.91 straipsnis (dalimi, įtvirtinančia sandorio negaliojimą dėl susidėjusių aplinkybių), tiek 6.228 straipsnis skirti reguliuoti tiems patiems ar bent jau glaudžiai susijusiems santykiams taip pat patvirtina kasacinio teismo praktika, kurioje nurodoma, jog 6.228 straipsnio paskirtis yra „ginti silpnesniąją sutarties šalį (dažniausiai vartotoją, nors tam tikrais atvejais ir verslo subjektą), kuri privalėjo sutikti su jai pasiūlytomis sutarties sąlygomis“¹²². Pastebėtina, kad ankstesnėje praktikoje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas buvo linkęs itin griežtai riboti verslo subjektų teisę ginčyti sutartį ar jos atskirą sąlygą remiantis esmine šalių nelygybe. Vienoje iš nutarčių¹²³ teisėjų kolegija nurodė, jog „aplinkybės, kad atsakovas buvo verčiamas pasirašyti sutartį sau nenaudingomis sąlygomis, nes ieškovas buvo monopolistas tiekiant ir transportuojant dujas Lietuvoje, neturi teisinės reikšmės nustatant šalių esminę nelygybę CK 6.228 straipsnio pagrindu, jei ginčijamos komercinėmis sąlygomis sudaryto sandorio sąlygos, t. y. kai sandorio šalys yra pelno siekiantys juridiniai asmenys.“ Visgi abejotina, ar teisinis reguliavimas, kuriuo visais atvejais iš esmės paneigiama verslo subjektų galimybė gintis dėl sutarties, įtvirtinančios esminę šalių nelygybę, atitiktų sąžiningumo ir protingumo reikalavimus. Sutiktina su vėlesniąja kasacinio teismo praktika, pagal kurią teisės normos, reglamentuojančios sandorių negaliojimą dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių, taip pat dėl esminės šalių nelygybės visų pirma skirtos apginti silpnesniajai šaliai (paprastai vartotojui) ir tik išimtiniais atvejais galėtų būti taikomos komercinių santykių subjektams, kurių pagrindinis veiklos tikslas – pelno siekimas.

Analizuojant CK 6.228 straipsnį, būtina pastebėti, jog rengiant 2000 m. CK, šis esminę šalių nelygybę reglamentuojantis straipsnis buvo inkorporuotas iš UNIDROIT principų ir iš

¹²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. lapkričio mėn. 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-409/2010.

¹²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. kovo mėn. 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-106/2010.

¹²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. lapkričio mėn. 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-409/2010.

¹²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. spalio mėn. 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-378/2005.

esmės atkartojo 3.10 straipsnį¹²⁴. Taip pat pažymėtina, kad analogiškos nuostatos nustatytos ir kituose tarptautiniuose sutarčių teisės dokumentuose, pavyzdžiui, PECL principų 4:109 straipsnis (angl. *excessive benefit or unfair advantage*), ar DCFR 7:207 straipsnis (angl. *unfair exploitation*). Nurodytos *soft law* teisės aktų normos nėra identiškios, teisės doktrinoje atskleidžiami tam tikri jų skirtumai, pavyzdžiui, nurodoma, jog reikalaujama skirtingo pasinaudojimo ar piktnaudžiavimo kitos šalies padėtimi laipsnio ir atitinkamai skiriasi normos taikymo apimtis¹²⁵. Nepaisant tam tikrų skirtumų, minėtų normų analizė leidžia daryti išvadą, kad kiekvienu atveju siekiama apsaugoti silpnesniąją šalį, suteikiant jai galimybę nugincyti sutartį, jei kita šalis nesąžiningai pasinaudoja pastarosios sunkia padėtimi, taip sukuriant akivaizdžią disproporciją tarp šalių teisių ir pareigų. Detaliau šiuo aspektu UNIDROIT, PECL ar DCFR nagrinėjami nebus, tačiau reikėtų pabrėžti, kad kitų teisės normų (be jau nurodytų), leidžiančių nugincyti sutartį dėl piktnaudžiavimo kitos šalies padėtimi, šie tarptautiniai sutarčių teisės aktai nenumato. Tuo tarpu CK reglamentavimu įtvirtinama tam tikra CK 1.91 straipsnio ir 6.228 straipsnio normų konkurencija.

Monografijoje A. Dambrauskaitė nurodo, kad CK 6.228 straipsnyje išvardytos aplinkybės „nepagrįstai suteikė kitai šaliai perdėtą pranašumą, <...>, viena šalis nesąžiningai pasinaudojo tuo, kad kita šalis nuo jos priklauso, turi ekonominių sunkumų, neatidėliotinių poreikių, yra ekonomiškai silpna, neinformuota, nepatyrusi“ persidengia su CK 1.91 straipsnyje išvardytais aplinkybėmis, sudarančiomis pagrindą sutartį pripažinti negaliojančia dėl susidėjusių sunkių aplinkybių, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo¹²⁶. Be abejo, normos nėra identiškios, ypač akivaizdūs procedūriniai šių normų įgyvendinimo skirtumai, tačiau abu sutarties nugincijimo pagrindai (tiek dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių, tiek dėl esminės šalių nelygybės) savo esme ir tikslu didžia dalimi sutampa. Nors doktrininis ir teisminiu aiškinimu akcentuojami atskiri šių normų aspektai, visgi išdėstytos aplinkybės leidžia teigti, kad esant tam tikrai situacijai, silpnesniosios šalies pažeistos teisės galėtų būti ginamos tiek remiantis 1.91 straipsnyje įtvirtintu sandorio negaliojimo pagrindu dėl susidėjusių sunkių aplinkybių, tiek pagal 6.228 straipsnį dėl esminės šalių nelygybės. Manytina, kad į 2000 m. CK perkėlus 1964 m. CK nuostatą dėl sandorio negaliojimo esant susidėjusioms aplinkybėms, taip pat inkorporavus tarptautiniams sutarčių teisės aktams būdingą reguliavimą dėl galimybės atsisakyti sutarties esant esminei šalių nelygybei, CK įtvirtinama situacija, kai itin glaudžiai susijusiems teisiniams santykiams skirtas reglamentavimas yra tam tikra prasme dubliuojamas. Tokia situacija įneša nemažai neaiškumų ir teisinio neapibrėžtumo dar ir todėl, kad savo turiniu ir tikslu itin artimoms

¹²⁴ Pagal aktualią 2010 m. redakciją – 3.2.7 str.

¹²⁵ Beale H., Fauvarque-Cosson B., Rutgers J. ir kt. *Cases, Materials and Text on Contract Law*. Second Edition. Oxford; Portland: Hart Publishing, 2010. P. 595.

¹²⁶ Dambrauskaitė A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Vilnius: Justitia, 2009. P. 95.

teisės normoms būdingas skirtingas įgyvendinimo mechanizmas ir sutarties negaliojimo padariniai.

A. Dambrauskaitė monografijoje atkreipia dėmesį, kad įstatymų leidėjas CK 6.228 straipsnyje vartoja terminą „atsisakyti sutarties“, nors toks terminas Lietuvos teisinėje sistemoje neturi aiškios ir griežtai apibrėžtos reikšmės¹²⁷. Kaip minėta, CK 6.228 straipsnis iš esmės atkartoja UNIDROIT principų 3.10 straipsnį, kuriame termino „atsisakyti“ atitikmuo yra „to avoid“. Beje, tas pats terminas vartojamas ir kituose tarptautiniuose sutarčių teisės dokumentuose (PECL, DCFR). Remiantis anglų – lietuvių kalbų teisės žodynu¹²⁸, terminas *to avoid* vartotinas „panaikinti, anuliuoti, padaryti niekiniu“ reikšmėmis. A. Dambrauskaitės nuomone, CK 6.228 straipsnyje vartojamas terminas „atsisakyti sutarties“ į Lietuvos civilinę teisę pateko dėl netikslaus angliško termino *to avoid* vertimo į lietuvių kalbą, sutarčių negaliojimo pagrindui suteikus sutarties atsisakymo reikšmę¹²⁹. Autorė taip pat nurodo, kad CK 6.228 straipsnyje įtvirtintas sutarties atsisakymas, galėtų būti vertinamas kaip sutarties negaliojimo (nuginčijimo) atvejis¹³⁰. Pritartina šiai nuomonei, kadangi ir tarptautinių sutarčių teisės aktų normose terminui *to avoid* suteikiama nuginčijimo prasmė. Palyginimui galima pateikti UNODROIT principų 3.10 straipsnio komentarą, kuriame nurodoma, kad sutartis sudaryta dėl esminės šalių nelygybės laikoma nuginčijama (angl. *voidable*), o ne niekine (angl. *void*)¹³¹.

Reikėtų pabrėžti, kad viena UNIDROIT principų reglamentavimo ypatybių yra tai, kad sutarties šalies teisė nuginčyti sutartį įgyvendinama ne kreipiantis su ieškiniu į teismą, bet pranešant apie sutarties ar jos sąlygos negaliojimą (atsisakymą) kitai sutarties šaliai. Analogiška nuginčijimo tvarka taip pat numatyta PECL 4:112 straipsnyje (angl. *notice of avoidance*) ir DCFR 7:209 straipsnyje (angl. *notice of avoidance*). Beje, remiantis nurodytais teisės aktais, nuginčyti sutartį vien pranešimu kitai šaliai galima ne tik esminės šalių nelygybės atveju, bet ir esant kitiems sutarties negaliojimo pagrindams (grasinimui, apgaulei, suklydimui). UNIDROIT 3.14 straipsnio komentare nurodoma, kad sutarties pripažinimui negaliojančia nėra reikalingas teismo įsikišimas, o nukentėjusioji šalis gali nuginčyti sutartį paprasčiausiai pareikšdama pranešimą¹³². Be to, sutarties ar jos sąlygos ginčijimas apie tai pranešant kitai šaliai veikia retroaktyviai (angl. *avoidance takes effect retroactively*)¹³³. Tai reiškia, kad tinkamai įgyvendinus reikalavimą pranešti kitai sutarties šaliai apie sutarties negaliojimą, sutartis laikoma negaliojančia nuo sutarties sudarymo momento (*ab initio*) ir atitinkamai gali būti taikomos

¹²⁷ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 94.

¹²⁸ Anglų – lietuvių kalbų teisės žodynas. Vilnius: Alma litera, 1998.

¹²⁹ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 95.

¹³⁰ Ten pat. P. 96.

¹³¹ Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Edited by Stefan Vogenauer and Jan Kleinheisterkamp. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009. P. 455.

¹³² Ten pat. P. 469.

¹³³ UNIDROIT 3.17 str., PECL 4:115, DCFR 7:212 str.

restituciją reglamentuojančios teisės normos. Taigi, nepaisant nevienodos CK terminijos, pripažintina, kad atsisakymas nuo sutarties pagal teises pasekmes yra tolygus sutarties pripažinimui negaliojančia.

Sutartis, turinti valios trūkumą, kuriuos lėmė smurtas, ekonominis spaudimas, realus grasinimas ar susidėjusios sunkios aplinkybės, negaliojančia gali būti pripažinta tik teismo tvarka (CK 1.91 straipsnis). Tuo tarpu esminę šalių nelygybę įtvirtinančios sutarties šalis gali atsisakyti sutarties pranešusi apie tai kitai šaliai, nesikreipdama į teismą. CK šeštosios knygos komentare teigiama, kad atsisakymo pareiškimui pagal analogiją taikytina CK 6.218 straipsnio 1 dalis¹³⁴, kuri įpareigoja šalį apie sutarties nutraukimą pranešti kitai šaliai per sutartyje nustatytą terminą, o jei sutartyje toks terminas nenurodytas, – prieš trisdešimt dienų. Pavyzdžiui, UNIDROIT principai konkretaus termino atsisakymui nuo sutarties pareikšti nenustato, bet įpareigoja apie tai įspėti kitą šalį per protingą terminą (3.15 straipsnis). Pažymėtina, kad atsisakymo formai ar turiniui reikalavimai nėra nustatyti, todėl manytina, kad atsisakymas gali būti pareikštas tiek raštu, tiek žodžiu. Remiantis UNIDROIT principais, pranešimas gali būti pareikštas bet kokiomis priemonėmis, priklausomai nuo konkrečių aplinkybių¹³⁵. Be abejo, jei kita sutarties šalis gavusi pranešimą nesutinka, kad sutartis ar jos sąlyga įtvirtina esminę šalių nelygybę, gali ginčyti kontrahento atsisakymą nuo sutarties, taip pat reikalauti teismo sutartį ar jos sąlygą pakeisti (CK 6.228 straipsnio 3 dalis), tokiu būdu išsaugant sutartį. Šiuo atveju teismas privalėtų nustatyti, ar nukentėjusioji sutarties šalis turėjo pakankamą pagrindą atsisakyti sutarties.

Įvertinus nurodytas aplinkybes, galima teigti, jog galimybė sutartį nugincyti ne teismo tvarka patogesnė silpnesniajai šaliai. Toks būdas laikytinas operatyvesniu, labiau atitinkančiu šalių autonomijos principą, kadangi sutarties galiojimą ar negaliojimą gali nulemti pačios šalys ir nereikia inicijuoti teismo proceso. Kita vertus, kita sutarties šaliai nesutinkant su kontrahento atsisakymu nuo sutarties arba nesugebant susitarti dėl sutarties atsisakymo padarinių, ginčą vis tiek turėtų spręsti teismas. Įdomu pastebėti, kad skirtingose teisinėse sistemose šis klausimas sprendžiamas nevienodai. Pavyzdžiui Vokietijos, Olandijos, Anglijos ar Škotijos teisė leidžia šalims nugincyti sutartį nesikreipiant į teismą, kai tuo tarpu pagal Prancūzijos, Belgijos, Liuksemburgo, Graikijos teisę, teismo įsikišimas yra reikalingas¹³⁶. Manytina, kad konkretaus sutarties nugincyjimo modelio pasirinkimą atskirose šalyse, be kita ko, lemia ir sandorio negaliojimo samprata apskritai. Pavyzdžiui, Prancūzijos doktrinoje sandorio negaliojimas suprantamas ne kaip sandorio būsenos, o kaip tam tikriems asmenims suteikiama teisė pareikšti

¹³⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1. P. 305.

¹³⁵ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-08-11] <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/main.htm>>.

¹³⁶ Principles of European Contract Law. Parts I and II. Prepared by The Commission on European Contract Law. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Hague: Kluwer Law International, 2000. P. 274.

ieškinį, siekiant panaikinti negaliojančių sandorių pasekmes¹³⁷. Dėl šios priežasties Prancūzijos teismai sutarčių pripažinimo negaliojančiomis procese atlieka svarbų vaidmenį.

Reglamentavimą, būdingą nagrinėtiems tarptautiniams sutarčių teisės dokumentams ir atitinkamai CK 6.228 straipsniui, galima laikyti pažangiu dar ir todėl, kad esant esminei šalių nelygybei, leidžiama ne tik atsisakyti sutarties ar atskiros jos sąlygos, bet ir reikalauti teismo sutartį ar atskiras jos sąlygas pakeisti, kad atitiktų sąžiningumo ir protingus sąžiningos verslo praktikos reikalavimus (CK 6.228 str. 2 d.). Tokiu atveju nereikėtų griauti tarp šalių jau susiklosčiusių santykių, o pašalinus sutartinių įsipareigojimų disproporciją, būtų išsaugota sutartis ir tokiu būdu įgyvendintas vienas svarbiausių sutarčių teisėje *favor contractus* principas. Doktrinoje taip pažymima, kad CK 6.228 straipsnio tikslas – užtikrinti sutarties šalių interesų pusiausvyrą, teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principų laikymąsi¹³⁸. Be abejo, tokios teisės saugomos vertybės kaip sutartinių santykių stabilumas ar įgytų civilinių teisių ilgaamžiškumas negali būti absoliutinamos. Tai reiškia, kad neturėtų būti ignoruojama ir kitos sutarties šalies valia, pavyzdžiui, pakeitus sutarties sąlygą, kontrahentas gali visiškai prarasti suinteresuotumą sutartimi.

Apibendrinant galima teigti, kad įtvirtinant galimybę sandorį pripažinti negaliojančiu dėl ekonominio spaudimo, dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių ir dėl esminės šalių nelygybės, iš esmės siekiama to paties tikslo – apsaugoti silpnesnę sandorio šalį nuo piktnaudžiavimo jos sunkesne padėtimi taip užkertant kelią kontrahentui įgyti nepagrįstą pranašumą. Sandorio pripažinimą negaliojančiu tiek dėl ekonominio spaudimo, tiek dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių reguliuoja tas pats CK 1.91 straipsnis, o tai lemia, kad pripažinimo negaliojančiu ir restitucijos taikymo tvarka, taip pat pareiga atlyginti nukentėjusiajai šaliai turėtas išlaidas abiem atvejais sutampa. Savarankišką sutarties negaliojimo pagrindą nustato CK 6.228 straipsnis (esminė šalių nelygybė), inkorporuotas iš UNIDROIT principų, tačiau esamas reglamentavimas įtvirtina tam tikrą CK 1.91 ir 6.228 straipsnių normų konkurenciją. Nors normos nėra identiškos, ypač akivaizdūs procedūriniai šių normų įgyvendinimo skirtumai, tačiau abu sutarties nugrinčijimo pagrindai (tiek dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių, tiek dėl esminės šalių nelygybės) savo esme ir tikslu didžia dalimi sutampa. Tokiu būdu CK įtvirtinama situacija, kai iš esmės tapatiems teisiniams santykiams skirtas teisinis reguliavimas yra dubliuojamas. Šią situaciją siūloma spręsti 1.91 straipsnio pataisomis, konkrečiau – atsisakyti susidėjusių aplinkybių, kaip sandorio negaliojimo pagrindo, nes silpnesnioji šalis efektyviai teises gali apginti remdamasi CK 6.228 straipsniu, kuris laikytinas pažangesniu visų pirma dėl patogesnės ir operatyvesnės sandorio nugrinčijimo procedūros neteismine tvarka, taip pat dėl įtvirtintos

¹³⁷ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 91.

¹³⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1. P. 304.

alternatyvos pakeisti sutartį, kad ji atitiktų sąžiningumo ir protingumo reikalavimus, tokiu būdu įgyvendinant svarbų sutarčių teisėje *favor contractus* principą.

1.3 Sutarties, sudarytos dėl prievartos, teisinės pasekmės

Draudimas versti kitą asmenį sudaryti sutartį laikytinas vienu svarbiausių sutarties laisvės principo elementų. Šio draudimo pripažinimas ir įstatyminis įtvirtinimas lemia būtinybę užtikrinti jo realumą ir veiksmingumą, todėl įstatymų leidėjas pirmojoje CK knygoje numatė galimybę pripažinti sandorį negaliojančiu, kai jis sudarytas dėl prievartos (CK 1.91 straipsnis). Būtent galimybė sandorį pripažinti negaliojančiu leidžia atkurti pažeistą teisėtumą ir grąžinti sandorio šalis į padėtį iki sutarties sudarymo. Tiesa, teisės doktrinoje yra išsakoma nuomonė, kad sutarčių negaliojimo institutas yra tiek sutarčių laisvės principo garantija, tiek šio principo ribojimas¹³⁹. Nors iš pirmo žvilgsnio ši idėja atrodo gana paradoksaliai, tačiau ji turi ir pakankamą pagrindimą. Apskritai sandorių negaliojimo teisinių pasekmių tema itin plati, kelianti nemažai diskusijų tiek tarp teisės teoretikų, tiek tarp praktikų. Dėl šios priežasties poskyryje bus siekiama atskleisti tik esminius teisinių padarinių aspektus, susijusius su sandorio pripažinimu negaliojančiu dėl panaudotos prievartos.

Vienas iš pagrindinių sandorio negaliojimo instituto tikslų – atkurti teisėtumą, kuris privertus kitą asmenį sudaryti sandorį, yra pažeidžiamas. Pagal CK 1.91 straipsnį, sandoriai, kurių ydingumą lemia valios trūkumai, laikytini nuginkijamais arba santykinai negaliojančiais, t. y. sandoriais, kurių pripažinimui negaliojančiais reikalingas teismo sprendimas. Kol teismo tvarka sandoris nėra nugincytas, tol jis yra galiojantis ir šalys yra saistomos tarpusavio įsipareigojimų, kylančių iš šio sandorio. Teisės doktrinoje pripažįstama, kad sandorio pripažinimas negaliojančiu panaikina teisinę jo galią. Galioja principas, pagal kurį tai, kas negalioja, negali sukelti jokių pasekmių¹⁴⁰. Sandoris pripažintas negaliojančiu nebesaisto šalių ir, pagal bendrąją taisyklę, negalioja *ab initio* (nuo jo sudarymo momento), išskyrus atvejus, kai pagal turinį pripažinti sandorio negaliojančiu *ab initio* negalima (CK 1.95 straipsnis). Tačiau nereikėtų manyti, kad dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu, nekyla jokių teisinių padarinių. V. Mikelėnas pažymi, kad sandorio negaliojimas nesukelia tų padarinių, kurių siekė sandorio šalys, tačiau net pripažintas negaliojančiu sandoris sukelia tam tikrus teisinius padarinius, o būtent padarinius, susijusius su jo negaliojimu¹⁴¹.

¹³⁹ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 3.

¹⁴⁰ Ten pat. P. 121.

¹⁴¹ Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 7.

Pagrindine sandorio negaliojimo teisine pasekme galima laikyti restitucijos taikymą. Remiantis kasacinio teismo praktika, restitucijos taikymo esmė pripažįstant sandorius negaliojančiais yra ta, kad šalys, gavusios turtą vykdydamos nuginčytą sandorį, privalo jį gražinti viena kitai, taip atkuriant *status quo ante*¹⁴². Bendroji restitucijos taisyklė įtvirtinta CK 1.80 straipsnio 2 dalyje, pagal kurią, kai sandoris negalioja, viena jo šalis privalo gražinti kitai sandorio šaliai visa, ką yra gavusi pagal sandorį, o kai negalima gražinti to, ką yra gavusi, natūra, – atlyginti to vertę pinigais, jeigu įstatymas nenumato kitokių sandorio negaliojimo pasekmių. Taigi sandorio pripažinimo negaliojančiu atveju CK numato dvišalės restitucijos taikymą. Taip pat būtina pažymėti, kad restitucijos klausimas tampa aktuali tik tada, kai negaliojančiu pripažintas sandoris buvo visiškai ar iš dalies įvykdytas. A. Dambrauskaitė nurodo, kad jeigu negaliojanti sutartis nebuvo įvykdyta, sandorių pripažinimo negaliojančiais grįžtamoji galia nesukelia sutarties šalims ypatingų problemų: laikoma, kad sutartis niekada nebuvo sudaryta, nevykdytas sandoris tik pripažįstamas negaliojančiu¹⁴³.

Kai sandoris sudaromas dėl prievartos (smurto, grasinimo, ekonominio spaudimo ar susidėjusių sunkių aplinkybių) laikoma, kad sandoris turi valios trūkumą. Šios kategorijos sandorių pripažinimo negaliojančiais tvarką ir pasekmes reguliuoja CK 1.91 straipsnis. Šio straipsnio 2 dalis numato specifinę restitucijos taikymo tvarką, pagal kurią antroji šalis privalo gražinti nukentėjusiajam visa, ką ji yra gavusi pagal sandorį, o kai to negalima gražinti, – atlyginti to vertę pinigais. Minėta teisės norma neįpareigoja nukentėjusios šalies gražinti to, ką yra gavusi pagal sandorį, todėl ši situacija laikytina vienašale restitucija. Pastebėtina, kad tais atvejais, kai sandoris buvo sudarytas dėl smurto, grasinimo ar susidėjusių sunkių aplinkybių, vienašalė restitucija buvo nustatyta ir pagal 1964 m. CK 57 straipsnį. Tačiau tuometinio reguliavimo ypatybė buvo ta, kad buvo išspręstas ir turto, perduoto nukentėjusiajai šaliai, klausimas. CK 57 straipsnis numatė, kad „turtas, kurį nukentėjusysis gavo pagal sandorį, taip pat tai, kas jam priklausė kaip atlyginimas už perduotą antrajai šaliai turtą, perduodama į valstybės pajamas. Jeigu negalima perduoti turto į valstybės pajamas natūra, tai išieškoma jo vertė pinigais“. Visiškai pritartina E. Baranausko nuomonei, kad tokia konfiskacinio pobūdžio sankcija neatitinka civilinės teisės paskirties¹⁴⁴.

Vienašalės restitucijos taikymo galimybė nuginčijamiems (santykinai negaliojantiems) sandoriams 2000 m. CK numatyta tik esant 1.91 straipsnyje nustatytiems pagrindams (dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo, realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių sudaryto sandorio),

¹⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. spalio mėn. 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-406/2012.

¹⁴³ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 126.

¹⁴⁴ Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Kiršienė J. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 371.

todėl šios restitucijos taikymą galima laikyti išimtiniu. Vis dėlto, manytina, kad esant situacijai, kai sandoris, pripažintas negaliojančiu dėl vieno iš CK 1.91 straipsnyje įtvirtintų pagrindų, jau įvykdytas, vienašalės restitucijos taikymas neišvengiamai reikštų nesąžiningosios šalies turto praradimą ir nukentėjusios šalies praturtėjimą.

Taigi pagrįstai kyla klausimas, ar sandorį pripažinus negaliojančiu dėl vieno iš CK 1.91 straipsnyje įtvirtintų pagrindų, visais atvejais turi būti taikoma vienašalė restitucija? Ar tai, kad pareiga gražinti turtą, gautą pagal negaliojančiu pripažintą sandorį, įstatyme įtvirtinta tik nesąžiningai šaliai, reiškia, jog visais atvejais nukentėjusiajai šaliai perduotas turtas turi likti pas ją ir teismas negali taikyti dvišalės restitucijos? Lietuvos teisės doktrinoje ar teismų praktikoje vienareikšmiško atsakymo į šį klausimą surasti nepavyko. Visgi kasacinis teismas, aiškindamas restituciją reglamentuojančias normas, ne kartą yra pasisakęs, kad „restitucija taikoma ne mechaniškai, bet atsižvelgiant į įstatyme nustatytas restitucijos taikymo sąlygas ir jų taikymui reikšmingas konkrečios bylos aplinkybes. Taikant restituciją, sąžiningumo principas yra teisiškai reikšmingas sprendžiant klausimą dėl restitucijos šalių tarpusavio interesų pusiausvyros“¹⁴⁵.

Pastebėtina, kad sandorį pripažinus negaliojančiu CK 1.91 straipsnio pagrindu, vienašalės restitucijos teismai praktiškai netaiko¹⁴⁶, nors būta ir išimčių. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, sprenddamas dėl vienašalės restitucijos taikymo sandorio pripažinimo negaliojančiu dėl atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi kontekste, nurodė, kad CK 1.91 straipsnyje „nenustatyta nukentėjusios šalies pareigos gražinti kaltajai šaliai visa, ką ji gavo. Tai reiškia, kad nesąžininga šalis pagal negaliojantį sandorį neturi ko nors gauti“¹⁴⁷. Kitoje nutartyje teisėjų kolegija nurodė, kad kasatorių pripažinus nesąžiningu dėl piktavališko susitarimo, „jam tenka CK 1.91 straipsnio 2 dalyje nustatytos vienašalės restitucijos taikymo neigiami turtiniai padariniai. Taikant vienašalę restituciją pagal CK 1.91 straipsnio 2 dalį, siekiama piktavališkai veikusiam nesąžiningam asmeniui apriboti galimybę turėti bet kokios naudos iš jo tokio pobūdžio veiksmų“¹⁴⁸. Taigi nurodytose nutartyse kasacinis teismas išreiškia poziciją, kad būtent vienos iš šalių nesąžiningas elgesys ir nulemia pastarajai tenkančių neigiamų turtinių padarinių kilimą, pasireiškiančių per vienašalės restitucijos taikymą. Vis dėlto vienašalės restitucijos taikymas teismų praktikoje,

---

¹⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. spalio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-452/2009.

¹⁴⁶ Turint omenyje tas situacijas, kai ginčijamą sutartį visą ar iš dalies įvykdė abi sutarties šalys.

¹⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. gruodžio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-555/2009.

¹⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. sausio mėn. 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-22/2011.

remiantis CK 1.91 straipsniu itin retas. Nepaisant to, kad CK 1.91 straipsnio 2 dalis numato vienašalę restituciją, teismai paprastai taiko dvišalę¹⁴⁹.

Teisės doktrinoje akcentuojama, kad civilinė teisinė atsakomybė neturi represinių funkcijų, t. y. jos tikslas nėra nubausti asmenį, pažeidusį kito asmens teises, o tik kompensuoti nukentėjusiajam padarytus nuostolius¹⁵⁰. Nors restitucija, laikoma ne civilinė atsakomybė forma, o savarankišku civilinių teisių gynimo būdu (CK 1.138 straipsnis), tačiau manytina, kad situacija, kai nesąžiningos šalies pagal negaliojantį sandorį perduotas turtas visais atvejais liktų nukentėjusiajai šaliai, laikytina kaip turtinė sankcija, pasižyminti vienu iš viešosios teisės tikslų – nubausti teisės normą pažeidusį asmenį. Nagrinėjamo klausimo kontekste svarbu pastebėti, kad daugelis CK 1.91 straipsnyje įtvirtintų sandorio negaliojimo pagrindų susiję su atlikimu tokių veiksmų, už kuriuos atsakomybę numato viešoji teisė (pavyzdžiui, sukčiavimas, šmeižtas, sveikatos sutrikdymas, grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti sveikatą). Nors šie veiksmai ir pasižymi didesniu pavojaus laipsniu ne tik sandorio šaliai, bet ir visuomenei apskritai, visgi manytina, kad civilinių teisių gynybos būdai neturėtų būti taikomi siekiant nubausti nesąžiningą asmenį. Teismų praktikoje akcentuojama, kad kiekvienu konkrečiu atveju restitucija turi būti atliekama ne mechaniškai, o įsigilinus į individualią situaciją ir atidžiai pasvėrus šalių bei trečiųjų asmenų interesus¹⁵¹. Taigi, atsižvelgiant civilinės teisės paskirtį, kompensacinę civilinės atsakomybės prigimtį, konstitucines nuosavybės neliečiamumo ir nuosavybės teisių gynimo nuostatas, manytina, kad teismai pagrįstai netaiko vienašalės restitucijos, o ši praktika atitinka teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimus.

Teigta, kad pagal CK 1.91 straipsnį sandoriai paprastai pripažįstami negaliojančiais dėl atliktų veiksmų, kuriais paprastai pažeidžiamos ir viešosios teisės normos. Pavyzdžiui, tokie teisės pažeidimai kaip sukčiavimas, šmeižtas, sveikatos sutrikdymas, grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti sveikatą, neteisėtas laisvės atėmimas ar konkurenciją ribojantys veiksmai gali užtraukti ir baudžiamąją ar administracinę atsakomybę. Manytina, kad šios aplinkybės lemia didesnę nukentėjusios šalies teisių apsaugą, kai sandoris pripažįstamas negaliojančiu dėl vieno iš CK 1.91 straipsnyje numatytų pagrindų, tarp jų ir prievartos. Pavyzdžiui, CK 1.91 straipsnio 2 dalis numato, kad kaltoji šalis turi atlyginti nukentėjusiajam visas turėtas išlaidas. Tiesa, tiek CK

---

¹⁴⁹ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. sausio mėn. 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-47/2004; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. gruodžio mėn. 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-609/2008.

¹⁵⁰ Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Kiršienė J. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 63-64.

¹⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. spalio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-449/2008.

pirmosios knygos komentare¹⁵², tiek teismų praktikoje¹⁵³ pažymima, kad ši nuostata neapima negautų pajamų atlyginimo, nes jų atlyginti neįpareigoja įstatymas.

Be to, reikėtų atkreipti dėmesį, kad CK 1.91 straipsnio 3 dalis numato galimybę reikalauti ir neturtinės žalos atlyginimo. Tačiau įdomu pastebėti, kad neturtinės žalos atlyginimas nenumatytas tuo atveju, kai sandoris pripažįstamas negaliojančiu dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių¹⁵⁴. Toks įstatymų leidėjo sprendimas nėra visiškai suprantamas. Tačiau nagrinėjamos normos komentare nurodoma, kad „nukentėjusiajam suteikiama teisė reikalauti atlyginti neturtinę žalą, nes veiksmai, nurodyti straipsnio 1 dalyje, sukelia padarinių, numatytų CK 6.250 straipsnio 1 dalyje“. Be abejo, sandorio pripažinimas negaliojančiu dėl vieno iš CK 1.91 straipsnio pagrindų, nereiškia, kad nukentėjusiajam padarytos neturtinės žalos faktas yra preziumuojamas. CK 1.91 straipsnio 3 dalis tik suteikia asmeniui teisę reikalauti neturtinės žalos atlyginimo, tačiau šalis privalo įrodyti, kad dėl kaltosios šalies veiksmų patyrė neturtinės žalos, kurios pasireiškimo formų pavyzdinis sąrašas pateiktas CK 6.250 straipsnio 1 dalyje. Manytina, kad įrodžius neturtinės žalos atlyginimo sąlygas, neturtinė žala turėtų būti atlyginta ir sandorį pripažinus negaliojančiu dėl susidėjusių aplinkybių. Pastebėtina, kad kai sandoris sudaromas dėl prievartos ar kitų 1.91 straipsnio pagrindų, paprastai reikalaujama sandorį pripažinti negaliojančiu ir taikyti restituciją, o papildomų nukentėjusios šalies teisių gynbos būdų (turėtų išlaidų ir neturtinės žalos atlyginimo) taikymas teismų praktikoje nėra dažnas reiškinys, todėl plačiau jie aptariami nebus.

Apibendrinat šio poskyrio mintis, pasakytina, kad sandoris sudarytas dėl prievartos laikytinas nuginkijamu arba santykinai negaliojančiu, t. y. sandoriu, kurio pripažinimui negaliojančiu reikalingas teismo sprendimas, o tokį sandorį pripažinus negaliojančiu, pagal bendrąją taisyklę, jis negalioja *ab initio* (nuo jo sudarymo momento). Sandorį nuginkijus dėl vieno iš CK 1.91 straipsnio pagrindų (tarp jų ir prievartos), įstatymas gražinti pagal negaliojantį sandorį įgytą turtą įpareigoja tik nesąžiningą (kaltąją) šalį, t. y. numatytas vienašalės restitucijos taikymas. Teismų praktikoje akcentuojama, kad kiekvienu konkrečiu atveju restitucija turi būti atliekama ne mechaniškai, o įsigilinus į individualią situaciją ir atidžiai pasvėrus šalių bei trečiųjų asmenų interesus, todėl net ir pripažinus sutartis negaliojančiomis dėl CK 1.91 nustatytų pagrindų, teismai vienašalės restitucijos praktiškai netaiko. Manytina, kad tokia teismų praktika, nors ir nėra išsamiai motyvuojama, yra pagrįsta, nes vienašalės restitucijos taikymas kaltajai sandorio šaliai reikštų turtinę sankciją, nesuderinamą su civilinės teisės paskirtimi, o

¹⁵² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 202.

¹⁵³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. gruodžio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-555/2009.

¹⁵⁴ Nors šis sandorio negaliojimo pagrindas įtvirtinamas 1.91 straipsnio 1 dalyje, tačiau to paties straipsnio 3 dalyje jis nebeįpareigoja.

nukentėjusioji šalis nepagrįstai praturtėtų. Atsižvelgiant į nurodytas aplinkybes, siūlytina CK 1.91 straipsnio 2 dalyje įtvirtinti dvišalės restitucijos taikymą. Be to, CK 1.91 straipsnis numato didesnę nukentėjusios šalies teisių apsaugą įtvirtindamas teisę ne tik reikalauti atlyginti visas turėtas išlaidas, bet ir patirtą neturtinę žalą. Manytina, kad šį didesnės apsaugos poreikį lemia tai, jog sudarant sandorį dėl prievartos (ar kitų CK 1.91 straipsnyje įtvirtintų pagrindų) atliekami veiksmai, kurie paprastai gali užtraukti baudžiamąją ar administracinę atsakomybę (pavyzdžiui, šmeižtas, sveikatos sutrikdymas, grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti sveikatą, neteisėtas laisvės atėmimas), todėl laikytini pavojingesniais ir keliančiais didesnę žalą tiek kontrahentui, tiek visuomenei.

2. DRAUDIMO VERSTI ASMENĮ SUDARYTI SUTARTĮ IŠIMTYS

Asmens autonomija laikoma esmine privatinės teisės idėja. Teisės doktrinoje pripažįstama, kad civilinės teisės subjektų autonomiškumas yra prigimtinės žmogaus teisės būti laisvam, įtvirtinimas civilinės teisės normose. Civiliniuose teisiniuose santykiuose tai reiškia, kad visi civilinės teisės subjektai yra vienas nuo kito teisiškai nepriklausomi tol, kol jie savo laisva valia neprisiima kito asmens naudai įsipareigojimų¹⁵⁵. Lietuvos civilinė teisė taip pat įtvirtina draudimą versti kitą asmenį sudaryti sutartį (CK 6.156 str. 2 d.). Viena iš šio draudimo įgyvendinimo formų ir garantų – pirmajame skyriuje aptarta galimybė pripažinti negaliojančiomis sutartis, kurios sudarytos prieš kitą asmenį panaudojus prievartą. Be abejo, smurtas, grasinimai ar kitos CK 1.91 straipsnyje įtvirtintos prievartos formos negali būti toleruojamos ir įstatymas tam nenumato jokių išimčių. Tiesa, tai nereiškia, kad asmens autonomijos idėja ir ją įgyvendinantis sutarties laisvės principas yra absoliutūs ir negali būti daromos teisiškai pagrįstos šio principo išimtys.

Sutarties laisvės principas reiškia, kad kiekvienas veiksnius asmuo turi teisę sudaryti sutartį, su kuo nori, o sutarties šalys turi teisę savo susitarimu nustatyti bet kokios sutarties sąlygas¹⁵⁶. Ši nuostata reiškia, kad naudodamasis savo autonomija asmuo gali pats nuspręsti, ar sudaryti, ar atsisakyti sutarties sudarymo, o jei sudaryti – tai su kuo ir kokiomis sąlygomis. Visgi reikėtų pastebėti, kad nors civiliniuose teisiniuose santykiuose vyraujantis dispozityvumo metodas lemia plačią asmens veiksmų laisvę, įstatymas numato ir tam tikras išimtis. CK 6.156 straipsnio 2 dalis nurodo, kad draudžiama versti kitą asmenį sudaryti sutartį, *išskyrus atvejus, kai pareigą sudaryti sutartį nustato įstatymas ar savanoriškas įsipareigojimas sudaryti sutartį*. Ši norma leidžia teigti, kad galimos teisei neprieštaraujančios situacijos, kuriose asmuo būtų priverstas sudaryti sutartį, nepaisant jo valios. Pagal CK 6.156 straipsnio 2 dalį, asmuo gali būti priverstas sudaryti sutartį tik esant vienam iš dviejų teisinių pagrindų: arba kai pareiga sudaryti sutartį numatyta įstatyme, arba kai tokį įsipareigojimą asmuo prisiima savanoriškai. Šio skyriaus nagrinėjimo objektu ir bus minėti priverstinio sutarties sudarymo pagrindai, jų taikymo ypatybės ir problemos.

---

¹⁵⁵ Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Kiršienė J. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 56.

¹⁵⁶ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 64.

2.1 Pareiga sudaryti sutartį, kai tai numato įstatymas. Viešosios sutartys.

Sutarties laisvė, kaip ypatingas atskiro asmens autonomijos pasireiškimas, reikalauja užtikrinti pagarbą kiekvienam sutartinių teisinių santykių subjektui. K. Zweigert ir H. Kotz pažymi, kad kiekvienam žmogui turi būti suteikta apsisprendimo laisvė nepriklausomai nuo valstybės ar kitų socialinių galių įtakos, o valstybė privalo gerbti atskiro asmens laisvę ir leisti jam tvarkyti savo asmeninį gyvenimą¹⁵⁷. Pripažįstama, kad pats sutarties laisvės principas formavosi XVIII – XIX a.¹⁵⁸, o tuo metu vyravusi liberaliosios ekonomikos *laissez-faire* doktrina ir lėmė principinės nuostatos pripažinimą, kad sutarties šalys turi būti paliekamos vienos spręsti dėl tarpusavio susitarimų¹⁵⁹. Tačiau istorija parodė, kad absoliuti sutarties laisvė yra žalinga, o valstybės įsikišimas į privačių asmenų sutartinius santykius tam tikrais atvejais ne tik pageidautinas, bet ir būtinas. V. Mikelėnas nurodo, kad absoliuti sutarties laisvė esant verslo santykiams gali varžyti gamybos plėtrą, sukelti įmonių bankrotą ir pan. Pavyzdžiui, jeigu koncernas, esantis rinkoje monopolistas, atsisakytų parduoti savo produkciją, daugelis ją savo gamybai naudojančių įmonių bankrutuotų¹⁶⁰. Visgi sutarčių laisvės principas virto aksioma ir tokiu išliko iki pat XX a. antrosios pusės¹⁶¹, kai po antrojo pasaulinio karo valstybės įtaka sutartiniams privačių asmenų santykiams ypač išaugo. Teisės doktrinoje pažymima, kad šiandien praktiškai visų valstybių sutarčių teisėje yra normų, draudžiančių atsisakyti sudaryti sutartis įmonėms monopolininkėms, jeigu toks atsisakymas ribotų sąžiningą konkurenciją. Draudžiama atsisakyti sudaryti sutartis ir įmonėms, teikiančioms viešas, gyvybiškai svarbias paslaugas: transporto, elektros, dujų, vandens tiekimo ir pan.¹⁶² Šis skyrius iš esmės skirtas nagrinėti teises situacijas, kuomet privatus teisės subjektas gali būti valstybės įpareigojamas sudaryti sutartį. Taip pat reikėtų pabrėžti, kad ekonominių santykių įvairovė ir nuolatinis vystymasis lemia ir skirtingą teisinį reglamentavimą, kuriuo ribojama sutarčių laisvė, tačiau dėl ribotos darbo apimties nagrinėjamos bus tik viešosios sutartys, esminį dėmesį teikiant sutarties sudarymo privalomumui.

Lietuvos civilinėje teisėje viešosios sutarties institutas užima reikšmingą sutarčių teisės dalį ir yra gana platus, todėl jį galima nagrinėti įvairiais aspektais. Tačiau viešosios sutarties samprata, jos atskiri bruožai ar atskirų sutarčių specifika bus aptariami tik tiek, kiek yra būtina, siekiant atskleisti privalomą viešųjų sutarčių sudarymo pobūdį. CK 6.161 straipsnio 1 dalis

¹⁵⁷ Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 272-273.

¹⁵⁸ Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Vilnius: Justitia, 1996. P. 35

¹⁵⁹ Elliott C., Quinn F. Contract Law. Harlow: Pearson Education Limited, 2005. P. 4.

¹⁶⁰ Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Vilnius: Justitia, 1996. P. 35.

¹⁶¹ Samuel G. Contract law: cases and materials. London: Sweet & Maxwell, 2007. P. 117.

¹⁶² Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Vilnius: Justitia, 1996. P. 35.

numato, kad viešąją sutartimi laikoma sutartis, kurią sudaro juridinis asmuo (verslininkas), teikiantis paslaugas ar parduodantis prekes visiems, kas tik kreipiasi (transporto, ryšių, elektros, šilumos, dujų, vandentiekio ir kt. organizacijos). Antroji to paties straipsnio dalis įtvirtina reikalavimą, pagal kurį, visiems paslaugas teikiantis ar prekes parduodantis juridinis asmuo (verslininkas) privalo sudaryti sutartį su bet kuriuo asmeniu, kai šis kreipiasi, išskyrus įstatymų nustatyta tvarka patvirtintas išimtis. Pateiktų normų lingvistinė analizė leidžia teigti, kad viešosios sutarties sudarymo atveju bet kurio asmens kreipimasis į verslininką yra pakankamas pagrindas, kad pastarasis šią sutartį sudarytų. Pareiga sudaryti sutartį yra imperatyvi, todėl atsisakyti sutarties sudarymo verslininkas gali tik išimtiniais atvejais, kurie privalo būti nustatyti įstatymo. Apskritai CK 6.161 straipsnis pateikia viešosios sutarties sampratą ir tam tikrus jos požymius, leidžiančius tik preliminariai numanyti viešosios sutarties instituto tikslus, todėl toliau bus bandoma atsakyti, ar pagrįstas viešosios sutarties, kaip atskiros sutarties rūšies sutarčių teisėje išskyrimas, taip pat, ar įpareigojimas sudaryti viešąją sutartį nepagrįstai neapriboja privataus verslo subjekto ūkinės veiklos laisvės ir sutarties laisvės principo.

Anksčiau galiojęs 1964 m. CK viešosios sutarties nenumatė, todėl ši sutarčių rūšis santykinai nauja. Pagal šeštosios CK knygos komentarą, viešosios sutarties įtvirtinimas CK siejamas su aplinkybe, kad kol kas Lietuvos ūkyje veikia ne viena natūrali monopolija, o valstybė specialiai reglamentuoja tam tikras ūkio šakas, kur konkurencija nėra pakankama¹⁶³. D. Ambrasienė nurodo, kad viešoji sutartis laikytina sutarčių laisvės principo išimtimi, joje atsispindi viešas interesas, kuris skatina valstybę įsikišti į tokių sutarčių sudarymo procesą siekiant apginti sutartinio santykio silpnesniąją, palyginti su rinkos monopolininku, šalį¹⁶⁴. Iš doktrininio 6.161 straipsnio tikslų aiškinimo matyti, kad viešųjų sutarčių įstatyminis įtvirtinimas, o tuo pačių ir sutarties laisvės principo ribojimas iš esmės siejami su viešojo intereso apsauga, kuri pasireiškia per sąžiningos konkurencijos ir silpnesniosios¹⁶⁵ sutarties šalies interesų apsaugos siekį. Svarbu paminėti, kad sąžiningos konkurencijos ir vartotojų teisių apsaugos užtikrinimas laikytini vienais svarbiausių, iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos¹⁶⁶ (toliau – Konstitucija) kylančių, valstybės uždavinių reguliuojant ūkį ir pramonę. Konstitucijos 46 straipsnio 4 dalyje teigiama, kad įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę, o to paties straipsnio 5 dalis įpareigoja valstybę ginti vartotojo interesus. Taigi efektyvi ir sąžininga konkurencija visų pirma laikytina vienu iš viešosios teisės

¹⁶³ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1. P. 202.

¹⁶⁴ Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublienė D. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009. P. 132.

¹⁶⁵ Vienas iš viešųjų sutarčių ypatumų yra tai, kad jos paprastai sudaromos prisijungimo būdu, todėl kontrahentas neturi arba turi tik ribotas galimybes daryti įtaką konkrečios sutarties turiniui, o ši aplinkybė lemia būtinumą užtikrinti silpnesniosios sutarties šalies teisių apsaugą.

¹⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

tikslų, kurie taip pat įgyvendinami per konkurencijos teisę. Doktrinoje nurodoma, kad „konkurencijos teisės pagrindiniu tikslu neretai įvardinamas ekonomikos efektyvumas, visų pirma reiškiantis efektyvų išteklių paskirstymą ir vartotojų gerovės užtikrinimą. <...> Tačiau konkurencijos teise taip pat gali būti ir kitų tikslų – konkurentų, smulkiųjų ir vidutinių, tam tikros pramonės šakos, asmens laisvės apsaugos ar kitų socialinių bei politinių tikslų“¹⁶⁷. Be to, draudimai riboti konkurenciją ir piktnaudžiauti dominuojančia padėtimi įtvirtinti ne tik nacionalinės¹⁶⁸, bet ir Europos Sąjungos teisės aktuose¹⁶⁹, kurie valstybėms narėms yra privalomi. Taigi apibendrinant galima teigti, kad valstybė, kišdamasi į privačių asmenų sutartinius santykius ir įpareigodama tam tikroje ūkio šakoje veikiančią verslininką sudaryti sutartį, siekia efektyvios ir sąžiningos konkurencijos bei silpnesniosios sutarties šalies (paprastai vartotojo) interesų apsaugos, kurie pripažįstami viešuoju interesu.

Minėta, kad verslo subjektas, veikiantis tam tikroje ūkio šakoje, valstybės gali būti įpareigojamas sudaryti civilinę sutartį su bet kuriuo besikreipiančiu asmeniu. Taigi vienas esminių viešųjų sutarčių požymių yra tai, kad juridinis asmuo (verslininkas) teikia paslaugas ir parduoda prekes kiekvienam asmeniui, kuris dėl šito kreipiasi, t. y. to juridinio asmens veikla yra vieša¹⁷⁰. Todėl manytina, kad sutartys, reglamentuojamos CK 6.161 straipsnyje, vadinamos viešosiomis būtent todėl, kad verslininkas negali atsisakyti sutarties sudarymo, bet privalo ją sudaryti su bet kuriuo fiziniu ar juridiniu asmeniu, nepriklausomai nuo jų teisinės formos ar statuso. Tačiau pateiktoji formuluotė nereiškia, kad pažeistų teisių gynimo apimtis negali būti diferencijuojama, atsižvelgiant į prekes ar paslaugas perkančio asmens teisinį statusą. Priešingai, teismų praktikoje akcentuojama, kad jeigu prekių ar paslaugų gavėjas yra verslininkas, jo teisių apsauga ir gynimas nėra tapatus fizinio asmens (vartotojo) teisių apsaugai ir gynimui¹⁷¹.

Nagrinėjant viešųjų sutarčių objektą, svarbi CK 6.161 straipsnio 1 dalis, pagal kurią viešomis paslaugomis pripažįstamos transporto, ryšių, elektros energijos, šilumos, dujų, vandens tiekimas ar pardavimas. Tai tik pavyzdinis sąrašas, tačiau jis leidžia teigti, kad valstybė imasi griežčiau reguliuoti tas verslininko sudaromas sutartis, kurių objektas susijęs su esminiais kiekvieno asmens poreikiais. Akivaizdu, kad elektros energijos, šilumos, vandens ar panašaus pobūdžio paslaugų teikimas gyvybiškai svarbus tiek vartotojams, tenkinant buitinius, asmeninius poreikius, tiek ir verslininkams, užsiimantiems ūkine-komercine veikla. Esminė nurodytų

¹⁶⁷ Vėgėlė I. Europos Sąjungos teisė: vidaus rinkos laisvės, konkurencija ir teisės derinimas. Vilnius: Registrų centras, 2011. P. 314.

¹⁶⁸ Be Lietuvos Respublikos Konstitucijos, pagrindiniu konkurencijos teisės aktu galima laikyti Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymą.

¹⁶⁹ Svarbiausiais konkurencijos teisės šaltiniais laikytini Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo (101-106 straipsniai), reglamentai, direktyvos, Komisijos sprendimai.

¹⁷⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1. P. 202.

¹⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. vasario mėn. 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-24/2009.

paslaugų (prekių) teikimo svarba lemia jų įstatyminių pripažinimą viešosiomis, o verslininkui nustatomas imperatyvas sudaryti sutartį su kiekvienu besikreipiančiuoju, išskyrus siauras išimtis (jos bus aptariamoms atskirai). Tokios pozicijos laikomasi ir kasacinio teismo praktikoje, pažymint, kad viešosios sutarties institutas atspindi viešąjį interesą, kad, įsikišant į sutarčių sudarymo procesą, būtų užtikrintas elektros energijos, šilumos, vandens ar kt. šalies ūkio funkcionavimui bei asmeniniams (buitiniams) gyventojų poreikiams strategiškai svarbių prekių prieinamumas, apginta silpnesnė sutartinio santykio pusė – transporto, ryšių, elektros, šilumos, dujų, vandentiekio ar kt. paslaugų vartotojas¹⁷².

Svarbu pažymėti, kad CK 6.161 straipsnio 1 dalyje nurodytas ūkinės veiklos rūšių sąrašas nėra baigtinis, todėl viešosiomis gali būti pripažįstamos ir kitos sutartys. Teisės doktrinoje nurodoma, kad CK 6.161 straipsnyje numatytos bendrosios viešųjų sutarčių nuostatos, kurias konkretizuoja atskiros sutarčių rūšys¹⁷³. CK šeštosios knygos komentare nurodoma, kad prie viešųjų sutarčių galima priskirti viešbučių paslaugų teikimo sutartį (CK 6.626, 6.865 str.), asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo sutartį (CK 6.725 str.), mažmeninės prekybos sutartį (CK 6.350 str.), viešojo transporto paslaugų teikimo sutartį (CK 6.812 str.), vartojimo nuomos sutartį (CK 6.504 str.), banko indėlio sutartį, kai indėlininkas yra fizinis asmuo (CK 6.892 str. 2 d.), banko sąskaitos sutartį (CK 6.914 str.), sandėliavimo sutartį, sudarytą su bendrojo naudojimo sandėliu (CK 6.852 str.), daiktų, priklausančių fiziniam asmeniui, saugojimo lombarde sutartį (CK 6.864 str.), privalomojo draudimo sutartį (CK 6.988 str. 3 d.), elektros ir kitokios energijos pirkimo-pardavimo sutartį, kai energija tiekama prijungtais tinklais (CK 6.383 str.), ir kitas¹⁷⁴. Be to, teismas, įvertinęs tam tikros sutarties sudarymo aplinkybes, gali ją pripažinti viešąją ir atitinkamai taikyti šio pobūdžio sutartims nustatytą teisinį reguliavimą. Pavyzdžiui, vienoje iš nutarčių kasacinis teismas, vertindamas žemesnės instancijos teismo sprendimą, nurodė, kad „teismas, atsižvelgęs į sutarties dalyką, kad praeinamieji kolektoriai ir techniniai koridoriai yra vieninteliai tokios paskirties statiniai mieste, padarė pagrįstą išvadą, kad nagrinėjamoji ginčo nuomos sutartis turi viešosios sutarties požymių“¹⁷⁵. Taip pat svarbu pastebėti, kad atskirų viešųjų sutarčių sudarymo tvarką, sąlygas ir kitus reikalavimus gali nustatyti ne tik CK, tačiau ir atskiri įstatymai¹⁷⁶ bei poįstatyminiai teisės aktai.

¹⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. kovo mėn. 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2012.

¹⁷³ Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublienė D. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009. P. 133.

¹⁷⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1. P. 202.

¹⁷⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. gegužės mėn. 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-323/2004.

¹⁷⁶ Pavyzdžiui, Elektros energetikos įstatymas, Šilumos ūkio įstatymas, Geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įstatymas, Elektroninių ryšių įstatymas.

Nors teigta, kad CK 6.161 straipsnyje įvardytų paslaugų (ryšių, elektros, šilumos, vandens ir kt.) teikimas yra būtinas ir gyvybiškai svarbus kiekvienam fiziniam ar juridiniam asmeniui, tačiau taip pat buvo nurodytos ir atskiros sutarčių rūšys (pavyzdžiui, viešbučių paslaugų, banko indėlio sutartis), kurios teisės doktrinoje įvardytos viešosiomis, nors jos visuomeninio reikšmingumo atžvilgiu gali būti laikomos santykinai mažiau atspindinčiomis viešojo intereso buvimą.

Manytina, kad konkrečių sutarčių pripažinimą viešosiomis didžia dalimi lemia valstybės pasirinkta socialinė – ekonominė politika, kurią valstybė įgyvendina labiau kontroliuodama¹⁷⁷ verslo subjektus, veikiančius tam tikroje ūkio srityje. Teisiniu pagrindu, kuriuo remiantis valstybė gali daryti įtaką privačių asmenų sutartiniams santykiams, galima laikyti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalį, kuri teigia, jog valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Nors to paties straipsnio 1 dalis įtvirtina principinę nuostatą, kad Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva, tačiau konstitucinėje jurisprudencijoje ne kartą buvo pasisakyta apie asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimus.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad asmens ūkinės veiklos laisvė nėra absoliuti. Ją įgyvendinant įvairiais atžvilgiais paliečiami visuomenės interesai, todėl valstybė reguliuoja ūkinę veiklą¹⁷⁸. Tačiau ir valstybės įtaka privačių asmenų sutartiniams santykiams negali būti beribė: Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalies formuluotė „valstybė reguliuoja ūkinę veiklą“ reiškia ne valstybės teisę savo nuožiūra administruoti visą ar tam tikrą ūkinę veiklą, bet jos teisę nustatyti ūkinės veiklos teisinį reguliavimą, *inter alia* ūkinės veiklos sąlygų, ribojimų (draudimų) nustatymą, procedūrų reglamentavimą teisės aktuose¹⁷⁹. Be to, pagal Konstituciją, valstybė negali neribotai kištis į asmens ūkinę veiklą, todėl nustatomais apribojimais neleistina paneigti tokių esminių ūkinės veiklos laisvės nuostatų, kaip ūkinės veiklos subjektų lygiateisiškumas, sąžininga konkurencija ir kt¹⁸⁰. Nurodytos aplinkybės leidžia daryti išvadą, kad valstybės kišimasis į ūkinės komercinės veiklos subjektų veiklą, be kita ko, ir nustatant priverstinę sutarties sudarymo tvarką, tam tikrais atvejais ne tik rekomenduotinas, bet ir būtinas. Būtinybė konkrečias sutartis pripažinti viešosiomis ir joms taikyti atitinkamą teisinį

¹⁷⁷ Ši verslo subjekto kontrolė gali pasireikšti valstybės nustatomu privalomu sutarties sudarymu, nustatant prekių ar paslaugų kainas ar kitas sutarties sąlygas, įpareigojant pateikti standartines sutarties sąlygas tvirtinti atitinkamai valstybės institucijai, būtinybe gauti vertimosi tam tikra ūkine veikla licenciją ir kitais būdais.

¹⁷⁸ Lietuvos Respublikos konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 8 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių bei 16 straipsnio 7, 8 ir 9 dalių atitiktimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1999, Nr. 85-2548.

¹⁷⁹ Lietuvos Respublikos konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo (2004 m. liepos 1 d. redakcija) 15 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2008, Nr. 140-5569.

¹⁸⁰ Lietuvos Respublikos konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kelių transporto kodekso 18 straipsnio 4 dalies (2005 m. gruodžio 23 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2008, Nr. 28-1018.

režimą gali būti kildinama iš konstitucinio imperatyvo, kad valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei (Konstitucijos 46 str. 3 d.).

Kadangi vienas esminių viešosios sutarties bruožų yra įstatyminis imperatyvas verslininkui sudaryti paslaugų teikimo ar prekių pardavimo sutartį, tikslinga išsamesnė šios ypatybės analizė ir teismų praktikos apžvalga bei įvertinimas. Primintina, kad pagal CK 6.161 straipsnį, visiems paslaugas teikiantis ar prekes parduodantis juridinis asmuo (verslininkas) *privalo sudaryti sutartį su bet kuriuo asmeniu, kai šis kreipiasi*, išskyrus įstatymų nustatyta tvarka patvirtintas išimtis. Be šios bendrosios teisės normos, įpareigojimas verslininkui sudaryti sutartį gali būti nustatytas ir kitose teisės normose (tiek CK, tiek atskiruose įstatymuose), reglamentuojančiose atskirų viešųjų sutarčių rūšis (pavyzdžiui, CK 6.914 str. 2 d., 6.812 str. 3 d., Elektros energetikos įstatymo¹⁸¹ 43 str. 1, 2 d.), taip pat ir jų pagrindu išduodamuose leidimuose ar licencijose, kurios būtinos tam tikros ūkinės veiklos vykdymui (pavyzdžiui, CK 6.812 str. 1 d.). Be to, dėl atsisakymo sudaryti sutartį pažeistų teisių gynimo tvarka įtvirtinama CK, nors ji gali būti nurodoma ir kitų įstatymų normose, reglamentuojančiose atskiras viešųjų sutarčių rūšis (pavyzdžiui, Transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo¹⁸² 6 straipsnio 2 dalis numato, kad draudiko atsisakymas sudaryti draudimo sutartį gali būti ginčijamas teismo tvarka).

Nagrinėjamo klausimo kontekste ypatingai svarbus CK 6.184 straipsnis, reglamentuojantis viešųjų sutarčių sudarymo ypatumus, t. y. detalizuojantis juridinio asmens (verslininko) pareigą sudaryti viešąją sutartį ir šios pareigos nesilaikymo teisinės pasekmės. Vadovaujantis nurodyto straipsnio 4 dalimi, jeigu privalanti sudaryti sutartį šalis vengia tai padaryti, kita šalis turi teisę kreiptis į teismą ir prašyti įpareigoti šalį sutartį sudaryti bei atlyginti dėl vengimo patirtus nuostolius. Įdomu pastebėti, kad CK 6.184 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta teisės norma CK šeštosios knygos komentare įvardijama kaip „bene vienintelis atvejis, kai daroma sutarties laisvės principo išimtis“¹⁸³. Manytina, kad ši nuostata nėra visiškai tiksli, kadangi remiantis CK 6.156 straipsnio 2 dalimi, asmuo gali būti priverstas sudaryti sutartį dviem atvejais: pirma, kai tokią pareigą nustato įstatymas, ir, antra, kai sudaryti sutartį įsipareigojama savanoriškai.

Taigi bet kuris suinteresuotas asmuo (tiek fizinis, tiek juridinis), su kuriuo atsisakoma sudaryti viešąją sutartį, turi teisę kreiptis į teismą su reikalavimu įpareigoti verslininką sudaryti ginčijamą sutartį. Tiesa, nors CK 6.184 straipsnio 4 dalis numato konkrečius taikytinus teisės gynimo būdus – prašyti teismo įpareigoti šalį sudaryti sutartį ir (ar) atlyginti dėl vengimo patirtus nuostolius, teisės doktrinoje nurodomas kitoks privalomo sutarties sudarymo įgyvendinimo

¹⁸¹ Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymas // Valstybės žinios. 2012, Nr. 17-752.

¹⁸² Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymas // Valstybės žinios. 2001, Nr. 56-1977.

¹⁸³ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1. P. 231.

mechanizmas. Pagal CK šeštosios knygos komentarą, šaliai privalant sudaryti sutartį pagal įstatymą ir šios pareigos nevykdant, suinteresuotas *asmuo gali kreiptis į teismą dėl prievolinių santykių nustatymo teismo tvarka*. Jeigu teismas atsisakymą sudaryti sutartį pripažįsta nepagrįstu, prievoliniai santykiai atsiranda teismo sprendimu¹⁸⁴. Manytina, kad tam tikrų prievolinių santykių nustatymas teismo sprendimu ir teismo įpareigojimas šaliai sudaryti viešąją sutartį nėra tapatūs reiškiniai. Šį faktą patvirtina ir CK 1.136 straipsnio 2 dalis, kaip atskirus civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindus įvardijanti sutartis ar kitus sandorius (1 punktas) ir teismo sprendimus (2 punktas). Tuo atveju, kai teismas įpareigoja verslininką sudaryti tam tikrą viešąją sutartį, prievoliniai santykiai tarp šalių kyla iš sutarties, kuri sudaroma vykdant teismo sprendimą, tačiau ne paties teismo sprendimo pagrindu. Šaliai atsisakius sudaryti pagal įstatymus privalomą sudaryti sutartį, net ir esant tai įpareigojančiam teismo sprendimui, tarp ginčo šalių sutartiniai santykiai automatiškai nesusiklosto, tačiau šaliai, atsisakančiai sudaryti sutartį, gali būti skiriama bauda už teismo sprendimo nevykdymą. V. Mikelėnas pastebi, kad dažniausiai teismų sprendimai pakeičia ar nutraukia civilines teises ir pareigas, tačiau jie gali būti pagrindas šioms teisėms bei pareigoms atsirasti. Tokiu atveju teismo sprendimas prilyginamas juridiniam faktui, sukuriančiam civilines teises ir pareigas, o tai reiškia, kad, įsigaliojus teismo sprendimui, pripažįstama, jog atsirado ir civilinės teisės bei pareigos ir nereikia atlikti jokių veiksmų prievarta vykdant teismo sprendimą¹⁸⁵. Taigi, manytina, kad teismo sprendimas, įpareigojantis ginčo šalis sudaryti viešąją sutartį, savaime iš paslaugų ar prekių pardavimo kylančių civilinių teisių ir pareigų nesukelia, nes tam būtinas kitas juridinis faktas – sutarties sudarymas.

Reikėtų pastebėti, kad teisminiai ginčai dėl atsisakymo sudaryti viešąją sutartį nėra dažni, todėl ir teismų praktika dėl teismo teisės įpareigoti verslo subjektą sudaryti viešąją sutartį negausi, ji dar tik formuojasi. Manytina, kad tokią situaciją didžia dalimi lemia tai, jog atskiri įstatymai nustato privalomą arba neprivalomą ginčų nagrinėjimo ne teisme tvarką, todėl kilę ginčai, priklausomai nuo viešosios sutarties pobūdžio, pirmiausia nagrinėjami atitinkamose valstybės institucijose (pavyzdžiui, išankstinę neteisminę skundų nagrinėjimo tvarką numato Elektros energetikos įstatymo 78 straipsnis). Taip pat įdomu pastebėti, kad įpareigoti verslininką sudaryti viešąją sutartį gali ne tik teismas, kaip tai numato CK 6.184 straipsnio 4 dalis, bet ir kitos valstybės institucijos. Kaip pavyzdį galima pateikti Valstybinę kainų ir energetikos kontrolės komisiją, kurios viena iš įstatyme įtvirtintų funkcijų – įpareigoti energetikos įmones sudaryti sutartis dėl energijos perdavimo, skirstymo ar tiekimo, kai energetikos įmonės

---

¹⁸⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1. P. 195.

¹⁸⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 268

nepagrįstai atsisako suteikti paslaugas tretiesiems asmenims ar tiekti vartotojams energiją (Energetikos įstatymo 8 str. 9 d. 12 p.¹⁸⁶).

Siekiant atskleisti teismų praktikos poziciją dėl teismo teisės įpareigoti juridinį asmenį (verslininką) sudaryti viešąją sutartį, reikšminga paanalizuoti 2008 – 2009 m. Lietuvos Aukščiausiąjame Teisme nagrinėtus keturis vienerūšius ginčus¹⁸⁷. Visų šių ginčų esmę sudaro tai, kad Kaišiadorių rajono apylinkės vyriausiasis prokuroras, gindamas viešąjį interesą, kreipėsi į teismą su ieškiniu, reikalaujamas įpareigoti atsakovą AB „VST“ sudaryti elektros energijos pirkimo-pardavimo sutartis su socialinio būsto nuomininkais. Nagrinėjamos nutartyse kasacinis teismas elektros energijos tiekėjo (AB „VST“) atsisakymą sudaryti sutartį pripažino neteisėtu ir paliko galioti žemesnės instancijos teismo sprendimus, kuriais atsakovas per teismo nustatytą terminą buvo įpareigotas sudaryti elektros energijos pirkimo-pardavimo sutartis su trečiaisiais asmenimis – socialinio būsto nuomininkais. Atsakydamas į klausimą, ar visuomeninis elektros energijos tiekėjas gali atsisakyti sudaryti energijos pirkimo-pardavimo sutartį su socialinio būsto nuomininku tik tuo pagrindu, kad jis nėra būsto savininkas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad „esminė aplinkybė dėl tiekėjo teisės atsisakyti sudaryti sutartį yra CK 6.383 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas energijos pirkimo-pardavimo sutarties, kaip viešosios sutarties, pobūdis. Tai, kad elektros energijos pirkimo-pardavimo sutartis yra viešoji sutartis, reiškia, kad verslininkas, turintis teisę (licenciją) tiekti elektros energiją, kartu turi ir pareigą ją tiekti, o atsisakyti parduoti energiją gali tik įstatymų nustatyta tvarka patvirtintais atvejais (pagrindais).“¹⁸⁸ Taigi kasacinis teismas neteigia, kad draudimas atsisakyti sudaryti viešąją sutartį yra absoliutus, tačiau akcentuoja, kad atsisakymas galimas tik išimtiniais atvejais, t. y. kai tokia galimybė pagrįsta įstatymu. Kitoje nutartyje teismas nurodė, kad „CK 6.383 straipsnio 2 dalyje yra apibrėžiamos energijos pirkimo-pardavimo sutarties sudarymo su abonentu sąlygos¹⁸⁹, kurios CK 6.161 straipsnio 2 dalies taikymo aspektu vertintinos ir kaip įstatymų nustatyta tvarka patvirtintos išimtys, kuriomis gali būti grindžiamas atsisakymas sudaryti energijos tiekimo sutartis. <...> Jeigu šių sąlygų (nors vienos iš jų) nėra, atsisakymas sudaryti energijos tiekimo sutartį nepažeidžia CK 6.161 straipsnio 2 dalyje nustatytų reikalavimų“¹⁹⁰. Teisinius argumentus,

¹⁸⁶ Lietuvos Respublikos energetikos įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 56-2224.

¹⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. lapkričio mėn. 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-551/2008; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. balandžio mėn. 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-185/2009; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. balandžio mėn. 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-186/2009; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. birželio mėn. 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-187/2009.

¹⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. birželio mėn. 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-187/2009.

¹⁸⁹ Pirma, abonentas turi energiją naudojančius įrenginius ar nustatytus techninius reikalavimus atitinkančius vidaus tinklus; antra, jie turi būti prijungti prie energijos tiekimo tinklų; trečia, turi būti įrengti energijos apskaitos prietaisai.

¹⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. lapkričio mėn. 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-551/2008.

kad viešąją energijos tiekimo sutartį privaloma sudaryti tik su patalpų savininku, kasacinis teismas atmetė kaip nepagrįstus, motyvuodamas, jog elektros energijos pirkimo-pardavimo sutarties sudarymo teisė iš abonto pusės teisiniame reguliavime kildinama ne nuosavybės teisės į gyvenamąsias patalpas bei elektros energiją naudojančius įrenginius, o prekės vartojimo poreikio pagrindu, kai vartojimas atitinka CK 6.383 straipsnio 2 dalyje nustatytas sąlygas¹⁹¹. Taigi iš šių vienuolikos kasacinio teismo nagrinėtų bylų analizės matyti, kad teismų praktikoje linkstama teisės normas aiškinti silpnesniosios šalies naudai taip, kad būtų apribota energijos tiekėjo teisė atsisakyti sudaryti sutartį, o esant įstatymu nepagrįstam atsisakymui, teismai įpareigoja verslininką sudaryti ginčijamą viešąją sutartį savo sprendimu.

Apibendrinant šiame poskyryje išsakytas mintis, galima teigti, kad viešųjų sutarčių instituto įtvirtinimas yra sietinas su viešojo intereso apsauga ir konstituciniu imperatyvu, kad valstybė privalo reguliuoti ūkį taip, kad jis tarnautų bendrai tautos gerovei, t. y. būtų užtikrinama sąžininga ir efektyvi konkurencija ir vartotojų teisių apsauga. Šie siekiai būdingi tiek nacionalinei, tiek ir Europos Sąjungos teisei, o valstybė juos įgyvendina nustatydamas tam tikrai ūkio sričiai būdingų sutarčių sudarymo tvarką, sąlygas, jų laikymosi kontrolę ir pan. Esminis viešosios sutarties požymis yra tai, kad paprastai jos susijusios su šalies ūkio funkcionavimui ir asmeniniams gyventojų poreikiams strategiškai svarbių prekių ir paslaugų prieinamumu, todėl tiekėjai privalo sudaryti viešąsias sutartis su bet kuriuo fiziniu ar juridiniu asmeniu, nepriklausomai nuo jo teisinės formos ar statuso. Esant juridinio asmens (verslininko) atsisakymui sudaryti viešąją sutartį, dėl šio atsisakymo nukentėjęs asmuo gali kreiptis į teismą reikalaudamas ne tik nuostolių atlyginimo, bet ir įpareigoti verslo subjektą sudaryti ginčijamą sutartį. Teismų praktikoje akcentuojama, kad draudimas atsisakyti sudaryti viešąją sutartį nėra absoliutus, tačiau atsisakymas galimas tik išimtiniais atvejais, t. y. kai tokia galimybė pagrįsta įstatymu.

2.2 Savanoriškas įsipareigojimas sudaryti sutartį

Nors asmens autonomija, įgyvendinama per sutarties laisvės principą, yra laikoma pamatine sutarčių teisės idėja, tačiau teigta, kad ji gali būti išimtiniais atvejais apribota. Vadovaujantis CK 6.156 straipsnio 2 dalimi, be jau aptartos galimybės priversti asmenį sudaryti sutartį, kai tai padaryti įpareigoja įstatymas, priverstinę sutarties sudarymą dar gali lemti ir savanoriškas įsipareigojimas sudaryti sutartį. Kas laikytina savanorišku įsipareigojimu, taip pat kokiū būdu jis turi būti fiksuojamas, CK nenurodo. Remiantis teisės doktrina ir teismų praktika,

---

¹⁹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. balandžio mėn. 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-185/2009.

šiuose skyriuose bus nagrinėjamos situacijos, kurios galėtų būti pripažįstamos savanorišku asmens įsipareigojimu sudaryti sutartį ir teisinės galimybes šį įsipareigojimą įgyvendinti priverstinai, t. y. teismine tvarka.

Savanoriško įsipareigojimo sudaryti sutartį analizę tikslinga pradėti nuo ikisutartinių santykių apžvalgos. Tokį pasirinkimą lemia aplinkybė, kad sutarties sudarymas paprastai prasideda derybomis, t. y. šalys siekia suderinti savo reikalavimus viena kitai bei galimas būsimos sutarties sąlygas¹⁹². Būtent ikisutartinių santykių stadijoje šalys paprastai prisiima tam tikrus įsipareigojimus, susijusius su būsimosios sutarties sudarymu, todėl būtina plačiau panagrinėti teisinės gynybos būdus, taikytinus tuo atveju, kai derybų metu aptarta sutartis nėra sudaroma. Be to, vienoje iš nutarčių kasacinis teismas yra pažymėjęs, kad asmuo savanorišką įsipareigojimą sudaryti sutartį gali priimti tiek derybų metu, tiek pagal šalių jau sudarytą sutartį¹⁹³, todėl pirmiausia bus nagrinėjami ikisutartiniai santykiai.

Visų pirma pastebėtina, kad sutarties laisvės principas taikomas ir ikisutartiniais santykiams: CK 6.163 straipsnio 2 dalis numato, kad šalys turi teisę laisvai pradėti derybas bei derėtis ir neatsako už tai, jog nepasiekiamas šalių susitarimas. Kita, ne mažiau reikšminga ikisutartinių santykių ypatybė yra tai, kad tiek CK, tiek tarptautiniai sutarčių teisės dokumentai (UNIDROIT principų 2.1.15 straipsnis, PECL 2:301 straipsnis) įtvirtinta sąžiningumo pareigą, kurios privalu laikytis ir ikisutartinių santykių stadijoje, o ją pažeidus taikoma civilinė atsakomybė, t. y. nesąžininga šalis privalo atlyginti kitai šaliai patirtus nuostolius. Teisės doktrinoje¹⁹⁴ ir teismų praktikoje¹⁹⁵ ši nuostata grindžiama tuo, kad nors ir nėra šalių pareigos sudaryti sutartį, tačiau sąžiningumas reikalauja, kad toli pažengusios derybos nebūtų nutrauktos be svarbios priežasties.

Svarbu pastebėti, kad ikisutartiniais santykiams būdingas tam tikras procesas, kuris gali nulėmti ir skirtingą susiklosčiusių santykių teisinį kvalifikavimą. Teisės doktrinoje nurodoma, kad, esant ikisutartiniais santykiams, „atsakomybės apimtį lemia ikisutartinių santykių stadija: kai preliminarioji sutartis nesudaroma, taikoma deliktinė atsakomybė pagal CK 6.163 straipsnio 3 dalį, o kai sudaroma preliminarioji sutartis, nesąžiningos sutarties šalies atsakomybės apimtis nustatoma pagal CK 6.165 straipsnio 4 dalį bei preliminariosios sutarties nuostatas“¹⁹⁶. Taigi tais atvejais, kai tarp šalių susiklostę santykiai nėra atitinkamai formalizuojami, t. y. nėra sudaroma

¹⁹² Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublienė D. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009. P. 138.

¹⁹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. kovo mėn. 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-145/2011.

¹⁹⁴ Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Edited by Stefan Vogenauer and Jan Kleinheisterkamp. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009. P. 303.

¹⁹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. birželio mėn. 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-279/2010.

¹⁹⁶ Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis* // Jurisprudencija. 2008, Nr. 10 (112). P. 57.

preliminarioji sutartis, kuriai įstatymas kelia specifinius reikalavimus, nesąžiningai šaliai taikytina deliktinė atsakomybė. Tuo tarpu šalims derybų rezultatus ir ketinimus fiksuojant preliminarinioje sutartyje, tarp šalių susiklosto kur kas labiau teisiškai apibrėžti santykiai, tam tikrais aspektais prilygstantys sutartiniams. Dėl šios aplinkybės tikslinga panagrinėti teisinės galimybes preliminariją sutartį įgyvendinti priverstinai – teismo tvarka įpareigoti kitą šalį sudaryti pagrindinę sutartį remiantis savanoriško įsipareigojimo buvimu CK 6.156 straipsnio 2 dalies prasme.

1964 m. CK preliminarioji sutartis nebuvo numatyta, taip pat nebuvo reguliuojami ir patys ikisutartiniai santykiai. Ši situacija lėmė, kaip nurodoma teisės doktrinoje, kad iki 2000 m. CK priėmimo „būdavo ginčų dėl šalių teisių ir pareigų, kylančių iš ketinimo protokolų ir kitokių šalių ikisutartinių veiksmų, įvertinimo, nebuvo vienovės teismų praktikoje dėl to, ar galima reikalauti per teismą priversti šalį sudaryti sutartį, kurią ji įsipareigojo sudaryti šalių surašytame ketinimų protokole, ar tokiu atveju galima reikalauti atlyginti tik nuostolius“¹⁹⁷. Remiantis 2000 m. CK 6.165 straipsnio 1 dalimi, preliminarįja sutartimi laikomas šalių susitarimas, pagal kurį jame aptartomis sąlygomis šalys įsipareigoja ateityje sudaryti kitą – pagrindinę – sutartį. Pagal šį straipsnį, preliminarįjai sutarčiai keliamas imperatyvus rašytinės formos reikalavimas, taip pat reikalavimas nurodyti terminą pagrindiniai sutarčiai sudaryti. Reikėtų pastebėti, kad konkrečios sutarties kvalifikavimas preliminarįja CK 6.165 straipsnio prasme priklauso ne nuo jos įvardijimo preliminarįja šalių pasirašytame dokumente, bet nuo sutarties turinio, pirmiausia įvertinant šalių tikruosius ketinimus. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne kartą pažymėjo, kad šalys, įformindamos ikisutartinius susitarimus, įvairiai pavadina pasirašomus dokumentus: derybų protokolai, ketinimų protokolai, sutarties projektai, preliminarioji sutartis ar paprasčiausiai – susitarimas. Kilus ikisutartinių santykių dalyvių ginčui, apie kiekvieno jų pasirašyto dokumento esmę ir teisinę reikšmę būtina spręsti ne pagal šio dokumento pavadinimą, bet pagal jo turinį¹⁹⁸.

Viena iš preliminariosios sutarties ypatybių yra tai, kad jos pažeidimo atveju, t. y. kai kita šalis nepagrįstai vengia ar atsisako sudaryti pagrindinę sutartį, ji *privalo kitai šaliai atlyginti padarytus nuostolius* (CK 6.165 str. 4 d.). Remiantis teisės doktrina ir suformuota teismų praktika, ši nuostata suteikia teisę preliminariosios sutarties šaliai pažeistas teises ginti reikalaujant taikyti civilinę atsakomybę, tačiau nesuteikia galimybės reikalauti prievolę įvykdyti natūralią. CK šeštosios knygos komentare nurodoma, kad atsisakiusios arba vengiančios sudaryti sutartį šalies negalima priversti sudaryti pagrindinės sutarties. Šiuo atveju nukentėjusios šalies

---

¹⁹⁷ Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublėnė D. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009. P. 138.

¹⁹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. lapkričio mėn. 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2010.

interesas ginamas taikant nuostolių atlyginimo institutą¹⁹⁹. Iš esmės tokios pačios pozicijos nuosekliai laikomasi ir kasacinio teismo praktikoje, pažymint, kad vienas esminių preliminariosios sutarties bruožų yra tas, kad šios sutarties negalima reikalauti įvykdyti natūra, tačiau jos pažeidimo atveju, kaltoji šalis privalo atlyginti kitai šalia padarytus nuostolius²⁰⁰.

Įdomu pastebėti, kad ankstyvojoje kasacinio teismo praktikoje galimybė preliminarąją sutartį įgyvendinti priverstinai buvo kategoriškai neigiama. Vienoje iš nutarčių Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad reikalavimas įpareigoti sudaryti pagrindinę sutartį yra „ydingas ir negalimas iš principo, nes prieštarauja vienam pagrindinių civilinės teisės principų – sutarties laisvės principui“²⁰¹. Teismas taip pat nurodė, kad sutartis yra galima tik tuo atveju, kai ji sudaroma laisva valia, o asmens privertimas išreikšti savo valią reikštų sutarties sudarymą prievarta²⁰². Iš vėlesnės kasacinio teismo praktikos matyti, kad šalys gali reikalauti teisiniu keliu sudaryti pagrindinę sutartį, jei dėl tokių preliminariosios sutarties pažeidimo pasekmių susitarė. Tokią poziciją Lietuvos Aukščiausiasis Teismas motyvavo tuo, kad „šalims nutraukus preliminarąją sutartį ar atsisakius sudaryti pagrindinę sutartį, atsiranda sutartyje ir įstatyme nurodytos teisinės pasekmės“²⁰³. Nors kasacinio teismo praktika nebuvo vienalytė, tačiau galiausiai buvo suformuota praktika, pagal kurią negalimumas įpareigoti šalį sudaryti pagrindinę sutartį laikytinas vienu iš esminių preliminariosios sutarties bruožų.

Nuostata, kad preliminarioji sutartis negali būti įgyvendinta priverstinai, grindžiama pačios preliminariosios sutarties prigimtimi ir esme, jos santykiu su pagrindine sutartimi. Pagrindiniu kriterijumi, leidžiančiu atriboti preliminarąją sutartį nuo pagrindinės, laikytinas objektas, dėl kurio šalys susitarė. D. Ambrasienė ir S. Cirtautienė nurodo, kad preliminariojoje sutartyje negali būti prievolės objekto kaip tos turtinės vertybės, dėl kurios šalys sudaro pagrindinę sutartį. Preliminariosios sutarties objektas yra būsima pagrindinė sutartis, o toks objektas nepripažįstamas civilinių teisių objektu turtinių teisių požiūriu²⁰⁴. Teismų praktikoje taip pat akcentuojama, kad preliminarioji sutartis yra sutartis dėl kitos (pagrindinės) sutarties sudarymo, t. y. sutartis, iš kurios kyla šalių prievolė joje aptartomis sąlygomis sudaryti pagrindinę sutartį²⁰⁵.

---

¹⁹⁹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1. P. 210-211.

²⁰⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. birželio mėn. 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2012; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų plenarinės sesijos 2006 m. lapkričio mėn. 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

²⁰¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2001 m. rugsėjo mėn. 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-797/2001.

²⁰² Ten pat.

²⁰³ 3k-3-10-08/2003.

²⁰⁴ Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis* // Jurisprudencija. 2008, Nr. 10 (112). P. 56.

²⁰⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų plenarinės sesijos 2006 m. lapkričio mėn. 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

Būtent toks preliminariosios sutarties objekto vertinimas, leidžia ją priskirti ikisutartinių santykių stadijai.

Vienu svarbiausiu ikisutartinių santykių bruožu galima laikyti riziką, susijusią su būsimosios pagrindinė sutarties sudarymu. Kalbant apie organizacinę preliminariosios sutarties pobūdį, reikėtų pabrėžti, kad šioje sutartyje šalys fiksuoja tam tikrus ketinimus ir turi tik didesnę ar mažesnę lūkestį, kad derybų tikslas bus pasiektas, t. y. šalys sudarys pagrindinę sutartį. Todėl reikėtų pritarti teismų praktikoje išsakomai pozicijai, kad sudarius preliminarįją sutartį nėra visiškai aišku, ar sutartis bus sudaryta ateityje, todėl sprendžiant atsakomybės ikisutartiniuose santykiuose klausimą teisiškai reikšminga tai, kad asmuo, sudarydamas preliminarįją sutartį, turi prisiimti riziką, jog pagrindinė sutartis gali būti nesudaryta²⁰⁶. Preliminarioji sutartis, kaip teisinis instrumentas, patrauklus tuo, kad leidžia šalims planuoti būsimus sutartinius tarpusavio įsipareigojimus, juos fiksuoti rašytiniame dokumente. Preliminariosios sutarties šalys įgyja daugiau teisinio apibrėžtumo, tačiau preliminarusis susitarimas negarantuoja, kad būsimoji pagrindinė sutartis būtinai bus sudaryta. Taigi ir baigiamajame ikisutartinių santykių etape – sudarant preliminarįją sutartį – dar nėra visiško tikrumo dėl to, ar bus sudaryta ir vykdoma pagrindinė sutartis, nes tai gali lemti įvairios aplinkybės²⁰⁷.

Reikėtų pastebėti, kad priteisimas įvykdyti pareigą natūra, kaip vienas iš civilinių teisių gynimo būdų (CK 1.138 str. 4 p.), tradiciškai yra taikytinas sutartinių santykių pažeidimo atveju. Ir nors teismų praktikoje pripažįstama, kad preliminarium susitarimu sukuriama sutartinė prievolė CK 6.1 straipsnio prasme, tačiau kartu akcentuojama, jog vienas iš esminių preliminariosios sutarties bruožų yra tas, kad šios sutarties negalima reikalauti įvykdyti natūra²⁰⁸. Doktrinoje taip pat teigiama, kad konstatavus, jog sudaryta preliminarioji sutartis, ieškovo reikalavimas įvykdyti prievolę natūra, t. y. sudaryti sutartį, atmetamas²⁰⁹. Nepaisant to, kad preliminarusis susitarimas CK įvardijamas sutartimi (kaip minėta, iki 2000 m. CK plačiai vartojamas buvo ketinimų protokolo terminas), o teismų praktika iš jos kylančias prievoles įvardija sutartinėmis, sutarčių teisę reglamentuojančios normos preliminarįjai sutarčiai gali būti taikomos tik ribota apimtimi, nes preliminarioji sutartis priskiriama ikisutartinių santykių stadijai. Taigi siekiant apginti iš ikisutartinių santykių kylančias civilines teises, turėtų būti taikomos tokios teisinės gynybos priemonės, kurios neprieštarauja ikisutartinių santykių prigimčiai. Taip pat būtina prisiminti, kad vienas iš sutarčių laisvės principo aspektų – teisė atsisakyti sutarties sudarymo, todėl turėtų būti

---

²⁰⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. birželio mėn. 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-288/2010.

²⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų plenarinės sesijos 2006 m. lapkričio mėn. 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

²⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. vasario mėn. 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-82/2010.

²⁰⁹ Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis* // Jurisprudencija. 2008, Nr. 10 (112). P. 56.

suteikiama galimybė atsisakyti pagrindinės sutarties sudarymo, nepaisant pasiekto preliminarus susitarimo.

Atsižvelgiant į tai, kad ikisutartiniais santykiams būdingas rizikos veiksnys, t. y. nėra visiškai aišku, ar pagrindinė sutartis ateityje bus nesudaryta, manytina, kad pažeistų teisių gynimo būdas prašant priteisti prievolės įvykdymą natūralią, prieštarautų pačiai ikisutartinių teisinių santykių prigimčiai ir esmei. Teisės doktrinoje išreiškiama nuomonė, kad esant ikisutartiniais santykiams teisės saugomo intereso apimtis, nulemta pasitikėjimo santykių apsaugos, nepatenka į sutartinės atsakomybės teisės saugomo lūkesčio intereso apimtį, kuris yra pagrindas reikalauti įvykdyti prievolę natūraliai bei pagal sutartį išieškoti negautą naudą²¹⁰. Tačiau toks vertinimas nereiškia, kad preliminarioji sutartis, kaip teisinis instrumentas, praranda savo praktinę reikšmę, nes preliminarosios sutarties pažeidimo atveju, nukentėjusioji šalis negali efektyviai apginti pažeistų teisių. Kasacinis teismas pabrėžia, kad tarptautinėje praktikoje galioja prezumpcija, jog ikisutartinio dokumento pasirašymas yra rimto ketinimo sudaryti sutartį įrodymas. Taigi toks dokumentas yra ir rimtas teisinės pasekmės sukeliantis bei įpareigojantis dokumentas, ir jo nevykdymas yra pagrindas taikyti atsakomybę, jeigu dokumente nėra aiškiai nurodyta, kad šalys jokių tarpusavio įsipareigojimų nenustato ir pasilieka sau teisę bet kada atsisakyti sudaryti pagrindinę sutartį²¹¹. D. Ambrasienė ir S. Cirtautienė pastebi, kad skirtingų valstybių doktrinos bei teismų praktika pažeidus ikisutartinius santykius numato skirtingą – deliktinę, sutartinę arba *sui generis* atsakomybę²¹². Anot šių autorių, būtent pastaroji atsakomybės rūšis taikytina ikisutartiniais santykiams pagal Lietuvos teisę.

Nesiekiant išsamios ikisutartinės atsakomybės kaip *sui generis* analizės, akcentuoti tik esminiai jos taikymo ypatumai. Visų pirma teismų praktikoje pripažįstama, kad preliminarosios sutarties nevykdymo atveju turi būti atlyginama tiesioginė žala (nuostoliai), t. y. derybų išlaidos (pavyzdžiui, kelionės išlaidos, advokato honoraras, dokumentų parengimo išlaidos ir pan.)²¹³. Antra, kasacinis teismas yra pažymėjęs, kad nepaisant doktrinoje išsakomos nuomonės, jog ikisutartinių prievolių pažeidimo atveju gali būti atlyginami tik tiesioginiai nuostoliai, tam tikrais atvejais teismas gali įpareigoti kompensuoti ir prarastos konkrečios galimybės piniginę vertę²¹⁴,

---

²¹⁰ Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis* // Jurisprudencija. 2008, Nr. 10 (112). P. 61.

²¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų plenarinės sesijos 2006 m. lapkričio mėn. 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

²¹² Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis* // Jurisprudencija. 2008, Nr. 10 (112). P. 61.

²¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų plenarinės sesijos 2006 m. lapkričio mėn. 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

²¹⁴ Prarastos galimybės vertė turėtų būti pagrįstos realiomis, įrodytomis, neišvengiamomis, o ne tikėtinomis (hipotetinėmis) pajamomis ar išlaidomis. Pavyzdžiui pagal UNIDROIT principų komentarą, prarasta galimybė apima tik negatyvų interesą, t. y. prarastą realią galimybę sudaryti sutartį su kita trečiąja šalimi, tačiau ne pozityvų interesą, kai reikalaujama kompensuoti tą prarastą naudą, kurią šalis būtų turėjusi, jei pagrindinė sutartis būtų sudaryta.

kurios realumą ši šalis sugebėtų pagrįsti, kompensavimas²¹⁵. Beje, pasitikėjimo nuostolių (angl. *reliance interest*) atlyginimas galimas ir pagal tarptautinius sutarčių teisės dokumentus²¹⁶. Taip pat svarbu paminėti, kad nors CK tiesiogiai to neįtvirtina, tačiau teismai suformavo praktiką, pagal kurią preliminariosios sutarties šalys gali taikyti ir prievolių įvykdymo užtikrinimo būdus, pavyzdžiui preliminariojoje sutartyje nustatyti netesybas (delspinigius ar baudą)²¹⁷. Taigi tuo atveju, kai kontrahentas nepagrįstai atsisako sudaryti pagrindinę sutartį, nukentėjusioji šalis gali reikalauti ne tik tiesioginių nuostolių, bet taip pat ir atlyginti prarastos galimybės piniginę vertę ar reikalauti sumokėti sutartyje numatytas netesybas.

Visgi reikėtų pastebėti, kad aplinkybė, jog buvo atsisakyta sudaryti pagrindinę sutartį, automatiškai nereiškia, kad reikalavimas įvykdyti prievolę natūra, t. y. sudaryti pagrindinę sutartį, negalimas visais atvejais. V. Mikelėnas, nagrinėdamas atskirų valstybių ikisutartinių santykių reguliavimą, pastebi, kad paprastai užsienio šalių teisė nepripažįsta galimybės preliminariąją sutartį įgyvendinti priverstinai, t. y. reikalauti iš ikisutartinių santykių kylančią prievolę įvykdyti natūra²¹⁸. Visgi šis autorius nurodo, kad pavyzdžiui, pagal Italijos ar Šveicarijos teisę, preliminariosios sutarties šalis teoriškai galėtų teismo reikalauti įpareigoti sudaryti pagrindinę sutartį, nors praktiškai preliminariosios sutarties pažeidimo atveju taikomas nuostolių atlyginimo institutas²¹⁹. Nagrinėjamas klausimas gana aiškiai sureguliuotas Rusijos teisės. Vadovaujantis Rusijos Federacijos civilinio kodekso²²⁰ 429 str. 5 d. ir 445 str. 4 d., pažeidus preliminariąją sutartį, nukentėjusioji šalis turi teisę ne tik į nuostolių atlyginimą, tačiau taip pat gali reikalauti teismo įpareigoti sudaryti pagrindinę sutartį. Tiesa, M. Gadeikis ir S. Bliuvaitė publikacijoje²²¹ pateikia Rusijos mokslininkų (M. V. Krotovo ir I. V. Jelisejevo) išsakytą kritiką dėl Rusijos įstatymų leidėjo pozicijos, kad preliminarioji sutartis gali būti įgyvendinta priverstinai. Pasak šių autorių, „praktiniu požiūriu Rusijoje būtent privertimo sudaryti pagrindinę sutartį galimybė yra pagrindinė kliūtis plačiai naudoti preliminariąsias sutartis. Verslininkams, viena vertus, yra svarbios teisinės garantijos dėl būsimo savo kontrahento elgesio, ir, kita vertus, svarbu nesusisaistyti savęs visiškai jau sudarytos sutarties

²¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų plenarinės sesijos 2006 m. lapkričio mėn. 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

²¹⁶ Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Edited by Stefan Vogenauer and Jan Kleinheisterkamp. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009. P.306; Principles of European Contract Law. Parts I and II. Prepared by The Commission on European Contract Law. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Hague: Kluwer Law International, 2000. P. 191.

²¹⁷ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. balandžio mėn. 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-87/2009.

²¹⁸ Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Vilnius: Justitia, 1996. P. 127-164.

²¹⁹ Ten pat. P. 136, 160.

²²⁰ Rusijos Federacijos civilinis kodeksas. Гражданский кодекс Российской Федерации [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012-11-02] <<http://www.interlaw.ru/law/docs/10064072/toc/>> .

²²¹ Gedeikis M., Bliuvaitė S. Preliminarioji sutartis // Justitia. 2005, Nr. 4 (58), P. 61-70.

sąlygomis²²². Taigi galima daryti išvadą, kad reikalavimas iš ikisutartinių santykių kylančią prievolę įvykdyti natūra negalimas arba netaikomas ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje kitų užsienio šalių, nors kategoriškas tvirtinimas, kad tokio reikalavimo tenkinimas yra ydingas ir negalima iš principo, diskutuotinas.

Manytina, kad atskiro aptarimo verta būsimo gyvenamojo namo ar buto pirkimo-pardavimo sutartis (toliau – būsimo būsto sutartis) kuri laikytina atskira, specifine preliminariosios sutarties rūšimi. Šios preliminariosios sutarties samprata įtvirtinta CK 6.401 straipsnio 1 dalyje: pirkėjas – fizinis asmuo gali sudaryti preliminariąją nepastatyto gyvenamojo namo ar buto pirkimo-pardavimo sutartį, pagal kurią pardavėjas – juridinis asmuo įsipareigoja pats ar pasitelkęs kitus asmenis pastatyti preliminariojoje sutartyje numatytą gyvenamąjį namą ar butą ir po to sudaryti su pirkėju gyvenamojo namo ar buto pirkimo-pardavimo sutartį, o pirkėjas įsipareigoja pastatytą gyvenamąjį namą ar butą nupirkti už preliminariojoje sutartyje nurodytą kainą.

Kalbant apie CK 6.165 straipsnio ir CK 6.401 straipsnio santykį, teisės doktrinoje nurodoma, kad pastaroji norma laikytina specialiąja²²³, todėl būsimo (nepastatyto) būsto preliminariajai sutarčiai taip pat taikomi bendrieji preliminariosiom sutartims keliami reikalavimai, numatyti CK 6.165 straipsnyje, kiek to nereguliuoja nurodyta specialioji norma. Kasacinio teismo praktikoje taip pat nurodoma, kad CK 6.401 straipsnyje reglamentuojama preliminarioji nepastatyto būsto pirkimo-pardavimo sutartis yra specifinė preliminariosios sutarties rūšis, ji turi bendrųjų preliminariosios sutarties požymių, taip pat specifinių, ją išskiriančių iš kitų preliminariųjų sutarčių, o šios sutarties šalių teisės ir pareigos yra daug platesnės nei sutarties, sudarytos pagal CK 6.165 straipsnį²²⁴. Akcentuotina, kad pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuotą praktiką, būtent CK 6.401 straipsnyje įtvirtintos būsimo būsto pirkimo-pardavimo sutarties specifika lemia, kad šią sutartį gali būti reikalaujama įvykdyti natūra, priešingai nei kitas preliminariąsias sutartis. Dėl šios priežasties toliau bus siekiama ne detalai išanalizuoti CK 6.401 straipsnyje įtvirtintos preliminariosios sutarties bruožus, privalomas jos sąlygas, bet išnagrinėti tik tas būsimo būsto sutarties specifines ypatybes, kurias skiria šią preliminariosios sutarties rūšį nuo kitų preliminariųjų sutarčių ir kurias lemia galimybę iš šios sutarties kylančias prievoles įgyvendinti priverstinai teismo tvarka.

Pirma, būsimo būsto pirkimo-pardavimo sutartis nuo preliminariosios sutarties, numatytos CK 6.165 straipsnyje, skiriasi savo dalyku. Pagal CK 6.401 straipsnį, pardavėjas ne tik

²²² Gedeikis M., Bliuvaitė S. Preliminarioji sutartis // *Justitia*. 2005, Nr. 4 (58). P. 62-63.

²²³ Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublienė D. ir kt. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009. P. 325.

²²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. rugsėjo mėn. 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2006.

įsipareigoja ateityje sudaryti pagrindinę pirkimo-pardavimo sutartį, bet ir pastatyti gyvenamąjį namą ar butą. Šiuo aspektu preliminariajai būsimo būsto sutarčiai būdingi ir tam tikri rangos sutarties bruožai²²⁵. Remiantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinės sesijos nutarimu²²⁶, būsimo būsto pirkimo-pardavimo sutarčiai nėra taikoma bendroji preliminariosioms sutartims taikytina norma, numatanti, kad preliminariosios sutarties pažeidimo atveju galima reikalauti tik nuostolių atlyginimo (CK 6.165 str. 4 d.). Šią nuostatą teismas grindžia būtent tuo, kad būsimo būsto sutartimi ne tik įsipareigojama sudaryti pagrindinę pirkimo-pardavimo sutartį ateityje, bet ir pradedamas preliminariosios sutarties vykdymas, t. y. pradedama gyvenamojo namo ar buto statyba.

Antra, tam, kad preliminariąją sutartį būtų galima kvalifikuoti pagal CK 6.401 straipsnį, keliami specialūs reikalavimai šalims ir sutarties sudarymo tikslams. Kasacinis teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad specifinė būsimo gyvenamojo namo ar buto pirkimo-pardavimo sutarties *subjektinė sudėtis* (pirkėjas – fizinis asmuo, pardavėjas – juridinis asmuo), *sutarties šalių tikslai* (pirkėjo – savo ar savo šeimos narių aprūpinimas būstu, pardavėjo – paprastai veiklos vykdymas su verslu susijusiais tikslais) lemia tai, kad ši sutartis laikytina *vartojimo sutartimi* (CK 1.39 straipsnio 1 dalis) ir jai taikytinos vartotojo interesus apsaugančios specialiosios teisės normos²²⁷. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad vienas iš pagrindinių tikslų, kurių siekiama būsimo būsto pirkimo-pardavimo sutarties įtvirtinimu CK 6.401 straipsnyje, kartu nustatant esmines šios sutarties sąlygas – tai silpnesnės šalies – pirkėjo (fizinio asmens) interesų apsauga²²⁸. Be to, kasacinio teismo praktikoje vieningai pripažįstama, kad vartotojų gynimas yra prioritetinga valstybės ekonominės ir socialinės politikos dalis, konstitucinis valstybės ūkio tvarkymo principas, taip pat vertintinas kaip viešasis interesas²²⁹.

Vertinant pateiktas aplinkybes, charakterizuojančias būsimo gyvenamojo namo ar buto pirkimo-pardavimo sutarties specifiką, labiausiai vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ši sutartis pripažįstama vartojimo sutartimi. Manytina, kad silpnosios šalies gynimo sutartiniuose santykiuose principas reikalauja ne tik sąžiningų sutarties sąlygų įtvirtinimo, bet ir veiksmingos pažeistų teisių gynybos. Tokios pozicijos laikomasi ir teismų praktikoje. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad *atsižvelgiant į tai, jog įstatyme įtvirtintas tam tikras būsimo*

---

²²⁵ Būtent dvejopas preliminariosios būsimo būsto pirkimo-pardavimo sutarties dalykas yra pagrindas šią sutartį atriboti nuo rangos sutarties. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. rugsėjo mėn. 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-468/2006.

²²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų plenarinės sesijos 2006 m. lapkričio mėn. 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

²²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. lapkričio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-435/2010.

²²⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. rugsėjo mėn. 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2006.

²²⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo mėn. 24 d. Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga Nr. 30.

gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutarties reglamentavimo išskirtinumas iš kitų preliminariųjų sutarčių, kuriuo iš esmės siekiama visapusiškiau užtikrinti pirkėjo – fizinio asmens ir kartu vartotojo – interesus, taip pat į aptariamą preliminariosios sutarties paskirtį bei sudarymo specifiką, pirkėjo dalyvavimą finansuojant gyvenamojo namo ar buto statybą, darytina išvada, kad pirkėjas savo pažeistas teises gali ginti ne tik CK 6.165 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta apimtimi, bet ir reikalauti prievolę įvykdyti natūra (t. y. įpareigoti pardavėją sudaryti su pirkėju gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutartį) bei naudotis visais kitais civilinių teisių gynimo būdais (CPK 1.138 straipsnis)²³⁰. Teismo nuomone, galimybė reikalauti būsimą būsto pirkimo-pardavimo sutartį sudaryti priverstine tvarka, nepaneigia sutarties laisvės principo, kadangi jo ribojimo išimtis numatyta CK 6.156 straipsnio 2 dalyje.

Nurodyta norma draudžia versti kitą asmenį sudaryti sutartį, išskyrus atvejus, kai pareišką sudaryti sutartį numato įstatymai ar savanoriškas įsipareigojimas sudaryti sutartį. Taigi, vadovaujantis kasacinio teismo praktika, galima daryti išvadą, kad būsimą gyvenamojo namo ar buto pirkimo-pardavimo sutarties sudarymas kartu reiškia ir savanorišką įsipareigojimą sudaryti sutartį CK 6.156 straipsnio 2 dalies prasme. Ši aplinkybė lemia, kad preliminarieji būsimą būsto sutartis gali būti įgyvendinama priverstinai ir teismas gali įpareigoti įvykdyti šią preliminariąją sutartį natūra, t. y. įpareigoti pardavėją sudaryti pagrindinę būsto pirkimo-pardavimo sutartį. Kartu reikėtų pabrėžti, kad dėl nelygiavertės būsimą būsto sutarties šalių padėties (pirkėjas – fizinis asmuo, vartotojas, o pardavėjas – juridinis asmuo, užsiimantis verslu ir veikiantis savo rizika subjektas), teisė reikalauti prievolę įvykdyti natūra tik pirkėjui, kaip silpnesniajai sutarties šaliai. Šiuo atveju civilinių teisių santykių lygiateisiškumo principo ribojimas gali būti pateisinamas, atsižvelgiant į nelygiavertę faktinę sutarties šalių padėtį ir silpnosios sutarties šalies (vartotojo) interesų gynybos sutarčių teisėje principu. Dėl to pritartina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje²³¹ išsakomai pozicijai, kad atsižvelgiant į būsimą būsto pirkimo-pardavimo sutarties specifiką kitų preliminariųjų sutarčių atžvilgiu, pirkėjas savo pažeistas teises gali ginti ne tik CK 6.165 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta apimtimi, bet ir reikalauti įpareigoti pardavėją sudaryti su pirkėju gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutartį.

Kaip teigta anksčiau, savanoriškas įsipareigojimas sudaryti konkrečią sutartį gali būti prisiimamas arba ikisutartinių santykių (derybų) stadijoje, arba pagal jau sudarytą sutartį. Būtent pastaroji situacija toliau ir bus aptariama, nors ji teismų praktikoje sutinkama gana retai. Šiuo

²³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. gruodžio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2008.

²³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. birželio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-261/2011; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. lapkričio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-435/2010.

atveju tikslinga panagrinėti nesena Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bylą²³², kurioje, be kita ko, buvo sprendžiamas klausimas dėl rangos sutarties neįvykdymo teisinių padarinių, o būtent įsipareigojimo sudaryti pirkimo-pardavimo sutartį. Trumpai aptariant faktines bylos aplinkybes, reikėtų nurodyti, kad projektavimo darbų rangos sutarties šalys susitarė, kad sutarties pažeidimo atveju užsakovas turi teisę nutraukti sutartį bei pareikalauti, kad projektuotojas įsigytų žemės sklypus, t. y. užsakovo nurodytu terminu atvyktų į užsakovo nurodytą notarų biurą ir sudarytų žemės sklypų pirkimo-pardavimo sutartį. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas atmetė apeliacinės instancijos teismo argumentus, kad nurodyta sutartis kvalifikuotina kaip preliminarioji ir nurodė, kad *jei įsipareigojimas sudaryti sutartį prisiimtas ne ikisutartinių santykių metu, o kaip pagrindinės sutarties nuostata, tai asmuo, kurio teisės yra pažeidžiamos dėl sutartimi nustatytos prievolės sudaryti kitą sutartį nevykdymo, gali kreiptis į teismą dėl pažeistos teisės gynbos ir reikalauti įvykdyti prievolę.*

Visgi manytina, kad ši kasacinio teismo suformuota taisyklė neturėtų būti absoliutinama, bet turėtų būti taikoma atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes, ypač į tai, kaip formuluojama sutarties nuostata, suteikianti teisę reikalauti sudaryti kitą sutartį, jei iš pirmosios sutarties kylančios prievolės būtų neįvykdytos. Aptartoje situacijoje, rangos sutartyje šalių numatytą sąlygą, kuria įsipareigojama prievolės pažeidimo atveju nupirkti žemės sklypus, teismas kvalifikavo kaip atpirkimo sutarties sudarymą²³³, kuris nustatytas kaip šalių sutartinių santykių netinkamo vykdymo padarinys²³⁴. Taigi šiuo atveju atpirkimo teisės nustatymas laikytinas prievolių, kylančių iš projektavimo rangos sutarties, įvykdymo užtikrinimo būdu. CK 6.70 straipsnio 1 dalis numato, kad prievolės gali būti užtikrinamos ne tik šiame straipsnyje įvardijamais, bet ir kitais sutartyje numatytais būdais, kurių vienas – atpirkimo teisės nustatymas (tą pripažįsta ir teisės doktrina²³⁵). Taigi tokiu būdu šalys pačios gali susitarti dėl didesnės kreditoriaus teisių apsaugos. Įdomu pastebėti, kad šiuo atveju kasacinis teismas įsipareigojimą sudaryti sutartį kvalifikavo kaip atpirkimo sutarties sudarymą, nepaisant to, kad atpirkimo teisė numatyta ne pačioje pirkimo-pardavimo sutartyje, tačiau tik vėliau sudarytoje rangos sutartyje.

Visgi teismų praktika dėl sutartyje nustatomo įsipareigojimo sudaryti kitą sutartį ateityje, suteikiant šiam įsipareigojimui sutarties nutraukimo ar pažeidimo pasekmės prasmę, nėra susiformavusi, o dėl pavienėse nutartyse teismo suformuluotų taisyklių nereikėtų daryti skubotų apibendrinimų. Į klausimas, kas laikytina savanorišku įsipareigojimu sudaryti sutartį CK 6.156

²³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. kovo mėn. 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-145/2011.

²³³ Nagrinėjamu atveju, pagal projektavimo darbų rangos sutartį, jos pažeidimo atveju projektuotojas turėjo nupirkti jo paties anksčiau užsakovui parduotus žemės sklypus.

²³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. kovo mėn. 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-145/2011.

²³⁵ Ivanauskienė E. Pirkimas-pardavimas išsimokėtinai ar su atpirkimo teise. // Juristas. 2007, Nr. 4, P. 20.

straipsnio 2 dalies prasme, pateikti vienareikšmio atsakymo kol kas taip pat negalima. Vis dėlto galima išskirti bendruosius reikalavimus, keliamus savanoriškam įsipareigojimui sudaryti sutartį. Kasacinis teismas yra nurodęs, kad asmens pažadas negali būti prilyginamas savanoriškam įsipareigojimui sudaryti sutartį sutarties laisvės principo išimties prasme, jeigu tokios teisinės reikšmės jam nesuteikta įstatymu²³⁶. Taip pat reikėtų pastebėti, kad CK 6.156 straipsnio 2 dalies prasme svarbu, jog sudaryti sutartį asmuo būtų įsipareigojęs savanoriškai, t. y. laisva valia, sąmoningai, niekieno neverčiamas, veikdamas savo nuožiūra, vadovaudamasis savo interesais²³⁷.

Taigi išanalizavus ir įvertinus teismų praktiką, manytina, kad pateikti savanoriško įsipareigojimo sudaryti sutartį sampratos *a priori* negalima. Šis klausimas turėtų būti sprendžiamas teismų praktikos, atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes, tarp jų – viešo intereso buvimą, siekį užtikrinti kreditoriaus ar silpnesnės sutarties šalies interesus ir kitas teisiškai reikšmingas aplinkybes. Nustatyta, kad tik būsimo gyvenamojo namo ar buto pirkimo-pardavimo sutarties, numatytos CK 6.401 straipsnyje, sudarymas pripažįstamas savanorišku įsipareigojimu sudaryti sutartį CK 6.156 straipsnio 2 dalies prasme, tačiau tik pirkėjo, kaip silpnesnės sutarties šalies atžvilgiu, todėl tik pirkėjas (vartotojas) gali reikalauti įpareigoti pardavėją sudaryti pagrindinę pirkimo-pardavimo sutartį. Tuo tarpu kitų preliminariųjų sutarčių pažeidimo atveju, nukentėjusi šalis gali reikalauti tik nuostolių atlyginimo (CK 6.165 str. 4 d.) arba netesybų, jeigu dėl jų šalys susitarė preliminarinioje sutartyje. Negausi kasacinio teismo praktika neleidžia daryti vienareikšmių apibendrinimų, tačiau pritartina pozicijai, kad teisė reikalauti įpareigoti sudaryti sutartį galėtų būti pripažįstama tuo atveju, kai pradine sutartimi šalys įsipareigojimui ateityje sudaryti kitą sutartį suteikia sutarties nutraukimo ar netinkamo vykdymo pasekmės prasmę.

---

²³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. birželio mėn. 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-206/2009.

²³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. kovo mėn. 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-145/2011.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Atsižvelgiant į žemiau pateiktus tyrimo rezultatus, galima teigti, kad magistro baigiamojo darbo įvade suformuluotos hipotezės pasitvirtino.

1. CK 1.91 straipsnyje vartojamų smurto ir realaus grasinimo terminų reikšmės teisės doktrinoje aiškinamos nevienodai ir šių prievartos raiškos formų atribojimo kriterijai nėra aiškūs. Teismai šių prievartos formų paprastai neatrvoja ir kelia tapačius reikalavimus. Tam, kad sutartį būtų galima pripažinti negaliojančia dėl smurto ar grasinimo, būtina nustatyti trijų kumuliatyvių faktų egzistavimą. Pirma, nustatytinas pats grasinimo faktas, t. y. neteisėtų arba teisėtų, bet konkrečioje situacijoje nepateisinamų veiksmų buvimas. Kai grasinama atlikti iš esmės teisėtus veiksmus (pavyzdžiui, inicijuoti teisminį procesą), sutartį ginčijanti šalis privalo įrodyti, kad kontrahentas šiomis priemonėmis naudojosi ar ketino pasinaudoti turint priešingą teisei tikslą – priversti kitą asmenį sudaryti sutartį. Antra, būtina nustatyti, kad grasinimas buvo realus. Šiai aplinkybei nustatyti taikytini tiek objektyvusis, tiek subjektyvusis kriterijus. Trečia, tarp grasinimo ir sutarties sudarymo turi būti nustatytas priežastinis ryšys, nors praktiškai apsiribojama realaus grasinimo fakto konstatavimu.

2. Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, ekonominis spaudimas laikytinas viena naujausių prievartos pasireiškimo formų, nors pagal savo esmę pripažįstamas vienu iš realaus grasinimo būdų. Sutarties negaliojimui dėl ekonominio spaudimo būtina nustatyti nelygiavertę šalių padėtį ir akivaizdų sutarties sąlygų nenaudingumą silpnesniajai šaliai. Ekonominei prievartai būdinga tai, kad grasinimas yra nukreiptas į kitos sandorio šalies ekonominius interesus, todėl neigiami padariniai kitai sandorio šaliai galėtų pasireikšti ekonominės galios praradimu, mažesnėmis ar negautomis pajamos, didelėmis laiko ar finansų sąnaudomis ir pan. Komerciniuose santykiuose dalyvaujantys subjektai siekia pelno ir veikia savo rizika, be to, konkurencinė kova nulemia ir platesnį ekonominio spaudimo priemonių naudojimą, todėl verslo subjektams taikytinas aukštesnis priežastinio ryšio standartas, pagal kurį reikia įrodyti, jog sutarties sudarymą lėmė tik ekonominis spaudimas ir nebuvo kitų protingą verslo praktiką atitinkančių priežasčių.

3. Esminis sandorio pripažinimo negaliojančiu dėl susidėjusių sunkių aplinkybių požymis – tai nuo kontrahento valios nepriklausomai susiklosčiusios aplinkybės (stichinė nelaimė, sunki finansinė, emocinė būsena, liga ir pan.), dėl kurių asmuo yra priverstas sudaryti itin nenaudingą sandorį. Plačiąja prasme tokia sutartis gali būti laikoma sudaryta dėl prievartos, nes antroji sandorio šalis žinodama apie kontrahento silpnumą ir neturėjimą realios galimybės daryti įtakos sutarties sąlygoms, tuo pasinaudoja ir nesąžiningai primeta savo valią. Šiuo sandorio negaliojimo pagrindu verslo subjektai gali pasinaudoti tik išimtiniais atvejais.

4. Įtvirtinant galimybę sandorį pripažinti negaliojančiu dėl ekonominio spaudimo (CK 1.91 str.), dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių (CK 1.91 str.) ir dėl esminės šalių nelygybės (CK 6.228 str.), iš esmės siekiama to paties tikslo – apsaugoti silpnesniąją sandorio šalį nuo piktnaudžiavimo jos sunkesne padėtimi, t. y. neleisti kontrahentui įgyti nepagrįsto pranašumo, pasireiškiančio sutartinių įsipareigojimų disbalansu.

5. Galimybė sutartį pripažinti negaliojančia dėl susidėjusių aplinkybių (CK 1.91 str.) ir galimybė atsisakyti sutarties dėl esminės šalių nelygybės (CK 6.228 str.) tam tikra apimtimi persidengia, todėl konkuruoja. Nors šios teisės normos nėra identiškos, ypač akivaizdūs procedūriniai šių normų įgyvendinimo skirtumai, tačiau abu sutarties negaliojimo pagrindai savo esme ir tikslu didžia dalimi sutampa. Situaciją siūloma spręsti 1.91 straipsnio pataisomis – atsisakyti susidėjusių aplinkybių, kaip sandorio negaliojimo pagrindo, nes silpnesnioji šalis savo teises efektyviai gali apginti remdamasi CK 6.228 straipsniu. Reglamentavimas, įtvirtintas CK 6.228 straipsnyje, laikytinas pažangesniu visų pirma dėl patogesnės ir operatyvesnės sutarties nuginkijimo procedūros neteismine tvarka, taip pat dėl įtvirtintos alternatyvos pakeisti sutartį, kad ji atitiktų sąžiningumo ir protingumo reikalavimus. Tokiu būdu būtų įgyvendinamas svarbus sutarčių teisėje *favor contractus* principas ir užtikrinamas teisinių santykių stabilumas.

6. Sandorį pripažinus negaliojančiu dėl vieno iš CK 1.91 straipsnio pagrindų (tarp jų ir prievartos), įstatymas grąžinti pagal negaliojantį sandorį įgytą turtą įpareigoja tik nesąžiningą (kaltąją) šalį. Vienašalės restitucijos taikymas kaltajai sandorio šaliai reikštų turtinę sankciją, kuri nesuderinama su civilinės teisės paskirtimi, o sąžiningai sutarties šaliai nenustačius pareigos grąžinti to, ką yra gavusi pagal negaliojantį sandorį, ji nepagrįstai praturtėtų. Atsižvelgiant į nurodytas aplinkybes, siūlytina pakeisti CK 1.91 straipsnio 2 dalį, ją išdėstant taip: „*Jeigu sandoris pripažintas negaliojančiu dėl vienos iš šio straipsnio 1 dalyje nurodytų priežasčių, tai taikomos šio kodekso 1.80 straipsnio 2 dalies nuostatos*“.

7. Kai sutarties sudarymą lemia prievarta, atliekami veiksmai, kurie paprastai gali užtraukti baudžiamąją ar administracinę atsakomybę (pavyzdžiui, šmeižtas, sveikatos sutrikdymas, grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti sveikatą, neteisėtas laisvės atėmimas), todėl laikytini pavojingesniais ir keliančiais didesnę žalą tiek kontrahentui, tiek visuomenei. Ši aplinkybė lemia papildomą nukentėjusiosios šalies teisių apsaugą, todėl be restitucijos taikymo dar suteikiama galimybė reikalauti atlyginti turėtas išlaidas ir neturtinę žalą.

8. Viešųjų sutarčių instituto įtvirtinimas yra sietinas su viešojo intereso apsauga ir konstituciniu imperatyvu, kad valstybė privalo reguliuoti ūkį taip, kad jis tarnautų bendrai tautos gerovei, t. y. būtų užtikrinama sąžininga ir efektyvi konkurencija ir vartotojų teisių apsauga. Esminis viešųjų sutarčių požymis yra tai, kad jos susijusios su šalies ūkio funkcionavimui ir asmeniniams gyventojų poreikiams strategiškai svarbių prekių ir paslaugų prieinamumu, todėl

tiekėjai privalo sudaryti viešąsias sutartis su bet kuriuo fiziniu ar juridiniu asmeniu, nepriklausomai nuo jo teisinės formos ar statuso. Esamas teisinis reguliavimas nukentėjusiam asmeniui suteikia teisę kreiptis į teismą reikalaujant ne tik nuostolių atlyginimo, bet ir įpareigoti verslo subjektą sudaryti ginčijamą sutartį. Dėl šių aplinkybių asmens autonomijos ir sutarties laisvės principo ribojimas, įstatymu nustatant pareigą sudaryti sutartį, vertintinas kaip pagrįstas.

9. Vieningos savanoriško įsipareigojimo, kaip išimties iš draudimo versti kitą asmenį sudaryti sutartį (CK 6.156 str. 2 d.), sampratos nėra. Ar tam tikras asmens pareiškimas sudaryti sutartį ateityje laikytinas savanorišku įsipareigojimu CK 6.156 straipsnio 2 dalies prasme, atskleidžiama besiformuojančioje teismų praktikoje, atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes, tarp jų – viešo intereso buvimą, siekį užtikrinti kreditoriaus ar silpnesnės sutarties šalies interesus ir kitas teisiškai reikšmingas aplinkybes. Nustatyta, kad tik būsimo gyvenamojo namo ar buto pirkimo-pardavimo sutarties, numatytos CK 6.401 straipsnyje, sudarymas pripažįstamas savanorišku įsipareigojimu sudaryti sutartį CK 6.156 straipsnio 2 dalies prasme, tačiau tik pirkėjo, kaip silpnesnės sutarties šalies atžvilgiu. Tai reiškia, kad tik pirkėjas (vartotojas) gali reikalauti įpareigoti pardavėją sudaryti pagrindinę pirkimo-pardavimo sutartį, bet ne atvirkščiai. Tuo tarpu kitų preliminariųjų sutarčių pažeidimo atveju, nukentėjusi šalis gali reikalauti tik nuostolių atlyginimo (CK 6.165 str. 4 d.) arba netesybų, jeigu dėl jų šalys susitarė preliminarinioje sutartyje.

10. Negausi kasacinio teismo praktika neleidžia daryti vienareikšmių apibendrinimų, tačiau pritaria pozicijai, kad teisė reikalauti įpareigoti sudaryti sutartį galėtų būti pripažįstama ir tuo atveju, kai pradine sutartimi šalys įsipareigoja ateityje sudaryti kitą sutartį, suteikdamos šiam įsipareigojimui sutarties nutraukimo ar netinkamo jos vykdymo pasekmės reikšmę. Tokios teisės pripažinimas grindžiamas kreditoriaus interesų apsaugos poreikiu bei galimybe sutartimi nustatyti tokius prievolės įvykdymo užtikrinimo būdus, kurie CK tiesiogiai ir nenumatyti.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 1964, Nr. 19-138.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymas // Valstybės žinios. 2001, Nr. 56-1977.
5. Lietuvos Respublikos energetikos įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 56-2224.
6. Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymas // Valstybės žinios. 2012, Nr. 17-752.
7. Vokietijos civilinis kodeksas. Bürgerliches Gesetzbuch. // <http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/>
8. Rusijos Federacijos civilinis kodeksas. Гражданский кодекс Российской Федерации. // <<http://www.interlaw.ru/law/docs/10064072/toc/>>
9. Principles of European Contract Law. // <http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/PECL%20engelsk/engelsk_partI_og_II.htm>.
10. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. // <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/main.htm>>

Specialioji literatūra

11. Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublienė D. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
12. Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis* // Jurisprudencija. 2008, Nr. 10 (112).
13. Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Kiršienė J. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
14. Beale H., Fauvarque-Cosson B., Rutgers J. ir kt. Cases, Materials and Text on Contract Law. Second Edition. Oxford; Portland: Hart Publishing, 2010.
15. Beatson J. Anson's Law of Contract. Oxford: Oxford University Press, 2002.
16. Chen-Wishart M. Contract Law. Oxford University Press, 2008.

17. Chitty on contracts (general editor, H.G. Beale). London : Sweet & Maxwell, 2004.
18. Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis (moksl. red. Vytautas Mizaras). Vilnius: Justitia, 2009.
19. Clarke Ph., Clarke J., Zhou M. Contract Law. Commentaries, Cases and Perspectives. South Melbourne; New York; Oxford: Oxford University Press, 2008.
20. Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Edited by Stefan Vogenauer and Jan Kleinheisterkamp. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009.
21. Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009.
22. Elliott C., Quinn F. Contract Law. Harlow: Pearson Education Limited, 2005.
23. Farnsworth E. A. Farnsworth on Contracts. Third Edition. New York: Aspen Publishers, 2004.
24. Gedeikis M., Bliuvaitė S. Preliminarioji sutartis // Justitia. 2005, Nr. 4 (58).
25. Ivanauskienė E. Pirkimas-pardavimas išsimokėtinai ar su atpirkimo teise. // Juristas. 2007, Nr. 4.
26. Jonaitis M. Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2005.
27. Kötz H. Flessner A. European Contract Law. Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties. Oxford: Clarendon Press, 2002.
28. Lee R. B. The elements of Roman Law. London : Sweet & Maxwell, 2007.
29. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001.
30. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.
31. Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62).
32. Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Vilnius: Justitia, 1996.
33. Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Vilnius: Justitia, 2007.
34. O'Sullivan J., Hilliard J. The Law of Contract. Oxford: Oxford University Press, 2004.
35. Pranckevičius A., Pumputienė R. Sandorių negaliojimo pagrindai ir pasekmės (2). // Juristas. 2005, Nr. 5.
36. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DFCR) [interaktyvus].

- <http://typocbe2.ntc.be/fileadmin/user_upload/NTCdocument/DCFRpdf1_1262861061.pdf>.
37. Principles of European Contract Law. Parts I and II. Prepared by The Commission on European Contract Law. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Hague: Kluwer Law International, 2000.
  38. Samuel G. Contract law: Cases and Materials. London: Sweet & Maxwell, 2007.
  39. Towards a European Civil Code. Fourth Revised and Expanded Edition. Nijmegen: Kluwer Law International, 2011.
  40. Towards a European Civil Code. Third Fully Revised and Expanded Edition. Nijmegen: Kluwer Law International, 2004.
  41. Treitel G. H. The Law of Contract. London: Sweet & Maxwell, 2003.
  42. Van Zyl D. F., History and Principles of Roman Private Law. Durban: Butterworths, 1983.
  43. Vėgėlė I. Europos Sąjungos teisė: vidaus rinkos laisvės, konkurencija ir teisės derinimas. Vilnius: Registrų centras, 2011.
  44. Vitkevičius P., Mikelėnas V., Vėlyvis S. ir kt. Civilinė teisė: vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1998.
  45. Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford: Oxford University Press, 1996.
  46. Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001.

Teismų praktika

47. Lietuvos Respublikos konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 5 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1996, Nr. 114-2643.
48. Lietuvos Respublikos konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 8 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių bei 16 straipsnio 7, 8 ir 9 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1999, Nr. 85-2548.
49. Lietuvos Respublikos konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo (2004 m. liepos 1 d. redakcija) 15 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2008, Nr. 140-5569.

50. Lietuvos Respublikos konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kelių transporto kodekso 18 straipsnio 4 dalies (2005 m. gruodžio 23 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2008, Nr. 28-1018.
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2001 m. rugsėjo mėn. 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-797/2001.
52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2003 m. birželio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-742/2003.
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2003 m. kovo mėn. 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-284/2003.
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. sausio mėn. 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-47/2004.
55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. gegužės mėn. 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-323/2004.
56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. kovo mėn. 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-201/2005.
57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. birželio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-324/2005.
58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. spalio mėn. 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-378/2005.
59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų plenarinės sesijos 2006 m. lapkričio mėn. 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. rugsėjo mėn. 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2006.
61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. rugsėjo mėn. 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-468/2006.
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. lapkričio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-574/2006.
63. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2007 m. spalio mėn. 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-430/2007.
64. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. spalio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-449/2008.
65. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. lapkričio mėn. 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-551/2008.

66. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. gruodžio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2008.
67. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. gruodžio mėn. 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-609/2008.
68. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. vasario mėn. 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-24/2009.
69. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. kovo mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-86/2009.
70. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo mėn. 24 d. Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga Nr. 30.
71. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. balandžio mėn. 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-87/2009.
72. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. balandžio mėn. 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-185/2009.
73. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. balandžio mėn. 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-186/2009.
74. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. birželio mėn. 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-187/2009.
75. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. birželio mėn. 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-206/2009.
76. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. spalio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-452/2009.
77. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. gruodžio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-555/2009.
78. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. vasario mėn. 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-82/2010.
79. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. kovo mėn. 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-106/2010.
80. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. balandžio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-140/2010.
81. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. birželio mėn. 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-279/2010.

82. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. birželio mėn. 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-288/2010.
83. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. lapkričio mėn. 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-409/2010.
84. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. lapkričio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-435/2010.
85. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. lapkričio mėn. 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2010.
86. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. sausio mėn. 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-22/2011.
87. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. kovo mėn. 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-145/2011.
88. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. gegužės mėn. 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-258/2011.
89. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. birželio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-261/2011.
90. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. birželio mėn. 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-281/2011.
91. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. gruodžio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-485/2011.
92. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. kovo mėn. 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2012.
93. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. birželio mėn. 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2012.
94. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. spalio mėn. 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-406/2012.

Kita medžiaga

95. Anglų – lietuvių kalbų teisės žodynas. Vilnius: Alma litera, 1998.

SANTRAUKA

Sutarties laisvės principas laikomas viena fundamentaliausių privatinės teisės idėjų. Pagal šį principą draudžiama versti kitą asmenį sudaryti sutartį, išskyrus tam tikras išimtis. Šiame magistro baigiamajame darbe nagrinėjama prievartos, draudžiamos sutartiniuose santykiuose, samprata ir draudimo versti kitą asmenį sudaryti sutartį išimtis. Pirmame darbo skyriuje analizuojamos atskiros prievartos pasireiškimo formos, jų tarpusavio santykiai ir iš to kylančios teisinės problemos. Taip pat nagrinėjami teisiniai padariniai, kurie kyla sutartį sudarius dėl prievartos. Šia darbo dalimi siekta patvirtinti ar paneigti hipotezę, kad teisinis reglamentavimas, susijęs su prievartos pasireiškimo formomis sutartiniuose santykiuose, nėra visiškai aiškus ir nuoseklus. Antrame darbo skyriuje atskleidžiama galimybė reikalauti teismo įpareigoti asmenį sudaryti sutartį. Vadovaujantis Civiliniu kodeksu, asmuo gali būti įpareigojamas sudaryti sutartį tik tada, kai tai numato įstatymas arba savanoriško įsipareigojimo pagrindu. Šioje darbo dalyje nagrinėjamas nurodytų privalomo sutarties sudarymo pagrindų turinys ir bandoma patvirtinti ar paneigti hipotezę, kad išimtis iš draudimo versti kitą asmenį sudaryti sutartį yra teisiškai pagrįstos.

Atliktas tyrimas patvirtino iškeltas hipotezes. Nustatyta, kad kai kurios teisės normos, reguliuojančios atskiras prievartos formas (piktnaudžiavimą kitos šalies sunkiomis aplinkybėmis, ekonominis spaudimą ir esminę šalių nelygybę), savo turiniu ir tikslais glaudžiai susijusios, todėl tam tikra apimtimi persidengia ir konkuruoja. Tyrimas patvirtino, kad išimtis iš draudimo versti kitą asmenį sudaryti sutartį yra pagrįstos, nes paprastai siekiama užtikrinti viešo intereso apsaugą (sąžiningą konkurenciją ir silpnesniosios sutarties šalies interesus).

SUMMARY

Freedom of contract is considered as one of the most fundamental ideas of private law. According to this principle, it shall be prohibited to compel another person to conclude a contract, except in certain cases. This master thesis deals with a conception of compulsion, which is prohibited in contract law, and exceptions of prohibition to compel a person to enter into a contract. The first section of the thesis analyses different forms of compulsion, their interrelationship and problems. It is also analyses the effects that arise when contract is made due to the compulsion. In this section it is sought to confirm or deny the hypothesis that regulation of compulsion in contract law is not clear enough and consistent. The second section of the thesis deals with the right to apply to a court with a request to obligate a person to conclude a contract. According to the Civil Code, a person can be obliged to conclude a contract only in cases when the duty to enter into a contract is established by laws or a free-will engagement. The aim of this section is confirmation or denial of the hypothesis that exceptions of prohibition to compel another person to conclude a contract are legitimate.

Both hypotheses have been confirmed by this research. It has been established that certain rules, which regulates different forms of compulsion (abuse of circumstances, economic pressure and gross disparity of parties), are similar concerning their content and aims, so there is considerable scope for overlap between these forms. The research has also confirmed that exceptions of prohibition to compel another person to conclude a contract are legitimate because they generally seek to ensure the public interest (fair competition and interests of weaker party).